

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรรายวิชาพระพุทธศาสนาเรื่อง ศิลปกรรม กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการวิจัยซึ่งรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551
 - 1.1 วิสัยทัศน์
 - 1.2 หลักการ
 - 1.3 จุดหมาย
 - 1.4 สมรรถนะสำคัญของผู้เรียนและคุณลักษณะอันพึงประสงค์
 - 1.5 มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด
 - 1.6 สาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม
2. การพัฒนาหลักสูตร
 - 2.1 ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร
 - 2.2 พื้นฐานการพัฒนาหลักสูตร
 - 2.3 ระดับการพัฒนาหลักสูตร
 - 2.4 แนวคิดการพัฒนาหลักสูตร
 - 2.5 รูปแบบการพัฒนาหลักสูตร
 - 2.6 กระบวนการการพัฒนาหลักสูตร
 - 2.7 การนำหลักสูตรไปใช้
 - 2.8 การประเมินหลักสูตร
3. ศิลปกรรม
 - 3.1 ความหมายของศิลปะ
 - 3.2 ความหมายของบารมี
 - 3.3 ความหมายของศิลปกรรม
 - 3.4 ความสำคัญของศิลปกรรม
 - 3.5 อานิสงส์ของศิลปะ
 - 3.6 องค์ประกอบของศิลปะ
 - 3.7 ระดับชั้นของศิลปกรรม
 - 3.8 การบำเพ็ญศิลปกรรม
 - 3.9 บารมี 10

3.10 ซาคกศีลบารมี

4. ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

4.1 ความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

4.2 คุณลักษณะของแบบทดสอบการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

4.3 หลักเกณฑ์และแนวคิดทั่วไปที่ใช้ในการสร้างแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

4.4 องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

4.5 การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

5. พฤติกรรมทางกาย วาจา

5.1 ความหมายพฤติกรรม

5.2 ประเภทพฤติกรรม

5.3 สาเหตุของการเกิดพฤติกรรม

5.4 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม

5.5 การวัดพฤติกรรม

6. เจตคติ

6.1 ความหมายเจตคติ

6.2 องค์ประกอบเจตคติ

6.3 ลักษณะของการวัดเจตคติ

6.4 วิธีเขียนข้อความวัดเจตคติ

6.5 วิธีการวัดเจตคติ

7.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

7.1 งานวิจัยในประเทศ

7.2 งานวิจัยต่างประเทศ

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

1. วิสัยทัศน์

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กำหนดวิสัยทัศน์ของหลักสูตร (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า) ไว้ดังนี้ คือ

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคน ซึ่งเป็นกำลังของชาติ ให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและเป็นพลโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีความรู้และทักษะพื้นฐาน รวมทั้ง เจตคติ ที่จำเป็นต่อการศึกษาค้นคว้า การประกอบอาชีพ

และการศึกษาลดชีวิต โดยมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญบนพื้นฐานความเชื่อว่า ทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ

2. หลักการ

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กำหนดหลักการของหลักสูตร (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า 5) ไว้ดังนี้ คือ

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

1. เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ มีจุดหมายและมาตรฐานการเรียนรู้ เป็นเป้าหมายสำหรับพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ทักษะ เจตคติ และคุณธรรมบนพื้นฐานของความเป็นไทยควบคู่กับความเป็นสากล
2. เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อปวงชน ที่ประชาชนทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาค และมีคุณภาพ
3. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่สนองการกระจายอำนาจ ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น
4. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่มีโครงสร้างยืดหยุ่น ทั้งด้านสาระการเรียนรู้ เวลา และการจัดการเรียนรู้
5. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ
6. เป็นหลักสูตรการศึกษาสำหรับการศึกษาในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย สามารถเทียบโอนผลการเรียนรู้ และประสบการณ์

3. จุดหมาย

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า 5) ไว้ดังนี้ คือ

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข มีศักยภาพในการศึกษาต่อและประกอบอาชีพ จึงกำหนดเป็นจุดหมายเพื่อให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้

1. มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัย และปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
2. มีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหาการใช้เทคโนโลยี และมีทักษะชีวิต
3. มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุนทรีย์ และรักการออกกำลังกาย
4. มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลโลกยึดมั่นในวิถีชีวิต และ การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

5. มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยการอนุรักษ์ และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

4. สมรรถนะของผู้เรียนและคุณลักษณะอันพึงประสงค์

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กำหนดสมรรถนะของผู้เรียนและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า 5-6) ไว้ดังนี้ คือ

ในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งเน้นพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนด ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดสมรรถนะสำคัญและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ดังนี้

4.1 สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งให้ผู้เรียนเกิดสมรรถนะสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

4.1.1 ความสามารถในการสื่อสาร เป็นความสามารถในการรับและส่งสาร มีวัฒนธรรมในการใช้ภาษาถ่ายทอดความคิด ความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึก และทัศนะของตนเอง เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและสังคม รวมทั้งการเจรจาต่อรองเพื่อขจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ การเลือกรับหรือไม่รับข้อมูลข่าวสารด้วยหลักเหตุผลและความถูกต้อง ตลอดจนการเลือกใช้วิธีการสื่อสาร ที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อตนเองและสังคม

4.1.2 ความสามารถในการคิด เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การคิดสังเคราะห์ การคิดอย่างสร้างสรรค์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการคิดเป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้หรือสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเองและสังคมได้อย่างเหมาะสม

4.1.3 ความสามารถในการแก้ปัญหา เป็นความสามารถในการแก้ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เผชิญได้อย่างถูกต้องเหมาะสมบนพื้นฐานของหลักเหตุผล คุณธรรมและข้อมูลสารสนเทศ เข้าใจความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคม แสวงหาความรู้ ประยุกต์ความรู้มาใช้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาและมีการตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อม

4.1.4 ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต เป็นความสามารถในการนำกระบวนการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การทำงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล การจัดการปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสภาพแวดล้อม และการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น

4.1.5 ความสามารถในการใช้เทคโนโลยีเป็นความสามารถในการเลือก และใช้เทคโนโลยีด้านต่าง ๆ และมีทักษะกระบวนการทางเทคโนโลยี เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคม ในด้านการเรียนรู้ การสื่อสาร การทำงาน การแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ถูกต้อง เหมาะสม และมีคุณธรรม

4.2 คุณลักษณะอันพึงประสงค์

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขในฐานะเป็นพลเมืองไทยและพลโลก ดังนี้

1. รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์
2. ซื่อสัตย์สุจริต
3. มีวินัย
4. ใฝ่เรียนรู้
5. อยู่อย่างพอเพียง
6. มุ่งมั่นในการทำงาน
7. รักความเป็นไทย
8. มีจิตสาธารณะ

นอกจากนี้ สถานศึกษาสามารถกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์เพิ่มเติมให้สอดคล้องตามบริบทและจุดเน้นของตนเอง

5. มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ได้กำหนดมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า 7-8) ไว้ดังนี้ คือ

มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด

สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

สาระที่ 1 ศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม

มาตรฐาน ส 1.1 รู้ และเข้าใจประวัติ ความสำคัญ ศาสดา หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือและศาสนาอื่น มีศรัทธาที่ถูกต้อง ยึดมั่น และปฏิบัติตามหลักธรรม เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ตัวชี้วัดชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

1. วิเคราะห์ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ หรือความสำคัญของศาสนาที่ตนนับถือ

2. สร้างพุทธประวัติตั้งแต่ปลงอายุสังขารจนถึงสังเวชนียสถานหรือประวัติศาสดาที่ตนนับถือตามที่กำหนด

3. เห็นคุณค่าและประพฤตินตาม แบบอย่างการดำเนินชีวิต และข้อคิดจากประวัติสาวก ชาดก เรื่องเล่าและศาสนิกชนตัวอย่างตามที่กำหนด

4. วิเคราะห์ความสำคัญและเคารพพระรัตนตรัย ปฏิบัติตาม ไตรสิกขาและหลักธรรม โอวาท 3 ในพระพุทธศาสนาหรือหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด

5. ชื่นชมการทำความดีของบุคคลในประเทศตามหลักศาสนาพร้อมทั้งบอกแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

6. เห็นคุณค่า และสวดมนต์ แผ่เมตตาและบริหารจิต เจริญปัญญา มีสติที่เป็นพื้นฐานของสมาธิในพระพุทธศาสนาหรือการพัฒนาจิตตามแนวทางของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด

7. ปฏิบัติตน ตามหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือเพื่อแก้ปัญหาอบายมุข และสิ่งเสพติด

8. อธิบายหลักธรรมสำคัญของศาสนาอื่นๆโดยสังเขป

9. อธิบายลักษณะสำคัญของศาสนพิธี พิธีกรรมของศาสนาอื่นๆ และปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมเมื่อต้องเข้าร่วมพิธี

มาตรฐาน ส 1.2 เข้าใจ ตระหนักและปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดี และธำรงรักษาพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ

ตัวชี้วัดชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

1. อธิบายความรู้เกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ ในศาสนสถานและปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม

2. มีมรรยาทของความเป็นศาสนิกชนที่ดีตามที่กำหนด

3. อธิบาย ประโยชน์ของการเข้าร่วมในศาสนพิธี พิธีกรรมและกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาตามที่กำหนดและปฏิบัติตนได้ถูกต้อง

4. แสดงตนเป็นพุทธมามกะ หรือแสดงตนเป็นศาสนิกชนของศาสนาที่ตนนับถือ

สรุป การพัฒนาหลักสูตรรายวิชาพระพุทธศาสนาเรื่อง ศิลปกรรมสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ผู้วิจัยได้นำเอาสาระศาสนา ศิลธรรม จริยธรรม คามสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม มากำหนดเป็นเนื้อหาสาระในการพัฒนาหลักสูตรในครั้งนี้

6. รายละเอียดสาระการเรียนรู้พุทธศาสนาระดับชั้นประถมศึกษาหัวข้อเรื่องชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

1. ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา

1.1 ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ

1.2 พุทธประวัติ

- 1.2.1 รูปพุทธประวัติ
- 1.2.2 ปลงอายุสังขาร
- 1.2.3 บังฉิมสาวก
- 1.2.4 ปรินิพพาน
- 1.2.5 การถวายพระเพลิง
- 1.2.6 แจกพระบรมสารีริกธาตุ
- 1.2.7 สิ่งขียนียสถาน4
2. หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
 - 2.1 พระรัตนตรัย (ศรัทธา 4)
 - 2.1.1 พระพุทธ (พุทธกิจ 5)
 - 2.1.2 พระธรรม (อริยสัจ 4 หลักกรรม)
 - 2.1.3 พระสงฆ์ (ไตรสิกขา โอวาท 3)
 - 2.1.4 ไม่ทำชั่ว (เบญจศีล อบรมมุข 6 อกุศลมูล 3)
 - 2.1.5 ทำความดี (เบญจธรรม กุศลมูล 3 พละ 4 การละ 6 กัตติญญกตเวทิต่อพระมหากษัตริย์ มงคล38 /มีวินัย การงานไม่มีโทษ ไม่ประมาทในธรรม/)
 - 2.1.6 ทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา)
 - 2.2 พุทธศาสนสุภาษิต
 - 2.2.1 สัจจะนึกคิด ปบไปติ (คนจะได้เกียรติด้วยสัจจะ)
 - 2.2.2 ยถาวาทิตถาการี (พูดเช่นไร ทำเช่นนั้น)
 - 2.3 พระไตรปิฎก
 - 2.3.1 ลักษณะเฉพาะและความสำคัญของพระไตรปิฎก
 - 2.4 เรื่องนำรู้จากพระไตรปิฎก
 - 2.4.1 หากินผิดถิ่นย่อมพินาศ
 - 2.4.2 ศัพททางพระพุทธศาสนาที่ควรทราบ
 - 2.4.3 ตัณหา ฉันทะ
3. ประวัติพุทธสาวกพุทธสาวิกา พระราชา
 - 3.1 ชาดกที่มีคติโกศลชาดก สัพพทาทฐิชาดก
4. หน้าที่ชาวพุทธ
 - 4.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ ภายในวัด เช่น เขตพุทธาวาส สังฆาวาส และการปฏิบัติตนที่เหมาะสม
 - 4.2 การเข้ารับการบรรพชาในพระพุทธศาสนา
 - 4.3 การเข้าค่ายพุทธบุตร
 - 4.4 การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ

มารยาทชาวพุทธและการปฏิบัติตนต่อพระภิกษุ

1. การถวายของแก่พระภิกษุ
2. การปฏิบัติตนในขณะที่ฟังธรรม
3. การปฏิบัติตนตามแนวทางของพุทธศาสนิกชน เพื่อประโยชน์ต่อศาสนา

ชาวพุทธตัวอย่าง

1. พ่อขุนรามคำแหงมหาราช
2. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
5. การบริหารจัดการและเจริญปัญญา
 - 5.1 สวดมนต์ไหว้พระสรวเสริญคุณพระรัตนตรัย และแผ่เมตตา
 - 5.2 รู้ความหมายของสติสัมปชัญญะ สมาธิ และปัญญา
 - 5.3 รู้วิธีปฏิบัติและประโยชน์ของการบริหารจัดการและเจริญปัญญา
 - 5.4 ฝึกการยืน เดิน นั่ง หรือนอนอย่างมีสติ
 - 5.5 ฝึกการกำหนดรู้ ความรู้สึกเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส ภายสัมผัสสิ่งที่มากระทบใจ รับรู้ธรรมารมณ์
 - 5.6 ฝึกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถามและการเขียน
6. วันสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา
 - 6.1 สรุปวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา
 - 6.2 ความหมาย ความสำคัญประโยชน์ การเข้าร่วมกิจกรรม หลักปฏิบัติ
 - 6.2.1 วันมาฆบูชา
 - 6.2.2 วันวิสาขบูชา
 - 6.2.3 วันอัฐมีบูชา
 - 6.2.4 วันอาสาฬหบูชา
 - 6.2.5 วันธรรมสวนะ

ศาสนพิธี

1. ทบพวนการอาราธนาศีล อาราธนาธรรม และอาราธนาพระปริตร
2. พิธีทอดผ้าป่า
3. พิธีทอดกฐิน
4. ระเบียบพิธีในการทำบุญงานอวมงคล

สรุปจากสาระดังกล่าวยังไม่มีเรื่องศีลบารมีที่จะกล่าวเป็นเอกเทศน์ผู้วิจัยจึงได้พัฒนาหลักสูตรรายวิชาพระพุทธศาสนาเรื่องศีลบารมี กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ขึ้น

คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา

คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นส่วนหนึ่งของรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา เนื้อหาสาระประกอบด้วย คำศัพท์ที่ให้ความรู้เพิ่มเติมขยายเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับความหมายตามศัพท์ ความหมายที่เป็นรายละเอียดและประเภทของธรรมเพื่อเสริมความรู้ของครู ให้เข้าใจองค์ประกอบของข้อธรรมละเอียดยิ่งขึ้น พร้อมกันนี้ก็มีแหล่งค้นคว้าอ้างอิง เพื่อให้ครูสามารถใช้ค้นคว้าเพิ่มเติมได้

กตัญญูกตเวทิตะ ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน แยกออกเป็น 2 ข้อ 1. กตัญญู รู้คุณท่าน 2. กตเวทิตะ ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทิตะ ว่าโดยขอบเขต แยกได้เป็น 2. ระดับ คือ 2.1 กตัญญูกตเวทิตะต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว 2.2 กตัญญูกตเวทิตะต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดี เกื้อกูลแก่ส่วนรวม

กตัญญูกตเวทิตะต่ออาจารย์/โรงเรียน ในฐานะที่เป็นศิษย์ ฟังแสดงความเคารพนับถือ อาจารย์ผู้เปรียบเสมือนบิดาเลี้ยงดู ดังนี้ 1. ลุกต้อนรับ แสดงความเคารพ 2. เข้าไปหาเพื่อ บำรุง รับใช้ ปรีกษา ชักถาม รับคำแนะนำเป็นต้น 3. ฟังคำสอน ฟังเป็น รู้จักฟัง ให้เกิดปัญญา 4. ประนินบัตติ ช่วยบริการ 5. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญด้วยดี

กรรม การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจ ประกอบด้วยความตั้งใจหรือจงใจทำ ตักตาม ชั่วก็ตาม เช่น ชุตหลุมพรางตักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ชุตบ่อน้ำไว้กินไว้ใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้ยู่ว่า บ่อน้ำที่คนชุตไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แล้วปล่อยปลະละเลย มีคนตกลงไปก็ไม่พันกรรม)การกระทำที่ดีเรียกว่ากรรมดี ที่ชั่วเรียกว่า กรรมชั่ว

กรรม 2 กรรมจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมชาติเป็นมูลเหตุมี 2 คือ 1. อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว คือเกิดจากอกุศลมูล 2. กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี คือ กรรมที่เกิดจากกุศลมูล

กรรม 3 กรรมจำแนกตามทวารคือทางที่ทำการกรรมมี 3 คือ 1. กายกรรม การกระทำทางกาย 2. วาจากรรม การกระทำทางวาจา 3. มโนกรรม การกระทำทางใจ

กรรมฐาน ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจ วิธีฝึกอบรมจิตมี 2 ประเภท คือ สมถกรรมฐาน คืออุบายสงบใจ วิปัสสนากรรมฐาน อูบายเรื่องปัญญา

กุศล บุญ ความดี ฉลาด สิ่งที่ดี กรรมดี

กุศลกรรม กรรมดี กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดีคือเกิดจากกุศลมูล

กุศลกรรมบถ 10ทางแห่งกรรมดี ทางทำดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติมี 10 อย่าง ได้แก่ ก.กายกรรม 3 (ทางกาย)1.ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำลายชีวิต 2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้ 3. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม ข.วาจากรรม 4 (ทางใจ) ได้แก่ 4 มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ 5. ปิสุณายวาจา

เวรมณี เว้นจากพูดต่อเสียด 6. ผรุสสาย วาจา เว้นจากพูดคำหยาบ 7. สัมผัสปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพื่อเจ้อ ค. มโนกรรม 3 (ทางใจ) 8. อภิขณา ไม่โลภกอยจ้องอยากได้ของเขา 9. อพยามาท ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา 10. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

กุศลมูล รากเหง้าของกุศลต้นเหตุของความดี มี 3 อย่าง 1. อโลภะ ไม่โลภ (จาละ) 2. อโทสะ ไม่คิดประทุษร้าย (เมตตา) 3. อโมหะ ไม่หลง (ปัญญา)

ฉันทะ 1. ความพอใจ ความชอบใจ ความยินดี ความต้องการ ความรักใคร่ในสิ่งนั้นๆ 2. ความยินยอม ความยอมให้ที่ประชุมทำกิจนั้นๆ ในเมื่อคนมิได้ร่วมอยู่ด้วย เป็นธรรมเนียมของภิกษุ ที่อยู่ในวัดซึ่งมีศีลารวมกัน มีสิทธิที่จะเข้าประชุมทำกิจของสงฆ์ เว้นแต่ภิกษุนั้นอาพาธ จะเข้าร่วมประชุมด้วยไม่ได้ ก็มอบฉันทะคือ แสดงความยินยอมให้สงฆ์ทำกิจนั้นๆ ได้

คัตถหา (1) ความทะยานอยาก ความคั่นร่น ความปรารถนา ความแส้นหา มี 3 คือ 1. กามคัตถหา ความทะยานอยากในกาม อยากได้อารมณ์อันน่ารักใคร่ 2. ภวคัตถหา ความทะยานอยากในภพ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ 3. วิภวคัตถหา ความทะยานอยากในวิภพอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่ อยากพรากพ้นดับสูญไปเสีย

คัตถหา (2) ธิดามารนางหนึ่งใน 3 นาง ที่อาสาพระยามารผู้เป็นบิดา เข้าไปประโลม พระพุทธเจ้าด้วยอาการต่างๆ ในสมัยที่พระองค์ประทับอยู่ที่ต้นอาชปาลนิโครธ ภายหลังตรัสรู้ใหม่ๆ (อีก 2 นางคือ อร์ดี กับราคา)

ไตรลักษณ์ ลักษณะสามคือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน 1. อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง) 2. ทุกขตา (ความเป็นทุกข์) 3. อนัตตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน)

ไตรสิกขา สิกขาสาม ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา 3 อย่าง คือ 1. อธิศีลสิกขา หมายถึงสิกขา คือศีลอันยิ่ง 2. อธิจิตตสิกขา หมายถึง สิกขา คือจิตอันยิ่ง 3. อธิปัญญาสิกขา หมายถึง สิกขา คือ ปัญญาอันยิ่ง เรียกกันง่ายๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

บารมี คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่งมี 10 คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

บุญกิริยาวัตถุ 3 ที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี หลักการทำความดีทางทำความดี มี 3 ประการ คือ 1. ทานมัย คือทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ 2. สีลมัย คือ ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย 3. ภวานามัย คือทำบุญด้วยการเจริญการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจ

เบญจธรรม ธรรม 5 ประการ ความดี 5 อย่าง ที่ควรประพฤติคู่กันไปกับการรักษาเบญจศีลตามลำดับข้อ ดังนี้ 1. เมตตากรุณา 2. สัมมาอาชีวะ 3. กามสังวร (สำรวมในกาม) 4. สัจจะ 5. สติสัมปชัญญะ

เบญจศีล ศีล 5 เว้นฆ่าสัตว์ เว้นลักทรัพย์ เว้นประพฤติผิดในกาม เว้นพูดปด เว้นของเมา

ปัญญา 3 ความรอบรู้ เข้าใจ รู้ซึ่ง มี 3 อย่าง คือ 1. สุตมยปัญญา (ปัญญาเกิดแต่การสดับฟัง การเล่าเรียน) 2. จินตมยปัญญา (ปัญญาเกิดแต่การคิดการพิจารณาหาเหตุผล) 3. ภวานมยปัญญา (ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ)

พระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ

พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้โดยชอบแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ท่านผู้รู้ดี รู้ชอบด้วยตนเองก่อนแล้ว สอนประชุมชนให้ประพฤติชอบด้วยกาย วาจาใจ

พระภิกษุ ชายผู้ได้อุปสมบทแล้ว ชายผู้บวชเป็นพระ พระผู้ชาย แปลตามรูปศัพท์ว่า ผู้ขอ หรือผู้มองเห็นภัยในสังขาร หรือผู้ทำลายกิเลส พระภิกษุสาวกรูปแรก ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ

พระรัตนตรัย รัตนะ 3 แก้วอันประเสริฐ หรือสิ่งล้ำค่า 3 ประการ หลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง คือ 1. พระพุทธเจ้า (พระผู้ตรัสรู้เองและสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม) 2. พระธรรม (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ) 3. พระสงฆ์ (หมู่สาวกผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า)

พระสงฆ์ หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า

พุทธกิจ 5 พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ 5 ประการคือ 1. ปุ่พุทธแท้ ปิณฑปาตณฺจ ดอนเข้า เสด็จออกบิณฑบาต เพื่อโปรดสัตว์ โดยการสนทนาธรรมหรือการแสดงหลักธรรมให้เข้าใจ 2. สายณฺเห ชณฺมเทศนํ ดอนเย็น แสดงธรรมแก่ประชาชน ที่มาเฝ้าบริเวณที่ประทับ 3. ปโทเส ภิกฺขุโอรุวาทํ ดอนค่ำ แสดงโอวาทแก่พระสงฆ์ 4. อชฺชพรคฺเต เทวปญฺหนํ ดอนเที่ยงคืน ทรงตอบปัญหาแก่พวกเทวดา 5. ปจฺจเสวคเคกาเลภพฺพาทภพฺเพ วิโลกนํ ดอนเข้ามืด จวนสว่าง ทรงตรวจพิจารณาสัตว์โลกว่าผู้ใดมีอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมได้

พุทธคุณ คุณของพระพุทธเจ้า คือ 1. ปัญญาคุณ (พระคุณคือ ปัญญา) 2. วิสุทธิคุณ (พระคุณคือ ความบริสุทธิ์) 3. กรุณาคุณ (พระคุณ คือ พระมหากรุณา)

ภาวนา 4 การเจริญ การทำให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1. กายภาวนา 2. สีสภาวนา 3. จิตตภาวนา 4. ปัญญาภาวนา

มงคล สิ่งที่ทำให้มีโชคติดตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่นำมาซึ่งความสุข ความเจริญ มงคล 38 ประการ หรือเรียกเต็มว่า ยุคมมงคล(มงคลอันอุดม) 38 ประการ

มรรคมืองค์ 8 ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเต็มว่า "อริยอัฏฐังคิกมรรค" ได้แก่ 1. สัมมาทิฎฐิ เห็นชอบ 2. สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ 3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ 4. สัมมาภัมมันตะ ทำการชอบ 5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ 6. สัมมาวายามะ เพียรชอบ 7. สัมมาสดี ระลึกชอบ 8. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

สติปฏิฐาน 4 ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ความสังนั้ๆ มันเป็นของมันเอง มี 4 ประการ คือ 1. กายานุปัสสนาสติปฏิฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณากายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา) ทำนจำแนกวิธีปฏิบัติได้หลายอย่าง คือ อาณาปานสติ กำหนดลมหายใจ 1 อิริยาบถ กำหนดรู้ทันอิริยาบถ 1 สัมปชัญญะ สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง 1 ปฏิภูมมนสิการ พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ 1 ธาตุมนสิการ พิจารณาเห็นร่างกายของคน โดยสักว่าเป็นธาตุ แต่ละอย่างๆ 2. เวทนานุปัสสนาสติปฏิฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนาให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา) คือ มีสติรู้ชัดเวทนาอันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เจษๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามีสและเป็นนิรามิสตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ 3. จิตคานุปัสสนาสติปฏิฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา) คือมีสติรู้ชัดจิตของคนที่มีวาระ ไม่มีวาระ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ ฯลฯ อย่างไรๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ 4. ธัมมานุปัสสนาสติปฏิฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนของเรา) คือมีสติรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นีวรณ 5 ชั้น 5 อายตนะ 12 โพชนงค์ 7 อริยสัจ 4 ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในคนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์และดับไปได้อย่างไร เป็นต้นตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ

สติ ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจได้กับกิจ หรือคุมจิตใจไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง จักการที่ท่าและคำที่พูดมันนานแล้ว

สังฆคณ 9 คุณของพระสงฆ์ 1. พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดี 2. เป็นผู้ปฏิบัติตรง 3. เป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องทาง 4. เป็นผู้ปฏิบัติสมควร 5. เป็นผู้ควรแก่ของค่านับคือควรกับของที่เขาถวาย 6. เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ 7. เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา คือควรแก่ของทำบุญ 8. เป็นผู้ควรแก่การกระทำอัญชลี ควรแก่การกราบไหว้ 9. เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแพร่ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก

สัมปชัญญะ ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนัก ความรู้ชัดเข้าใจชัด ซึ่งสิ่งนึกได้ มักมากอยู่กับสติ

สุจริต 3 ความประพฤติดี ประพฤติชอบตามคลองธรรม มี 3 คือ 1. กายสุจริต ประพฤติชอบทางกาย 2. วจิสฺสุจริต ประพฤติชอบทางวาจา 3. มโนสุจริต ประพฤติชอบทางใจ

ทิริ ความละเอียดต่อการทำชั่ว

อกุศลกรรมบถ 10 ทางแห่งอกุศลกรรม ทางความชั่ว กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกข์ 1. ปาณาติบาต การทำชีวิตให้ตกลง 2. อทินนาทาน การถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ โดยอาการขโมย ลักทรัพย์ 3. กาเมสุมิจจาจาร ความประพฤติผิดทางกาม 4. มุสาวาท การพูดเท็จ 5. ปิสุณาวาจา วาจาเสื่อมเสีย 6. มรฺสุวาจา วาจาหยาบ

7. สัมผัสปลาปะ พุคเพื่อเจ้า 8. อภิชฌา เฟ่งเล็งอยากได้ของเขา 9. พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น
10. มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

อภุศลมูล 3 รากเหง้าของอภุศล ต้นตอของความชั่ว มี 3 คือ 1. โลภะ (ความอยากได้)
2. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) 3. โมหะ (ความหลง)

อบายมุข ช่องทางของความเสื่อม เหตุเครื่องฉิบหาย เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ ทางแห่งความพินาศ

อริยสัง 4 ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะมี 4 คือ 1. ทุภี (ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่มีบีบคั้น ชัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขั้น 5 เป็นทุกข์ 2. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิดได้แก่ คัมภี 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา) กำจัดอวิชชา สำรอกคัมภี สิ้นแล้วไม่ถูกย้อม ไม่ติดขัด หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือนิพพาน) 3. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ได้แก่ภาวะที่ตัดขาดดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกคัมภี สิ้นแล้ว ไม่ถูกย้อม ไม่ติดขัด หลุดพ้น สงบ เป็นอิสระ คือนิพพาน) 4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง มรรคมีองค์ 8 นี้สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

อุเบกขา มี 2 ความหมายคือ 1. ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง ความวางใจเฉยได้ ไม่ยินดียินร้าย เมื่อให้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุ และรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามควรแก่เหตุ นั้น 2. ความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ เรียกเต็มว่าอุเบกขาเวทนา (อทุกขมสุข)

โศตตปเป ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

คำอธิบายสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

ศึกษา วิเคราะห์ ผิดปฏิบัติ สร้างความคิดรวบยอด นำภูมิปัญญาท้องถิ่น สภาพปัญหาชีวิตสภาพแวดล้อมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจตระหนักและเห็นคุณค่าในเรื่องต่อไปนี้

พระพุทธ เกี่ยวกับประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ พุทธประวัติ สรุปพุทธประวัติ การปลงอายุสังขาร ปัจฉิมสาวก ปรีนิพพาน การถวายพระเพลิง แจกพระบรมสารีริกธาตุ สังเวชนียสถาน 4 ซาก เรื่องที่มีคติโกศลซาก สัพพทาฐิซาก วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา สรุปความหมาย ความสำคัญ ประโยชน์ การเข้าร่วมกิจกรรมและหลักปฏิบัติในวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอัฐมีบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันธรรมสวนะ ศึกษา วิเคราะห์ คุณค่าของศาสนวัตถุและศาสนสถานในท้องถิ่น

พระธรรม เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องพระรัตนตรัย (ศรัทธา 4) พระพุทธ (พุทธกิจ 5) พระธรรม (อริยสัจ 4 หลักกรรม) และพระสงฆ์ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) โอวาท 3 ไม่ทำชั่ว (เบญจศีล อบายมฺข 6 อกุศลมูล 3) ทำความดี (เบญจธรรม กุศลมูล 3 พละ 4 คารวะ 6 กัตถุญญกถเวที่ต่อพระมหากษัตริย์ มงคล 38 ในเรื่อง มีวินัย การงานไม่มีโทษ ไม่ประมาทในธรรม) และทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา) พุทธศาสนสุภาษิต คือ สัจจะ กิตติ ปโปปติ (คนจะได้เกียรติด้วยสัจจะ) ยถาวาที คตการี (พูดเช่นไร ทำเช่นนั้น) พระไตรปิฎก ลักษณะเฉพาะและความสำคัญของพระไตรปิฎก เรื่องนำรู้จากพระไตรปิฎกหากิน ผิดถิ่นย่อมพินาศ ศัพท์ทางพระพุทธศาสนา คือ คัมภีร์ จันตะ การบริหารจิต และเจริญปัญญา สวดมนต์ให้พระสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยและแผ่เมตตา ความหมายของสมาธิและปัญญา วิธีปฏิบัติและประโยชน์ของการบริหารจิตและเจริญปัญญา ผีกการยืน เดิน นั่ง ยืน นอนอย่างมีสติ ผีกการกำหนดรู้ความรู้สึกเมื่อความเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสสิ่งที่มากระทบ ผีกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน

พระสงฆ์ เกี่ยวกับประวัติพุทธสาวก พุทธสาวกา เรื่องพระราชา หน้าที่ชาวพุทธ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ ภายในวัด เขตพุทธาวาส-สังฆาวาส และการปฏิบัติตนที่เหมาะสม การเข้ารับการบรรพชาในพระพุทธศาสนา การเข้าค่ายพุทธบุตร การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ มรยาทชาวพุทธและการปฏิบัติตนต่อพระภิกษุ ผีกปฏิบัติในเรื่องการถวายของแก่พระภิกษุ การปฏิบัติตนในขณะฟังธรรม การปฏิบัติตนตามแนวทางของพุทธศาสนิกชนเพื่อประโยชน์ต่อศาสนา และศึกษากรณีชาวพุทธตัวอย่าง เรื่องพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และชาวพุทธตัวอย่างในชุมชน ทบพวน ศาสนพิธี เกี่ยวกับการอาราธนาศีล อาราธนาธรรม และอาราธนาพระปริตร พิธีทอดผ้าป่า พิธีทอดกฐิน ระเบียบพิธีในการทำบุญงานอวมงคล การประพาศปฏิบัติตนในศาสนพิธีและพิธีกรรมของชุมชนในท้องถิ่น

เพื่อให้เกิดศรัทธาอย่างยิ่งต่อพระรัตนตรัย และรักการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ประพฤติปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี มีคุณธรรม จริยธรรมในการร่วมกันในสังคม และสามารถนำหลักธรรมไปใช้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ การทำงานอย่างมีคุณค่าต่อชีวิตตนเองและสังคมโดยส่วนรวม

ผลการเรียนรู้สาระพระพุทธศาสนา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

รู้ และเข้าใจ ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา พุทธประวัติ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พุทธศาสนสุภาษิต พระไตรปิฎก เรื่องนำรู้จากพระไตรปิฎก ศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวกา ชาดก หน้าที่ชาวพุทธ มรยาทพุทธและการปฏิบัติตนต่อพระภิกษุ ชาวพุทธตัวอย่าง การบริหารจิตและเจริญปัญญา วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ศาสนพิธี เห็นคุณค่าและศรัทธาในพระรัตนตรัย มีนิสัยดี เห็นคุณค่าและอนุรักษ์ศาสนวัตถุ ศาสนสถานในท้องถิ่น มุ่งมั่นประพฤติ ปฏิบัติตนตามหลักธรรมทาง

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนิกชนที่ดี มีสติสัมปชัญญะ และใช้ไตรสิกขาในการเรียนรู้ การทำงาน การอยู่ร่วมกัน และการดำเนินชีวิต

การวัดและประเมินผลการเรียนรู้สาระพระพุทธศาสนาตามสภาพจริง

การวัดและประเมินผลตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 จะวัดและประเมินตามสภาพจริง (authentic assessment) ให้สอดคล้องกับการจัดการเรียนรู้ตามสภาพจริง โดยยึดธรรมชาติของวิชาและชีวิตจริงของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาจะเน้นการวัดและประเมินผลที่สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา คือ นอกจากวัดองค์ความรู้ กระบวนการเรียนรู้ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ แล้วยังอาจใช้กระบวนการวัดตามระบบศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้ครอบคลุมและคู่กันที่ฝึกปฏิบัติ คือ

ศีล พฤติกรรมดีงามทั้งกาย วาจา และอินทรีย์ทั้ง 6 เคยชิน คล่องแคล่ว อยู่ตัวเป็นวินัย เข้าสู่ชีวิต โดยการสังเกต การบันทึก

สมาธิ จิตใจมีคุณธรรม มีประสิทธิภาพ และมีความสุข โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ การตรวจสอบตนเอง

ปัญญา ความรู้ คิด เข้าใจ การมองเห็นความจริง เท้าทัน ทั้งระบบความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงประยุกต์เข้าสู่วิถีชีวิตใหม่ โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ การตรวจสอบตนเอง หรือถ้าจะให้ชัดเจนขึ้น การประเมินตามสภาพจริงเพื่อคุณภาพพัฒนาคุณภาพทางธรรมจริยา ตามหลักอริยวัฑฒิ 5 คือ

1. ศรัทธาว่ามีความเชื่อไม่มงายมีเหตุผลประกอบด้วยปัญญาซึ่งไม่เบียดเบียนชีวิตและสังคม โดยการสังเกต การสะท้อนความคิด การตรวจสอบตนเอง

2. ศีลว่ามีความประพฤติและวิถีชีวิตไม่เบียดเบียนแต่เกื้อกูลมีวินัยเอื้อต่อวัฒนธรรม โดยการสังเกต การตรวจสอบตนเอง การบันทึกพฤติกรรม

3. สุตะว่ามีความรู้เกี่ยวกับข่าวสาร ข้อมูล ทันต่อเหตุการณ์ สถานการณ์ และมีความรู้เหมาะสมแก่การดำเนินชีวิต กิจการของคน โดยการสอบถาม การสังเกต การสัมภาษณ์

4. จาคะว่ามีความใจกว้างขวาง ไม่คับแคบไม่เห็นแก่ตัว รู้จักเสียสละ นำเพ็ญประโยชน์ โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ และการบันทึก

5. ปัญญาว่าคิด เข้าใจ ทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา รู้จักแยกแยะชั่วดี คุณโทษ ประโยชน์ มีไม่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หยั่งถึงเหตุปัจจัย และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายโดยการสอบถาม การสัมภาษณ์ การตรวจสอบตนเอง

หลักการสำคัญของการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง

1. เป็นการประเมินในสถานการณ์ที่ปฏิบัติจริง หรือเกี่ยวข้องกับชีวิตจริง ผสมผสานไปกับการเรียนการสอน โดยสอดคล้องกับเป้าหมาย / ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

2. เป็นการประเมินที่ครอบคลุมการแสดงผลออก การกระทำ กิจกรรม และกระบวนการทำงาน ผลงาน / ผลการกระทำ รวมถึงแฟ้มสะสมผลงานของนักเรียน

3. เน้นการประเมินความคิดเริ่มสร้างสรรค์ การคิดค้น การใช้เหตุผล กระบวนการคิด การแก้ปัญหา การประยุกต์ใช้และการปรับปรุงพัฒนางาน

4. เน้นการประเมินพัฒนาการค้นหาสิ่งที่ตั้งถามของผู้เรียนเป็นการประเมินเชิงบวกไม่ใช่การประเมินเพื่อจับผิดหรือค้นหาข้อบกพร่อง และมีการนำข้อมูลจากการประเมินไปใช้เพื่อปรับปรุงและพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียนด้วย

5. เป็นการประเมินที่ต่อเนื่อง โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย และเหมาะสม

6. เป็นการประเมินเชิงคุณภาพ โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด โดยจำแนกองค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน และอธิบายถึงระดับคุณภาพของผลงาน / การปฏิบัติ (rubric assessment)

7. เป็นการประเมินที่ผู้เกี่ยวข้องหลายด้านมีส่วนร่วมในการประเมิน ซึ่งประกอบด้วย ผู้สอน ผู้เรียน เพื่อนนักเรียน และปกครอง

ขั้นตอนการดำเนินงานการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง

1. กำหนดผู้ประเมิน ได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน เพื่อนนักเรียน ละผู้ปกครอง

2. กำหนดเป้าหมาย / วัตถุประสงค์ในการประเมิน

3. กำหนดขอบเขต องค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน พร้อมทั้งระบุเกณฑ์การประเมิน

4. เลือกวิธีการ และสิ่งที่ประเมินให้เหมาะสมสอดคล้องกับกิจกรรมและงาน

5. กำหนดเวลา และสถานที่ที่จะประเมิน

6. รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปผลการประเมิน และนำผลการประเมินไปใช้พัฒนาผู้เรียนและการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง

การวัดและประเมินผลตามสภาพจริงในการเรียนการสอนตามหลักสูตรพระพุทธศาสนา นี้ จะผสมผสานไปกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ให้แก่ผู้เรียนในสถานการณ์ผู้เรียนปฏิบัติจริง โดยเน้นให้ครอบคลุมพฤติกรรมการแสดงออก กระบวนการ ผลผลิต และแฟ้มสะสมผลงาน ดังนั้นวิธีการ และเครื่องมือที่ใช้มีหลากหลาย เช่น

1. การสังเกต มีทั้งการสังเกตอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ สามารถทำได้ตลอดเวลาทั้งในระหว่างการเรียนการสอนหรือทำกิจกรรมอื่นๆ นอกห้องเรียนจากการสังเกต ผู้สอนสามารถเห็นพฤติกรรมของผู้เรียนเป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มได้ พฤติกรรมที่สังเกต ได้แก่ การแสดงอารมณ์ สีหน้า กิริยาท่าทาง การพูดคุยโต้ตอบ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน พฤติกรรมการทำงานในกลุ่ม ความอดทน วิธีการแก้ปัญหา ความคล่องแคล่วในการใช้อุปกรณ์เครื่องมือต่างๆ เครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต ได้แก่ แบบตรวจสอบรายการ (check list) แบบประมาณค่า (rating scales) แบบบันทึกพฤติกรรม เป็นต้น

ตัวอย่างเครื่องมือประเมินการสังเกตแบบตรวจสอบรายการ (check list)

ตาราง 1 แบบสังเกตการณ์ทำกิจกรรมกลุ่ม

พฤติกรรม	มี	ไม่มี
1 การวางแผน		
2 หัวหน้ากลุ่มดูแลให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการทำงาน		
3 สมาชิกให้ความร่วมมือต่อหัวหน้ากลุ่ม		
4 การยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น		
5 การแสดงความคิดเห็น		
6 การทำงานตามที่ได้รับมอบหมาย		
7 การติดตามงาน		
8 การปรับปรุงงาน		
9 ความร่วมมือภายในกลุ่ม		
10 ผลงานที่ปรากฏ		

เกณฑ์การประเมิน ถ้ามีการปฏิบัติตั้งแต่ 8 รายการขึ้นไปถือว่าดี
ถ้ามีการปฏิบัติต่ำกว่า 8 รายการถือว่า ควรปรับปรุง

ตัวอย่างเครื่องมือประเมินการสังเกตแบบประเมินค่า (rating scales)

ตาราง 2 แบบสังเกตพฤติกรรมของนักเรียน

กลุ่มที่ / ชื่อกลุ่ม	รายการประเมิน				
	ความสามัคคี ระดับ 1-3	การแสดง ความคิดเห็น ระดับ 1-3	การรับฟัง ความคิดเห็น ระดับ 1-3	ความคิดริเริ่ม ระดับ 1-3	การสรุป ความคิดรวบยอด ระดับ 1-3
1					
2					
3					
4					

คำอธิบายระดับคุณภาพ 3 หมายถึง มีพฤติกรรมการปฏิบัติตามคุณลักษณะในระดับดี

2 หมายถึง มีพฤติกรรมการปฏิบัติตามคุณลักษณะในระดับพอใช้

1 หมายถึง มีพฤติกรรมการปฏิบัติตามคุณลักษณะในระดับน้อย

2. การสัมภาษณ์ มีทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นการสนทนา ชักถาม หรือพูดคุยเพื่อค้นหาข้อมูลที่ไม่อาจพบเห็นอย่างชัดแจ้งในสิ่งที่นักเรียนประพฤติปฏิบัติ ในการทำงานโครงการ โครงการ การทำงานกลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลอาจเป็นตัวนักเรียนเอง เพื่อนร่วมงานหรือผู้ครองก็ได้

3. การประเมินระดับคุณภาพ (rubric assessment) เป็นการประเมินโดยการวิเคราะห์องค์ประกอบและประเด็นที่จะประเมิน พร้อมทั้งอธิบายลักษณะของคุณภาพงานหรือการกระทำเป็นระดับคุณภาพหรือปริมาณ เพื่อเป็นแนวทางและข้อมูลให้ผู้เกี่ยวข้อง ได้ทราบว่า ผู้เรียนรู้อะไร ทำอะไรได้มากน้อยเพียงใด มีคุณภาพผลงานเป็นอย่างไร โดยมีการกำหนดการให้คะแนนเป็น 2 แบบ คือ

1. การให้คะแนนเป็นภาพรวม (holistic score) เป็นการให้คะแนนผลงาน ชิ้นงาน โดยดูภาพรวมว่า มีความเข้าใจความคิดรวบยอด การสื่อความหมาย กระบวนการใช้ และผลงานอย่างไร โดยเขียนอธิบายคุณภาพของงานหรือความสำเร็จของงานตามระดับคุณภาพที่กำหนด

2. การให้คะแนนแบบแยกองค์ประกอบ (analytical score) เพื่อให้มองคุณภาพงานหรือความสามารถของผู้เรียนได้อย่างชัดเจน จึงได้มีการแยกองค์ประกอบของการให้คะแนนและอธิบายคุณภาพของงานในแต่ละองค์ประกอบเป็นระดับ โดยทั่วไปแล้วจะมีการแยกองค์ประกอบของงานเป็น 4 ด้านคือความสามารถเข้าใจการสื่อสาร กระบวนการ และผลงาน ดังนี้

ตาราง 3 การให้คะแนนแบบแยกองค์ประกอบ

องค์ประกอบ/ ระดับคุณภาพ	ความเข้าใจ	การสื่อสาร	กระบวนการ	ผลผลิต
4	แสดงความคิด รวบยอดได้ ถูกต้อง ครบถ้วนอย่าง สมเหตุผล มี การสรุป อ้างอิง ประยุกต์ใช้ และขยาย ความคิดได้ดี	สามารถสื่อ ความหมายได้ อย่างดี ถูกต้อง นำเสนอได้ชัดเจน แจ่มแจ้งคนทุก ระดับเข้าใจได้ อย่างดี มีการใช้ ภาพสัญลักษณ์ แผนภูมิได้ถูกต้อง เหมาะสม	ใช้วิธีการ ยุทธวิธีที่ เหมาะสมโยนการ แก้ปัญหาการ ประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ อย่างเหมาะสม ถูกต้องดีงาม	มีผลงานที่ถูกต้อง สมบูรณ์ครบถ้วน ตรงตามคุณภาพ มาตรฐาน ตอบสนอง เป้าหมาย จุดประสงค์ เชื่อมโยงการตอบ ปัญหาได้อย่าง สมบูรณ์

ตาราง 3 (ต่อ)

องค์ประกอบ/ ระดับคุณภาพ	ความเข้าใจ	การสื่อสาร	กระบวนการ	ผลผลิต
3	แสดงความคิด รวบยอดได้ ถูกต้อง ตรง ประเด็นมี คำอธิบาย เหมาะสม แสดงเหตุ ผลได้ดีพอใช้	สามารถสื่อ ความหมายได้ ถูกต้องและ นำเสนอได้ชัดเจน มีการใช้ภาพ สัญลักษณ์ ประกอบบ้างใน บางส่วน	ใช้วิธีการ ยุทธวิธีใน การแก้ปัญหาการ ประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันเป็น บางส่วน	มีผลงานที่ถูกต้อง สมบูรณ์สอดคล้อง กับเกณฑ์ มาตรฐานและ สามารถเชื่อมโยง ไปสู่การแก้ปัญหา ได้
2	แสดงความคิด รวบยอดได้ ถูกต้อง ใน บางส่วนแสดง เหตุผลน้อย	สามารถสื่อ ความหมายได้ พอใช้ นำเสนอ ด้วยภาพโมเดล น้อย	ใช้ยุทธวิธีในการ แก้ปัญหาและมีการ ประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันเป็น บางส่วน	มีผลงานที่ ค่อนข้างถูกต้อง สามารถเชื่อมโยง ต่อไปได้บางส่วน
1	แสดงความคิด รวบยอดไม่ ถูกต้อง สมบูรณ์เป็น ส่วนใหญ่และ ไม่มีการแสดง เหตุผล	สื่อความหมายให้ เข้าใจน้อย ไม่มี การใช้ภาพ สัญลักษณ์เพื่อสื่อ ความหมายหรือ นำเสนอผิดใน บางส่วน	มีการประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันน้อย	มีผลงานที่ไม่ สมบูรณ์ตอบ ปัญหาที่ต้องการ ได้น้อย
0	แสดงความคิด รวบยอดที่ผิด และไม่แสดง เหตุผลใด	สื่อความหมายให้ เข้าใจยาก ใช้ แผนภูมิผิดหรือไม่ แสดงแผนภูมิ สัญลักษณ์	ไม่มีการประยุกต์ใช้ ในชีวิตประจำวัน	มีผลงานไม่ ถูกต้อง ไม่ สามารถ ตอบสนองการ แก้ปัญหาได้

เกณฑ์การสรุปคะแนน เมื่อจะสรุปคะแนนของงานที่มี 4 องค์ประกอบ จะมีคะแนนเต็ม 16 คะแนน อาจแบ่งเป็นระดับคุณภาพ ดังนี้ 13-16 หมายถึง ดีมาก (มีค่าระดับ 4)

10 – 12 หมายถึง	ดี	(มีค่าระดับ 3)
7 – 9 หมายถึง	พอใช้	(มีค่าระดับ 2)
4 – 6 หมายถึง	ควรปรับปรุง	(มีค่าระดับ 1)
และ 0 - 3 หมายถึง	ไม่ผ่าน	(มีค่าระดับ 0)

4. การประเมินแฟ้มสะสมผลงาน (portfolio assessment)

ในการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นการจัดการเรียนการสอนในสภาพจริง (authentic learning) และบูรณาการความรู้ในวิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน ผลงานต่างๆ ในระหว่างการเรียนการสอนนั้นผู้เรียนจะจัดเก็บไว้ในแฟ้ม หรือกล่อง หรือวัสดุอื่นๆ ที่เหมาะสมกับชิ้นงาน เรียกว่าแฟ้มสะสมผลงาน เป็นการสะสมงานอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อแสดงความรู้ ความสามารถ ความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในการเรียนรู้ ดังนั้น ขั้นตอนสำคัญของการจัดทำแฟ้มสะสมผลงานคือ

1. การสะสมงาน (collect) เป็นระยะที่รวบรวมงานของผู้เรียน
2. การคัดเลือกงาน (select) เป็นระยะที่ผู้เรียนคัดเลือกงาน / ชิ้นงานที่ดีที่สุด ซึ่งอาจมีหลายชิ้นที่เพียงพอที่จะแสดงความก้าวหน้า แสดงศักยภาพ และตอบสนองเป้าหมายหรือจุดประสงค์การเรียนรู้ แล้วจัดระบบแฟ้มให้สมบูรณ์
3. การสะท้อนความรู้สึกร่องาน (reflect) เป็นระยะการประเมินซึ่งอาจผสมผสานอยู่ในผลงาน ประกอบด้วยการประเมินตนเองของผู้เรียน การประเมินของผู้สอน ความคิดเห็นของผู้เรียนต่อชิ้นงาน / ผลงาน และต่อแฟ้มสะสมผลงานของตน
4. การประเมิน (assess) เป็นการประเมินความสำเร็จของผู้เรียนจากผลงานที่แสดงความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ในวิชา หรือในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือบูรณาการวิชาต่างๆ ซึ่งจะต้องครอบคลุมทั้งการประเมินตนเองของผู้เรียน การประเมินของผู้สอน เพื่อน และผู้ปกครอง

ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการประเมิน ผู้สอนจะต้องเขียนอธิบายระดับคุณภาพของชิ้นงานเพื่อให้เป็นมาตรฐานและแนวทางให้ผู้เรียนจัดทำแฟ้มสะสมผลงานที่แสดงความรู้ ความสามารถและศักยภาพของตนอย่างชัดเจน ให้ผู้สอนสามารถทราบความสามารถที่แท้จริง และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนได้

การพัฒนาหลักสูตร

หลักสูตร ถือเป็นหัวใจของการจัดการศึกษา เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญในการกำหนดแนวทางการจัดการศึกษา เพื่อที่จะพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและสังคมได้ การจัดการศึกษาที่ดีจึงควรมีความเหมาะสม

สอดคล้องกับสภาพชีวิตและสังคมของผู้เรียน หลักสูตรจึงจำเป็นต้องปรับปรุงหรือพัฒนาให้มีความเหมาะสม ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมอยู่เสมอ

1. ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรเป็นกระบวนการวางแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ทุกประเภท เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามความมุ่งหมายและจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ และเป็นการวางแผนการประเมินผลให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน ว่าได้บรรลุตามความมุ่งหมายและจุดประสงค์จริงหรือไม่ เพื่อผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะได้รู้และคิดเพื่อแก้ไขปรับปรุงต่อไป ดังนั้น หลักสูตรที่ดีและเหมาะสมจะต้องมีการพัฒนาอยู่เสมอเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครองของประเทศ ตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ

ในอดีตนักพัฒนาหลักสูตรจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับเป้าหมาย เนื้อหาและวิธีการสอนของหลักสูตรโดยไม่ค่อยจะสนใจหรือคำนึงถึงผู้เรียนว่าจะมีความรู้สึกหรือผลกระทบบอย่างไร ปกตินักพัฒนาหลักสูตรจะกำหนดจุดจุดหมายให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนเป็นสำคัญ และเนื้อหาสาระตลอดทั้งกระบวนการเรียนการสอนก็จะต้องเป็นเรื่องของครูที่จะต้องคิดหา มา ครูมักจะหาเนื้อเรื่องและวิธีการเรียนการสอนโดยคำนึงว่าผู้เรียนคิดอย่างไร มีความรู้สึกอย่างไร และมีความต้องการอย่างไร (วิชัย คีสมระ, 2535, หน้า 30 – 31) แต่ในปัจจุบันแนวคิดนี้ได้เปลี่ยนไป จึงเป็นหน้าที่ของนักพัฒนาหลักสูตรที่จะต้องหาแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรให้มีความถูกต้อง ชัดเจนและเป็นประโยชน์กับผู้เรียนมากที่สุด ทั้งนี้ได้มีผู้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาหลักสูตรดังนี้

สันต์ ธรรมบำรุง (2527, หน้า 92) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาหลักสูตรไว้ว่า การพัฒนาหลักสูตร (curriculum development) จะมีความหมายครอบคลุมถึงการสร้างหลักสูตรการวางแผนหลักสูตรและปรับปรุงหลักสูตร การพัฒนาหลักสูตรซึ่งเป็นการปรับปรุงคุณภาพของหลักสูตรให้ดีขึ้นทั้งระบบ ตั้งแต่จุดมุ่งหมาย การเรียนการสอน การใช้สื่อการเรียน การสอน การวัดและประเมินผล ผลการสอนของครูและผลการเรียนของนักเรียน

บุญมี เถรยอด (2531, หน้า 18) กล่าวว่าการพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การปรับปรุงโครงการที่ประมวลความรู้และประสบการณ์ทั้งหลาย เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้ดีขึ้นให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพสังคมและเพื่อบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้

สงัด อุทรานันท์ (2532, หน้า 30) กล่าวว่าคำว่า การพัฒนาหรือคำในภาษาอังกฤษว่า “development” มีความหมายที่เด่นชัดอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก หมายถึง การทำให้ดีขึ้น หรือทำให้สมบูรณ์ขึ้น และอีกลักษณะหนึ่ง หมายถึง ทำให้เกิดขึ้นโดยเหตุนี้ ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรจึงอาจมีความหมายได้ 2 ลักษณะเช่นเดียวกัน คือ ความหมายแรก หมายถึง การทำหลักสูตรที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นหรือสมบูรณ์ขึ้น และอีกความหมายหนึ่งก็คือเป็นการสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่ โดยไม่มีหลักสูตรเดิมเป็นพื้นฐานอยู่เลย

ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539, หน้า 25) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตร อย่างเป็นระบบซึ่งมีขั้นตอนสำคัญสรุปได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน เพื่อวินิจฉัยปัญหาและความต้องการซึ่งจะช่วยในการตัดสินใจ

ขั้นที่ 2 การกำหนดเป้าประสงค์ จุดหมายและจุดประสงค์ หลังจากได้วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานแล้ว จะพิจารณาและกำหนดความมุ่งหมายของการศึกษา

ขั้นที่ 3 การเลือกและการจัดเนื้อหา จะต้องมีความถูกต้องสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตร มีความสอดคล้องกับความต้องการ ความสนใจของผู้เรียน มีความง่าย สอดคล้องเหมาะสมกับวัย เนื้อหาต้องเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนและเนื้อหานั้นเป็นสิ่งที่สามารถจัดให้ผู้เรียนได้ในแง่ของความพร้อมด้านเวลา ผู้สอน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ

ขั้นที่ 4 การเลือกและการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ต้องสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้เร็ว รวมไปถึงยุทธวิธีการสอน การเลือกใช้สื่อการสอนให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ และการจัดสภาพแวดล้อมของโรงเรียนต้องเอื้อต่อการเรียนรู้ และกระตุ้นความสนใจของผู้เรียน

ขั้นที่ 5 การกำหนดอัตราเวลาเรียน หลักเกณฑ์ในการวัดและประเมินผลการเรียน กำหนดเวลาการเรียนการสอน โดยจัดเนื้อหาวิชาตามลำดับก่อนหลังให้สัมพันธ์กับจำนวนชั่วโมงต่อสัปดาห์ ส่วนการวัดผลประเมินผล ควรกำหนดวิธีการเกณฑ์การตัดสินและเกณฑ์การจบหลักสูตร

ขั้นที่ 6 การนำหลักสูตรไปใช้ หลังจากร่างหลักสูตรแล้วต้องมีการตรวจสอบข้อบกพร่องที่ควรปรับปรุงแก้ไขหรือเพิ่มเติม

ขั้นที่ 7 การประเมินผลหลักสูตร เมื่อใช้หลักสูตรไปได้สักระยะหนึ่ง ควรมีการประเมินผลหลักสูตรในด้านต่าง ๆ ว่ามีข้อบกพร่องที่ควรแก้ไขปรับปรุงหรือเพิ่มเติมอะไรบ้าง

ขั้นที่ 8 การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร หลังจากที่ทราบข้อบกพร่องของหลักสูตร อาจจะต้องมีการศึกษาปัญหาเพื่อปรับปรุงข้อบกพร่องให้หลักสูตรเหมาะสมยิ่งขึ้น

หัททยา เจียมศักดิ์ (2539, หน้า 12) ให้ความหมายว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนพัฒนาหรือคิดประสบการณ์เรียนรู้ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมหรือดียิ่งขึ้น

สวัสดิ์ จงกล (2539, หน้า 19) ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาหลักสูตร คือ การเกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาระดับต่าง ๆ และผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดกิจกรรมขยายหลักสูตรระดับชาติซึ่งเป็นหลักสูตรกลางให้เหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น โรงเรียน และชั้นเรียน

กาญจนา คุณารักษ์ (2540, หน้า 334) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง กระบวนการวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนทุกประเภท เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการ

เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามความมุ่งหมายและจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ ตลอดจนการวางแผน ประเมินผลเพื่อให้ทราบชัดว่าพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงนั้นตรงตามความมุ่งหมาย และ จุดประสงค์หรือไม่เพื่อผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องจะได้พัฒนาปรับปรุงในโอกาสต่อไป

กรมวิชาการ (2540, หน้า 33) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรไว้ว่า หมายถึง การปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม การปรับหรือเพิ่มเติม รายละเอียดเนื้อหาวิชาการจัดทำรายละเอียดเนื้อหาวิชาชั้นใหม่ และการพัฒนาสื่อการเรียน การสอน

ทาบ (Taba, 1962, p. 82) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาหลักสูตรว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงปรับปรุงหลักสูตรอันเดิมให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ทั้งในด้านการวางจุดหมาย การจัดเนื้อหาวิชาการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผลและอื่น ๆ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย ใหม่ที่วางไว้

กู๊ด (Good, 1973, p. 157) ได้ให้ความหมายของคำว่า การพัฒนาหลักสูตรไว้ 2 ความหมายคือ 1) การปรับปรุงหลักสูตร และ 2) การเปลี่ยนแปลงหลักสูตร โดยการปรับปรุง หลักสูตร หมายถึง การพัฒนาหลักสูตรเพื่อให้มีความเหมาะสมกับโรงเรียนหรือระบบโรงเรียน จุดมุ่งหมายของการสอนหลักสูตร วิธีสอน รวมทั้งการประเมินผล โดยจัดให้มีการปรับปรุง หลักสูตรทั้งระบบติดต่อกันไปหรือปรับปรุงโปรแกรมการศึกษาให้เหมาะสมสำหรับการ เปลี่ยนแปลงหลักสูตร หมายถึง การตัดแปลงให้แตกต่างออกไปจากเดิม เป็นการสร้างโอกาส ทางการเรียนชั้นใหม่ โดยการเปลี่ยนแปลงแบบหลักสูตร

เซเลอร์, และอเล็กซานเดอร์ (Saylor, & Alexander, 1974, p. 86) ได้กล่าวถึงการ พัฒนาหลักสูตร หมายถึงการจัดทำหลักสูตรเดิมที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น หรือเป็นการจัดทำหลักสูตร ใหม่โดยไม่มีหลักสูตรอยู่ก่อน การพัฒนาหลักสูตรอาจหมายถึงการสร้างเอกสารอื่น ๆ สำหรับ นักเรียนด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การปรับแต่ง เสริม เต็มต่อ หรือการดำเนินงานอื่น ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการของสภาพ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปและสนองต่อความต้องการของผู้เรียน

2. พื้นฐานการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตร เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับคนส่วนมาก จึง ต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบด้วยการศึกษาข้อมูล และความจำเป็นพื้นฐานของการพัฒนา หลักสูตรในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้เรียน (หมายถึง สภาพ ของบ้าน ครอบครัว ชุมชน) เกี่ยวข้องกับสังคมและเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ข้อมูลและความ จำเป็นเหล่านี้ จะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นในการกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร การเลือก เนื้อหาวิชา และประสบการณ์การเรียนรู้ เพื่อช่วยให้ผู้เรียนมีพัฒนาการตามจุดมุ่งหมายของ หลักสูตรพื้นฐาน สำหรับการพัฒนาหลักสูตรในลักษณะนี้

กาญจนา คุณารักษ์ (2527, หน้า 82) ได้แยกรายละเอียดไว้ 6 ประการ คือ 1) การเปลี่ยนแปลงของสังคม 2) การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ 3) การเมืองและการปกครอง 4) แนวความคิดและผลการศึกษาค้นคว้าทางด้านจิตวิทยา 5) ความก้าวหน้าทางวิทยาการเทคโนโลยี และ 6) บทบาทของสถาบันการศึกษาและสื่อมวลชน ซึ่งจะเปรียบเสมือนแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับมโนคติข้อมูลต่าง ๆ แบบอย่างวิธีการและกระบวนการค้นคว้าอื่น ๆ ที่อาจใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและการวางแผนการเรียนการสอน ซึ่ง บิชอป (Bishop, 1985, p. 88) มีความเห็นสอดคล้องกันว่า พื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรนั้นมีอยู่ด้วยกัน 5 ด้าน แต่ บิชอปไม่ได้เรียกว่าเป็นพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตร เขาใช้คำว่า "ตัวกำหนดหลักสูตร" ซึ่งจัดเป็นตัวแปรที่ส่งผลต่อการพัฒนาหลักสูตรประกอบด้วย 1) ปรัชญา ซึ่งหมายถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา ความนึกคิดทางลัทธิต่าง ๆ และอื่น ๆ 2) การเงิน รวมถึงทรัพยากรบุคคลและวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ 3) สังคมและวัฒนธรรมซึ่งรวมถึงภาษาคด้วย 4) ความรู้ ซึ่งรวมถึงเนื้อหาวิชา มโนทัศน์ และกระบวนการทางสมอง และ 5) จิตวิทยาซึ่งประกอบด้วย ทฤษฎีพัฒนาการของมนุษย์ ทฤษฎีการเรียนรู้วิธีสอนและอื่น ๆ

3. ระดับการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับชั้นเรียน ซึ่งได้มีนักการศึกษาหลายคนได้กล่าวถึงระดับการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

สมิทร คุณานุกร (2532, หน้า 11) ได้กล่าวว่า การพัฒนาหลักสูตรมิได้มีขอบเขตจำกัดอยู่เฉพาะในระดับกระทรวงศึกษาธิการ หรือ ที่เรียกกันว่าระดับชาติเท่านั้น แต่กระจายต่อไปในระดับต่าง ๆ ได้ถึง 4 ระดับ ดังนี้

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ ควรพัฒนาหลักสูตรให้มีลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการนำไปขยายหรือปรับให้มากที่สุด เพื่อให้ผู้ใช้ในระดับต่าง ๆ ที่รองลงไป นำไปขยายและปรับให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นโรงเรียน และชั้นเรียนต่อไป

2. การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น คำว่าท้องถิ่นในระดับนี้ หมายถึง เขตการศึกษา (เขตพื้นที่การศึกษา : ผู้เขียน) ซึ่งจะทำการขยายหรือปรับหลักสูตรระดับชาติให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคม ภูมิศาสตร์ และความต้องการของประชาชนในแต่ละเขตพื้นที่การศึกษา

3. การพัฒนาหลักสูตรในระดับโรงเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยทางโรงเรียน ทำหน้าที่ขยายและปรับประมวลการสอน จากการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นอีกครั้ง เพื่อให้ละเอียดยิ่งขึ้นจนกระทั่งสามารถแยกแยะรายละเอียดของเนื้อหาวิชาที่จะสอนออกมาเป็นเวลาได้

4. การพัฒนาหลักสูตรในระดับชั้นเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรที่เน้นการตอบสนองความต้องการและความสนใจของนักเรียนโดยการปรับความมุ่งหมายในการสอนเนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้และการสอนให้สอดคล้องกับสติปัญญาและความสนใจของผู้เรียน

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2537, หน้า 67) ได้แบ่งระดับการพัฒนาหลักสูตรของไทยเป็น 3 ระดับ คือ

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ เป็นการพัฒนาหลักสูตรที่จะต้องมีภาระกระทำในระดับกว้าง ๆ เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถนำไปปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม

2. การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น ท้องถิ่นในที่นี้ หมายถึง ระดับภาคระดับจังหวัด และระดับกลุ่มโรงเรียน เป็นการนำหลักสูตรระดับชาติมาปรับเปลี่ยนเนื้อหาสาระให้มีความสอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น

3. การพัฒนาหลักสูตรระดับห้องเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยครูผู้สอน

มณฑลวิภา ชนะสิทธิ์ (2539 หน้า 19) ได้กล่าวว่าการพัฒนาหลักสูตรแบ่งได้เป็น 4 ระดับ คือ

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ เป็นการจัดทำหลักสูตรแม่บทในลักษณะกว้าง ๆ เพื่อให้หน่วยงานระดับล่างนำไปปรับใช้ได้

2. การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยเขตการศึกษา นำหลักสูตรระดับชาติมาปรับ หรือขยายให้มีความสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นในเขตการศึกษานั้น

3. การพัฒนาหลักสูตรระดับโรงเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยการนำหลักสูตรระดับชาติ ระดับท้องถิ่นมาปรับหรือขยายให้มีความสอดคล้องกับสภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียน

4. การพัฒนาหลักสูตรระดับห้องเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยการนำหลักสูตรระดับโรงเรียนมาปรับหรือขยายให้มีความละเอียดเหมาะสมกับหลักสูตรท้องถิ่น

เซเลอร์, และอเล็กซานเดอร์ (Saylor, & Alexander, 1974, p. 29) ได้กล่าวถึงการพัฒนา หลักสูตรระดับต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยยึดแผนการศึกษาชาติ โครงการต่าง ๆ ระบบการศึกษา และสิ่งที่มีอิทธิพลต่าง ๆ เป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตร

2. การพัฒนาหลักสูตรระดับมลรัฐ เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรของรัฐและคณะกรรมการที่ปรึกษาด้านต่าง ๆ ซึ่งหลักสูตรที่จัดทำขึ้นในระดับนี้ จะเป็นแนวทางให้หน่วยงานระดับล่างนำไปพัฒนาต่อไป

3. การพัฒนาหลักสูตรระดับกลุ่มโรงเรียน เป็นการพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่น โดยสภาหลักสูตร คณะกรรมการหลักสูตรและกรรมการที่ปรึกษาระดับต่าง ๆ

4. การพัฒนาหลักสูตรระดับโรงเรียน โดยแผนกวิชาต่าง ๆ และคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรของโรงเรียน

5. การพัฒนาหลักสูตรโดยคณะครู เป็นการพัฒนาหลักสูตรในแต่ละระดับชั้นและแผนวิชา

6. การพัฒนาหลักสูตรโดยครูแต่ละคน เป็นการพัฒนาหลักสูตรโดยความร่วมมือของครู ผู้ปกครอง และนักเรียน

โซเวลล์ (Sowell, 1996, p. 6) ได้แบ่งหลักสูตรออกเป็น 4 ระดับคือ

1. หลักสูตรระดับสังคม (the society curriculum) เป็นหลักสูตรที่อยู่ใกล้ตัวผู้เรียน และถูกสร้างโดยรัฐ นักการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ ผู้บริหารระดับต่าง ๆ และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขาวิชา

2. หลักสูตรระดับสถาบัน (the institutional curriculum) เป็นหลักสูตรที่ใช้ในสถานศึกษาและได้รับมาจากหลักสูตรระดับสังคม ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมโดยนักการศึกษาและคณะทำงานในระดับท้องถิ่น

3. หลักสูตรระดับการเรียนการสอน (the instructional curriculum) เป็นหลักสูตรที่วางแผนโดยครูและถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการเรียนการสอน

4. หลักสูตรระดับประสบการณ์ (the experience curriculum) เป็นหลักสูตรที่ยอมรับและถูกจัดขึ้นโดยตัวผู้เรียนเอง ทั้งนี้เพราะว่า ผู้เรียนแต่ละคนมีความแตกต่างระหว่างบุคคล ดังนั้นหลักสูตรจึงต้องสอดคล้องกับผู้เรียนแต่ละคน

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า การพัฒนาหลักสูตรระดับชาติ เป็นการพัฒนาหลักสูตรในลักษณะกว้าง ๆ โดยยึดถือแผนการศึกษาของชาติ เพื่อให้ผู้ใช้ในระดับต่าง ๆ นำไปขยายหรือปรับเป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตร สำหรับการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น หมายถึงเขตพื้นที่การศึกษาและโรงเรียน เป็นผู้นำมาตรฐานของหลักสูตรระดับชาติมาจัดเนื้อหาสาระการเรียนรู้ให้มีความสอดคล้องกับท้องถิ่น ทั้งนี้หลักสูตรท้องถิ่นในระดับชั้นเรียน จะเป็นการจัดสาระการเรียนรู้ของท้องถิ่นที่เน้นความต้องการ ความถนัด ความสนใจของผู้เรียนเป็นหลัก

4. แนวคิดการพัฒนาหลักสูตร

จากการที่นักการศึกษาหลายท่านได้อธิบายความหมายของการพัฒนาหลักสูตร (curriculum development) ไว้คล้ายคลึงกัน ซึ่งสรุปได้ว่า การพัฒนาหลักสูตรมีความหมาย 2 ลักษณะ คือ ประการแรก เป็นการทำให้หลักสูตรที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น และประการที่สองเป็นการจัดทำหลักสูตรขึ้นใหม่ โดยไม่มีหลักสูตรเดิมอยู่ก่อน รวมไปถึงผลิตเอกสารต่าง ๆ สำหรับผู้เรียนด้วย (Saylor, & Alexander, 1974, p. 7; Sowell, 1996 p. 16; อ้างถึงในสังัด อุทรานันท์, 2532, หน้า 31)

การพัฒนาหลักสูตร มีความหมายที่กว้างขวางครอบคลุมงานหลายมิติของการพัฒนาหลักสูตรตั้งแต่ การวางแผนหลักสูตร จัดทำหลักสูตรหรือยกร่างหลักสูตร (curriculum planning) การนำหลักสูตรไปใช้หรือการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติ (curriculum implementation) และการประเมินหลักสูตร (curriculum evaluation) การสร้างหรือการพัฒนาหลักสูตรให้มีคุณภาพนั้น ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละมิตินี้มีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใด การวางแผนจัดทำ

หรือยกร่างหลักสูตร ประกอบด้วย การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน การกำหนดจุดหมาย การกำหนด เนื้อหาสาระและประสบการณ์การเรียนรู้ การกำหนดการวัดและประเมินผล

การนำหลักสูตรไปใช้ ประกอบด้วย การจัดทำวัสดุหลักสูตรต่าง ๆ ที่ช่วยให้ผู้ใช้ หลักสูตรสามารถใช้หลักสูตรได้อย่างมีประสิทธิภาพการผลิตและใช้สื่อการเรียนการสอนต่าง ๆ การเตรียมบุคลากร การบริหารหลักสูตรและการดำเนินการสอนตามหลักสูตร

การประเมินหลักสูตร ประกอบด้วย การประเมินเอกสารหลักสูตร การประเมินการใช้ หลักสูตร การประเมินผลสัมฤทธิ์ของหลักสูตร และการประเมินหลักสูตรทั้งระบบ (Oliva, 1992, p. 26; สวัสดิ์ อุทรานันท์, 2532, หน้า 34-36; อ่างโน ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์, 2539, หน้า 14-15)

ไทเลอร์ (Tyler, 1949, p. 99) ได้ให้แนวคิดในการวางโครงสร้างหลักสูตร โดยใช้วิธี Means – Ends Approach เป็นหลักการและเหตุผลในการสร้างหลักสูตรที่เรียกว่า “หลักการ ของไทเลอร์ (Tyler’s rationale) ซึ่งมีหลักเกณฑ์ในการจัดหลักสูตรและการสอนที่เน้นการตอบ คำถามที่เป็นพื้นฐาน 4 ประการคือ

1. มีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาอะไรบ้าง ที่สถาบันการศึกษาจะต้องกำหนดให้ ผู้เรียน
2. มีประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้าง ที่สถาบันการศึกษาคควรจัดขึ้นเพื่อช่วยให้ บรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้
3. จะจัดประสบการณ์ทางการศึกษาอย่างไร จึงจะทำให้การสอนมีประสิทธิภาพ
4. จะประเมินผลประสิทธิภาพของประสบการณ์ในการศึกษาอย่างไร จึงจะตัดสินได้ ว่าบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

ไทเลอร์ เน้นว่าคำถามทั้ง 4 ข้อนี้ต้องเรียงลำดับกันลงมา เพราะฉะนั้นการกำหนด จุดมุ่งหมายจึงเป็นขั้นที่สำคัญที่สุดเพราะคำตอบ 3 ข้อที่เหลืออยู่นั้นขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายที่ กำหนดไว้ (ชมพันธ์ กุญชร ณ อยุธยา, 2540, หน้า 8)

แนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรของไทเลอร์ เป็นไปตามลำดับขั้น โดยอาศัยข้อมูลจาก แหล่งกำเนิดที่จะเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจ 3 แหล่งด้วยกัน คือ

1. ศึกษาจากสังคม
2. ศึกษาจากผู้เรียน
3. ข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญในเนื้อหาวิชา

ข้อมูลที่ได้จากแหล่งทั้ง 3 ดังกล่าว จะเป็นเครื่องช่วยในการตั้งจุดหมายชั่วคราว จุดมุ่งหมายที่ได้ในขั้นนี้บางครั้งอาจมามากเกินกว่าที่จะจัดเข้าไว้ในหลักสูตรได้ทั้งหมด จึงควรได้ มีการพิจารณาเลือกเฉพาะจุดมุ่งหมายที่มีความสำคัญและสอดคล้องกัน เพื่อนำไปเป็นหลักใน การปฏิบัติต่อไป ไทเลอร์ เสนอว่า การเลือกจุดมุ่งหมายถาวร ควรผ่านการกลั่นกรองเพื่อ พิจารณาข้อที่ไม่สำคัญและไม่สอดคล้องกันออกไป

ทาบ (Taba, 1962, p. 12) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรที่เรียกว่า "Grass roots approach" หรือวิธีการจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน ซึ่งทาบเชื่อว่าผู้ที่ทำหน้าที่สอนในหลักสูตรควรได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรด้วย วิธีการพัฒนาหลักสูตรของทาบนี้มีขั้นตอนคล้ายคลึงกับไทเลอร์แต่ต่างกันตรงที่วิธีการที่ไทเลอร์เสนอนั้นค่อนข้างเป็นวิธีการแบบ "Top-down" คือ การพัฒนาหลักสูตรที่มาจากข้อเสนอแนะของนักวิชาการ ให้ครูปฏิบัติและผู้บริหารสั่งการมายังครูผู้สอนอีกทีหนึ่ง สำหรับขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรของทาบ มีดังนี้

ขั้นที่ 1 การสำรวจความต้องการ (diagnosis of needs) ครูหรือผู้ร่างหลักสูตรเริ่มกระบวนการ ด้วยการสำรวจความต้องการของนักเรียน

ขั้นที่ 2 การกำหนดจุดมุ่งหมาย (formulation of objectives) หลังจากที่ครูได้ระบุความต้องการของนักเรียนแล้ว ครูกำหนดจุดมุ่งหมายที่จะบรรลุผล

ขั้นที่ 3 การเลือกเนื้อหา (selection of contents) จุดมุ่งหมายที่เลือกไว้หรือที่สร้างขึ้นเป็นตัวชี้แนะแนวทางในการเลือกรายวิชาหรือเนื้อหาของหลักสูตร ซึ่งควรเลือกเนื้อหาที่มีความเที่ยงตรงและสำคัญด้วย

ขั้นที่ 4 การจัดเนื้อหา (organization of contents) เมื่อครูเลือกเนื้อหาได้แล้ว ต้องจัดเนื้อหาโดยเรียงลำดับขั้นตอนให้ถูกต้อง คำนี้ถึงวุฒิภาวะของนักเรียน ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความสนใจของผู้เรียนด้วย

ขั้นที่ 5 การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ (selection of learning experiences) เมื่อได้เนื้อหาแล้วครูคัดเลือกวิธีการสอนที่เหมาะสมกับเนื้อหาและผู้เรียน

ขั้นที่ 6 การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ (organization of learning experiences) กิจกรรมการเรียนรู้การสอนควรได้รับการจัดเรียงลำดับขั้นตอนเช่นเดียวกับเนื้อหา แต่ครูต้องจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนด้วย

ขั้นที่ 7 การประเมินผลและวิธีการประเมินผล (evaluation and means of evaluation) ผู้ที่วางแผนหลักสูตรต้องประเมินว่า จุดมุ่งหมายใดบรรลุผลสำเร็จและทั้งครูและนักเรียนควรร่วมกันกำหนดวิธีการประเมินผล

วิธีการของทาบได้รับการยกย่องมาก อย่างไรก็ตาม การใช้วิธีการดังกล่าวมีจุดอ่อนอยู่บ้างเนื่องจากการให้ครูมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรนั้นเป็นสิ่งที่ดี แต่มีข้อจำกัดอยู่เฉพาะหลักสูตรที่ปฏิบัติจริงในห้องเรียน โดยยังไม่สามารถรับประกันได้ว่าเป็นหลักสูตรที่มีคุณภาพ อีกประการหนึ่งวิธีการนี้เชื่อว่าครูเป็นผู้เชี่ยวชาญและที่สำคัญคือ มีเวลาพอที่สามารถพัฒนาหลักสูตรได้ การพัฒนาหลักสูตรตามวิธีการจากเบื้องล่างสู่เบื้องบนของทาบ ได้ทำให้นักพัฒนาหลักสูตรทั้งหลายได้ตระหนักว่าในการพัฒนาหลักสูตรนั้นควรมีบุคคลหลาย ๆ ฝ่ายมาร่วมดำเนินการด้วย โดยเฉพาะครูผู้สอนซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในการตัดสินใจเกี่ยวกับหลักสูตร

สมิธแดนเลย์, และชอร์ (Smith Stanley, & Shores, 1978, p. 102) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร โดยใช้รูปแบบการศึกษาสังคมเป็นพื้นฐาน

(socialized-approach)สมิธ และคณะมีแนวคิดที่ว่าโรงเรียนทั้งโรงเรียนเป็นสังคมหนึ่ง ดังนั้น การพัฒนาหลักสูตรของเขาจึงมุ่งเน้นทางด้านการศึกษาสังคมเป็นหลัก ทั้งทางด้านทักษะ ค่านิยม รูปแบบของสังคม สภาพปัญหาและความต้องการของสังคม เพื่อพยายามนำมาหล่อหลอมและส่งผลกระทบต่อไปยังโรงเรียนในรูปแบบที่เป็นปัญหาของสังคม และโรงเรียนพยายามจัดการศึกษาเพื่อมุ่งฝึกคนให้เข้าใจสังคมและแก้ไขปัญหาของสังคม สมิธและคณะได้ใช้การศึกษาสังคมในปัจจุบันมาเป็นพื้นฐานในการกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตรการเลือกเนื้อหาวิชาและประสบการณ์การเรียนการสอนที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย การเลือกประเภทของหลักสูตรและการสอนที่นำมาใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและการจัดคุณภาพหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้ โดยได้เสนอว่าในการพัฒนาหลักสูตรและการปฏิบัติหลักสูตร ต้องอาศัยความร่วมมือกันทั้งโรงเรียนและสังคม

จากสภาพการณ์ในสังคมปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป การที่จะให้ตัวแทนจากแต่ละฝ่ายมาพบและร่วมมือกัน เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ทิศทางที่พึงประสงค์นั้น เป็นไปได้ค่อนข้างยากอาจปรับเปลี่ยนวิธีการที่ต้องให้บุคคลซึ่งเป็นตัวแทนจากกลุ่มต่าง ๆ มาพบปะกันหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน

โอลิวา (Oliva, 1992, pp. 171-175) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตร โดยขยายความคิดของตนเอง จากที่ได้เคยเสนอรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรไว้เมื่อปี ค.ศ.1976 ไว้แล้ว กระบวนการพัฒนาหลักสูตรของโอลิวา ได้เสนององค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1. กำหนดเป้าหมายของการจัดการศึกษา ปรัชญา และหลักจิตวิทยาการศึกษา ซึ่งเป้าหมายนี้เป็นความเชื่อที่ได้มาจากความต้องการของสังคมและผู้เรียน
2. วิเคราะห์ความต้องการของชุมชน ผู้เรียน และเนื้อหาวิชา
3. กำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร
4. กำหนดวัตถุประสงค์ของหลักสูตร
5. จัดโครงสร้างของหลักสูตรและนำหลักสูตรไปใช้
6. กำหนดจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน
7. กำหนดจุดประสงค์การเรียนการสอน
8. เลือกยุทธวิธีการจัดการเรียนการสอน
9. เลือกวิธีการประเมินผลก่อนเรียนและหลังเรียน
10. นำยุทธวิธีการจัดการเรียนการสอนไปใช้
11. ประเมินผลการจัดการเรียนการสอนไปใช้
12. ประเมินผลหลักสูตร

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า แนวคิดของนักการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรนั้นเห็นว่าเป็นกระบวนการทำงานที่เป็นระบบ เป็นวงจร เชื่อมโยงกันในมิติต่าง ๆ นักพัฒนาหลักสูตรต้องดำเนินการให้มีมิติต่าง ๆ เป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ

5. รูปแบบการพัฒนาหลักสูตร

รูปแบบการพัฒนาหลักสูตร เป็นการกำหนดลักษณะ ระเบียบ วิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ในขณะนั้น โดยมีนักการศึกษาหลายท่านได้กล่าวถึงรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539, หน้า 7) ได้อธิบายว่า การพัฒนาหลักสูตรประกอบด้วยสามมิติ (dimensions) คือ มิติที่หนึ่ง การวางแผนจัดทำหรือยกร่างหลักสูตร (curriculum planning) มิติที่สอง การใช้หลักสูตร (curriculum implementation) และมิติสุดท้าย การประเมินผลหลักสูตร (curriculum evaluation) การพัฒนาหลักสูตรให้มีคุณภาพได้นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับว่าแต่ละมิติมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ยังมีผู้รู้หรือนักการศึกษาหลาย ๆ ท่านได้กล่าวถึงรูปแบบของกระบวนการพัฒนาหลักสูตรไว้ต่างกัน

ไทเลอร์ (Tyler, 1949, p. 78) ได้กำหนดปัญหาพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรและการสอน 4 ข้อ ซึ่งมีพัฒนาหลักสูตรจะต้องตอบคำถามให้ครบเรียงลำดับจากข้อ 1 ถึงข้อ 4 ดังนี้

1. จุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่โรงเรียนต้องการให้ผู้เรียนบรรลุมีอะไรบ้าง
2. การที่จะบรรลุตามจุดหมายทางการศึกษาที่กำหนดนั้นจะต้องมีประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้าง

3. ประสบการณ์ทางการศึกษาที่กำหนดนั้น สามารถจัดให้มีประสิทธิภาพได้อย่างไร

4. จะทราบได้อย่างไรว่า ผู้เรียนได้บรรลุตามจุดหมายทางการศึกษานั้น ๆ

ทาบ (Taba, 1962, p. 67) ได้เสนอแนะขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร ดังนี้

1. สำรวจสภาพปัญหา ความต้องการและความจำเป็นต่าง ๆ ของสังคม
2. กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาที่สังคมต้องการ
3. คัดเลือกเนื้อหาวิชาความรู้ที่ครูจะนำมาสอน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาที่ตั้งไว้

4. จัดลำดับขั้นตอนแก้ไขปรับปรุงเนื้อหาสาระที่เลือกมาได้

5. คัดเลือกประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งจะนำมาเสริมเนื้อหาสาระกระบวนการเรียนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์

6. จัดระเบียบ จัดลำดับขั้นตอน และแก้ไขปรับปรุงประสบการณ์ต่าง ๆ ที่จะนำมาเสริมเนื้อหาสาระการเรียน

7. กำหนดเนื้อหาสาระอะไรบ้าง หรือประสบการณ์อย่างใดที่ต้องการประเมินว่า ได้มีการเรียนรู้ตรงกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่เพียงใด นอกจากนี้ต้องกำหนดไว้ด้วยว่าจะมีข้อมูลอะไรบ้างที่จะนำมาช่วยในการกำหนดเกณฑ์การประเมินผล และจะใช้วิธีการประเมินอย่างไร

6. กระบวนการพัฒนาหลักสูตร

การแสดงรูปแบบในการพัฒนาหลักสูตรและการสอนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น เพราะรูปแบบของการพัฒนาหลักสูตรนั้น เปรียบเสมือนพิมพ์เขียวที่ส่งผลต่อการพัฒนาหลักสูตรได้ สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น การนำรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรมาใช้จะต้องปรับให้เข้ากับสภาพความเป็นจริงของชีวิตและสังคมของผู้ใช้ แนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรมีหลายแนวทาง ดังต่อไปนี้

สังค์ อุทรานันท์ (2532, หน้า 36-43) ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาหลักสูตร ซึ่งต่อเนื่องสัมพันธ์เป็นวัฏจักร ดังนี้

1. จัดวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานเพื่อการพัฒนาหลักสูตร
2. การกำหนดจุดมุ่งหมาย
3. การคัดเลือกและจัดเนื้อหาสาระและประสบการณ์
4. การกำหนดมาตรการวัดและประเมินผล
5. การนำหลักสูตรไปใช้
6. การประเมินผลการใช้หลักสูตร
7. การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2533, หน้า 19) ได้เสนอกระบวนการพัฒนาหลักสูตรแบบครบวงจร ไว้ 3 ระบบโดยเริ่มต้นจากระบบการร่างหลักสูตร ระบบการนำหลักสูตรไปใช้ และระบบการประเมินหลักสูตรซึ่งแต่ละระบบมีรายละเอียดและขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ระบบการร่างหลักสูตร ประกอบด้วย การกำหนดฯ หลักสูตร โดยดูความสอดคล้องกับเนื้อหาวิชา สภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง หลังจากนั้นเริ่มกำหนดรูปแบบหลักสูตรได้แก่ การกำหนดหลักการ โครงสร้าง องค์ประกอบหลักสูตร วัตถุประสงค์ เนื้อหา ประสบการณ์การเรียนรู้และการประเมินผล หลังจากนั้นดำเนินการตรวจสอบคุณภาพหลักสูตร โดยผ่านผู้เชี่ยวชาญ หรือการสัมมนาและมีการทดลองนำร่อง พร้อมทั้งรวบรวมผลการวิจัยและปรับแก้หลักสูตรก่อนนำไปใช้

2. ระบบการใช้หลักสูตร ประกอบด้วย การขออนุมัติหลักสูตรจากหน่วยงานหรือกระทรวงดำเนินการวางแผนการใช้หลักสูตร โดยเริ่มจากการประชาสัมพันธ์หลักสูตร การเตรียมความพร้อมของบุคลากร จัดงบประมาณและวัสดุหลักสูตร บริการสนับสนุนจัดเตรียมอาคารสถานที่ ระบบบริหารและจัดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ และติดตามผลการใช้หลักสูตร หลังจากนั้นเข้าสู่ระบบการบริหารหลักสูตร โดยการดำเนินการตามแผนกิจกรรมการเรียนรู้ การสอนแผนการสอน คู่มือการสอน คู่มือการเรียนรู้เตรียมความพร้อมของผู้สอน ความพร้อมของผู้เรียนและการประเมินผลการเรียน

3. ระบบการประเมินผล ซึ่งประกอบด้วย การวางแผนการประเมินผล การใช้หลักสูตร ทั้งการประเมินย่อย การประเมินรวบยอด การประเมินระบบหลักสูตร ระบบการบริหารและ ผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน หลังจากนั้นเก็บรวบรวมข้อมูล และรายงานข้อมูลตามลำดับ

ชำระ บัวศรี (2542, หน้า 152) ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

ขั้นที่ 1 การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน

ขั้นที่ 2 การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

ขั้นที่ 3 การกำหนดรูปแบบและโครงสร้างของหลักสูตร

ขั้นที่ 4 การกำหนดจุดประสงค์ของวิชา

ขั้นที่ 5 การเลือกเนื้อหา

ขั้นที่ 6 การกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้

ขั้นที่ 7 การกำหนดประสบการณ์การเรียนรู้

ขั้นที่ 8 การกำหนดยุทธศาสตร์การเรียนการสอน

ขั้นที่ 9 การประเมินผลการเรียนรู้

ขั้นที่ 10 การจัดทำวัสดุหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอน

วิชัย ประสิทธิ์วิฑูมิเวชช์ (2542, หน้า 88) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรไว้

7 ขั้น คือ

1. การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน

2. การกำหนดเนื้อหาสาระและประสบการณ์

3. การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

4. การนำหลักสูตรไปใช้

5. การประเมินหลักสูตร

6. การปรับปรุง แก้ไข และเปลี่ยนแปลงหลักสูตร

7. กระบวนการพัฒนาหลักสูตร

สำหรับนักวิชาการต่างประเทศ ได้เสนอวิธีการขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร ดังนี้ ทาบ (Taba, 1962, p. 12) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรไว้ 7 ขั้น คือ

1. การวินิจฉัยความต้องการและความจำเป็นของสังคม

2. การกำหนดจุดมุ่งหมาย

3. การเลือกเนื้อหาสาระ

4. การจัดเนื้อหาสาระ

5. การเลือกประสบการณ์การเรียนรู้

6. การจัดประสบการณ์การเรียนรู้

7. การกำหนดวิธีการประเมินผล

เซเลอร์, และอเล็กซานเดอร์ (Saylor, & Alexander, 1974, p. 27) ได้กล่าวถึง กระบวนการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

1. การศึกษาตัวแปรต่าง ๆ จากภายนอก
2. การกำหนดจุดมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์
3. การออกแบบหลักสูตร
4. การนำหลักสูตร
5. การประเมินผลหลักสูตร

เซเลอร์อเล็กซานเดอร์, และเลวิส (Saylor Alexander, & Lewis, 1981, p. 30) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร ประกอบด้วย

1. การศึกษาตัวแปรต่าง ๆ จากภายนอก ได้แก่ ภูมิหลังของนักเรียน สังคม ธรรมชาติของการเรียนรู้ แผนการศึกษาแห่งชาติ ทรัพยากร และความสะดวกสบายในการพัฒนาหลักสูตรและคำแนะนำจากผู้ประกอบอาชีพ
2. การกำหนดความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ เพื่อการออกแบบหลักสูตร โดยนักวางแผนหลักสูตร และใช้ข้อมูลทางการเมืองและสังคมเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจ การออกแบบหลักสูตร
3. การนำหลักสูตรไปใช้ โดยครูเป็นผู้พิจารณาความเหมาะสมของการสอน การวางแผนหลักสูตร รวมถึงการแนะนำแหล่งของสื่อการเรียนรู้โดยให้ความยืดหยุ่นและมีอิสระแก่ครูและนักเรียน
4. การประเมินผลหลักสูตร ทำโดยครูเป็นผู้พิจารณาขั้นตอน การประเมินผล เพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าของนักเรียน โดยวางแผนหลักสูตรร่วมกันพิจารณาขั้นตอน การประเมินผลหลักสูตร ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการประเมินผลจะใช้เป็นพื้นฐานประกอบการตัดสินใจ เพื่อวางแผนในอนาคตต่อไป

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า การจัดทำหรือพัฒนาหลักสูตรนั้นมีสิ่งที่จะต้องปฏิบัติและพิจารณาที่สำคัญ คือ

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน
2. การร่างหลักสูตร
 - 2.1 การกำหนดจุดมุ่งหมาย
 - 2.2 การกำหนดเนื้อหาสาระ
 - 2.3 การกำหนดประสบการณ์การเรียนรู้
 - 2.4 การกำหนดวิธีการวัดและประเมินผล
3. การตรวจสอบคุณภาพหลักสูตร
4. การทดลองใช้หลักสูตร
5. การประเมินหลักสูตร

6. การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

อันึงควรกำหนดเป้าหมายเบื้องต้นของหลักสูตรที่จัดทำนั้นให้ชัดเจนว่ามีเป้าหมายเพื่ออะไร ทั้งโดยส่วนรวมและส่วนย่อยของหลักสูตร หลังจากนั้นจึงเลือกเนื้อหากิจกรรมการเรียนการสอน วิธีการประเมินผลและกำหนดรูปแบบในการนำหลักสูตรไปใช้ในโรงเรียน ซึ่งการดำเนินการจะต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง จึงจะทำให้การพัฒนาหลักสูตรดำเนินไปอย่างครบถ้วนและเกิดผลดี นั่นคือการได้หลักสูตรที่มีประสิทธิภาพนั่นเอง

7. การนำหลักสูตรไปใช้

ในการนำหลักสูตรที่ได้พัฒนาเสร็จแล้วไปใช้นั้น ได้มีนักการศึกษาได้ให้แนวคิดไว้ดังต่อไปนี้

สังต์ อุทรานันท์ (2532, หน้า 45-49) ได้กล่าวถึงงานที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้ว่ามีงานหลักอยู่ 3 งาน คือ

1. งานบริหารและบริการหลักสูตร ประกอบด้วยงานเตรียมบุคลากร การจัดครูเข้าสอนตามหลักสูตร การบริหารและบริการวัสดุหลักสูตร และการบริการหลักสูตรภายในโรงเรียน ดังนี้

1.1 งานเตรียมบุคลากร เป็นงานที่มีความสำคัญมากต่อการนำหลักสูตรไปใช้ ก่อนที่จะนำหลักสูตรไปใช้ควรจะมีการให้ความรู้หรือชี้แจงให้ผู้ที่จะใช้หลักสูตรมีความเข้าใจถึงจุดมุ่งหมาย หลักการ โครงสร้างแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและการวัดผลประเมินผล ซึ่งการเตรียมบุคลากรเพื่อการใช้หลักสูตรอาจจะดำเนินการได้หลายวิธี เช่น ประชุมชี้แจง อบรม ประชุมสัมมนา การเผยแพร่เอกสารและสื่อมวลชนต่าง ๆ

1.2 การจัดครูเข้าสอนตามหลักสูตร ซึ่งจำเป็นต้องคำนึงถึงความรู้ ความสามารถ ตลอดจนความสมัครใจของครูแต่ละคนด้วย

1.3 การบริหารและบริการวัสดุหลักสูตร วัสดุหลักสูตรได้แก่เอกสารหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนทุกชนิดที่จัดทำขึ้นเพื่อให้ความสะดวกและช่วยเหลือครูให้สามารถนำไปใช้หลักสูตรได้อย่างถูกต้อง เป็นหน้าที่ของหน่วยงานส่วนกลางจะต้องดำเนินการบริการหลักสูตรให้ถึงผู้ที่อยู่ในโรงเรียนแต่ละแห่งได้ครบและทันตามกำหนดเวลา

1.4 การบริการหลักสูตรภายในโรงเรียน ได้แก่ การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้แก่ผู้ใช้หลักสูตร เช่น การบริการห้องสมุด สื่อการเรียนการสอน บริการเกี่ยวกับเครื่องมือในการวัดและประเมินผล เป็นต้น

2. งานดำเนินการเรียนการสอนตามหลักสูตร ประกอบด้วยปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น การทำแผนการสอน การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดผลและการประเมินผลการเรียนการสอนดังนี้

2.1 การปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น เนื่องจากหลักสูตรกลางที่ยกร่างขึ้นมาเพื่อใช้กับประชากรโดยส่วนรวมนั้นมักจะไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและ

ความต้องการของท้องถิ่น ดังนั้นควรจะได้มีการปรับปรุงหลักสูตรกลางให้มีความเหมาะสมกับสภาพของสังคมท้องถิ่นที่ใช้หลักสูตรนั้น ๆ การดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรท้องถิ่นทำได้หลายลักษณะอาจจะทำโดยครูผู้สอนแต่ละคนก็ได้

2.2 การจัดทำแผนการสอน การจัดทำแผนการสอนเป็นการขยายรายละเอียดของหลักสูตรให้ไปสู่ภาคปฏิบัติโดยการกำหนดกิจกรรมและเวลาไว้อย่างชัดเจน สามารถนำไปปฏิบัติได้ การจัดทำแผนการสอนจึงมักดำเนินการเป็นรายวิชาหรือเป็นชั้นเรียน แผนการสอนอาจแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นแผนการสอนระยะยาวและอีกส่วนหนึ่งเป็นแผนการสอนระยะสั้น โดยการนำเอาแผนการสอนระยะยาวมาขยายเป็นรายละเอียดสำหรับการสอนในแต่ละครั้ง

2.3 การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแต่ละครั้งจะเริ่มต้นจากการพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายของหลักสูตรที่ได้กำหนดไว้ในแผนการสอนว่าการสอนในครั้งนั้น ๆ มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญอย่างไร การที่จะให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้จะต้องให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมอะไรในบางครั้งการที่จะให้บรรลุจุดมุ่งหมายเรื่องใดเรื่องหนึ่งอาจจะสามารถจัดกิจกรรมได้หลาย ๆ ชนิด แต่ละชนิดอาจจะมี ความแตกต่างกันเป็นอย่างมากในเรื่องของการใช้เวลา การใช้แรงงาน การใช้ทรัพยากร ตลอดจนการใช้งบประมาณ ครูผู้สอนควรเลือกกิจกรรมที่เห็นว่าจะก่อให้เกิดความรู้หรือประสบการณ์สามารถทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายได้ง่ายที่สุด เร็วที่สุด ประหยัดทั้งเวลา แรงงาน และค่าใช้จ่ายให้มากที่สุด

2.4 การวัดและประเมินผลการเรียนการสอน การวัดและการประเมินผลการเรียนการสอนเป็นงานที่สำคัญงานหนึ่งเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรของครู ทั้งนี้เพราะการวัดและประเมินผลการเรียนการสอนที่ดำเนินการอย่างถูกต้องตามหลักการของหลักสูตรจะช่วยบ่งบอกถึงความสัมฤทธิ์ผลการใช้หลักสูตรได้ ครูผู้สอนจะต้องทำการศึกษาให้เข้าใจถึงจุดประสงค์และจุดเน้นของหลักสูตรอย่างชัดเจน ต่อจากนั้นจึงศึกษาเกี่ยวกับระเบียบวิธีการการวัดและประเมินผลให้เข้าใจแล้วจึงปฏิบัติตามข้อกำหนดและวิธีการต่าง ๆ อย่างถูกต้องและครบถ้วนอันจะเป็นการช่วยให้การใช้หลักสูตรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

3. งานสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร ประกอบด้วย การนิเทศและติดตามผล การใช้หลักสูตรและการจัดตั้งศูนย์วิชาการเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร ประกอบด้วย

3.1 การนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตร ในระหว่างการที่ใช้หลักสูตรนั้น จะต้องมีการนิเทศติดตามผลการใช้หลักสูตรในโรงเรียนว่าได้ดำเนินการด้วยความถูกต้องมี ปัญหาใดเกิดขึ้นหรือไม่ หากมีปัญหาก็ได้หาทางแก้ไขและให้คำแนะนำช่วยเหลือแก่ครูผู้ใช้หลักสูตรหรือนิเทศการจัดการเรียนการสอนต้องคำนึงถึงหลักสำคัญของการนิเทศว่า เป็นกระบวนการทำงานร่วมกันเพื่อให้คำแนะนำช่วยเหลือ ไม่ใช่เป็นการตรวจสอบเพื่อจับผิด

3.2 การจัดตั้งศูนย์วิชาการเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร หน่วยงานส่วนกลางควรรหาทางสนับสนุนและส่งเสริมหน่วยงานผู้ใช้หลักสูตรให้สามารถดำเนินการใช้หลักสูตรด้วยความมั่นใจ การจัดตั้งศูนย์วิชาการอาจจะทำในลักษณะของศูนย์ให้บริการแนะนำช่วยเหลือหรือจัดตั้งโรงเรียนตัวอย่างเพื่อพัฒนาให้เป็นแกนนำในการขยายผลการพัฒนาและ การใช้หลักสูตรไปสู่โรงเรียนอื่น ๆ รวมทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้โรงเรียนพัฒนาประสิทธิภาพในการใช้หลักสูตรในโรงเรียนของตน และส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการใช้หลักสูตรในระหว่างโรงเรียนต่าง ๆ อีกด้วย

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2537, หน้า 56-60) ได้กล่าวไว้ว่า การนำหลักสูตรไปใช้ให้บรรลุผลนั้นผู้บริหารโรงเรียนควรจัดวางแผนเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรดังนี้ คือ

1. การเตรียมวางแผนเพื่อใช้หลักสูตรใหม่ ผู้บริหารโรงเรียนและคณะกรรมการโรงเรียนจะต้องศึกษาวิเคราะห์หลักสูตรว่า จุดมุ่งหมายของการพัฒนาหลักสูตรและการสอนครั้งนี้มีเป้าประสงค์ที่แท้จริงคืออะไร และสอดคล้องกับความต้องการและความสนใจของผู้เรียนและชุมชนเพียงใด ทางโรงเรียนมีความพร้อมต่อการนำหลักสูตรมาปรับใช้อย่างไรบ้าง วัสดุอุปกรณ์หลักสูตรและแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่จะนำเข้ามามีส่วนช่วยในการพัฒนาหลักสูตรนี้จะจัดหาได้อย่างไรและโดยวิธีใด งบประมาณและอาคารสถานที่พอเพียงหรือไม่

2. การเตรียมบุคลากรเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรจะทำโดยวิธีใด การวางแผนงาน เพื่อใช้หลักสูตรใหม่อย่างละเอียดรอบคอบและมีขั้นตอนจะทำให้การใช้หลักสูตรบรรลุจุดมุ่งหมายได้ง่าย

3. การจัดครูเข้าสอน การจัดครูเข้าสอนเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ เพราะครูจะเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างมากในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ของเด็ก ดังนั้น ตัวครูจะต้องมองเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในสังคม ครูจะต้องก้าวให้ทันกับเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะครูจะเป็นผู้ที่ทำให้นักเรียนทุกคนมีโอกาสและมีส่วนร่วมในการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมปัจจุบันมากที่สุด ฉะนั้น การคัดเลือกและจัดครูเข้าสอนจึงต้องระมัดระวัง แม้ว่าครูจะผ่านการฝึกอบรมการใช้หลักสูตรมาแล้วก็ตาม

4. การจัดตารางสอน การจัดตารางสอนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาและอุปสรรคในการใช้หลักสูตรได้เหมือนกัน ในการจัดตารางสอนควรคำนึงถึงการเรียนรู้อาชีพต่าง ๆ ไม่ควรใช้เวลาเท่า ๆ กัน ระดับของความยากง่ายของการเรียนรู้อาจแตกต่างกัน ช่วงการเรียนรู้จะต้องเป็นไปเพื่อส่งเสริมพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนและเหมาะสมกับวัยและความสามารถของผู้เรียนและรวมถึงอัตราเวลาเรียนในแต่ละภาคการศึกษาและรอบปีการศึกษาตลอดจนชั่วโมงของครูนอกจากนี้การใช้อาคารสถานที่ ห้องเรียน โรงฝึกงาน ห้องทดลอง จะต้องมีการใช้งานตลอดเวลาจึงจะถือว่าการใช้อาคารสถานที่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

5. การจัดบริการวัสดุอุปกรณ์ประกอบหลักสูตรและสื่อการเรียน การจัดทำกำหนดการสอน ประมวลการสอน แผนการสอน พัฒนาคู่มือครู แบบเรียนและสื่อการสอนเป็น

สิ่งสำคัญที่จะต้องจัดทำ โดยเฉพาะแผนการสอนจะช่วยให้ครูเห็นแนวทางว่าจะเลือกกิจกรรมอะไรให้กับเด็กและกิจกรรมอะไรที่จะทำให้เด็กอยากเรียน การจัดทำสื่อการเรียนการสอนควรจะร่วมมือกันทำเพราะจะเป็นการประหยัดแรงงาน งบประมาณ และครอบคลุมเนื้อหาสาระได้มากกว่าและที่สำคัญคือผู้เรียนได้เรียนรู้ตามความสามารถความสนใจและตรงกับความต้องการของชุมชน

6. การประชาสัมพันธ์การใช้หลักสูตร การประชาสัมพันธ์การใช้หลักสูตรกับผู้ปกครอง คณะกรรมการศึกษาของโรงเรียนและประชาชนในชุมชนนั้น เป็นสิ่งที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจว่าการใช้หลักสูตรใหม่นั้นลูกหลานของเขาจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรเกี่ยวกับการเรียนรู้ เจตคติ ค่านิยม และความสามารถในการแก้ปัญหา การประชาสัมพันธ์หลักสูตรจะต้องทำติดต่อกันไป และแต่ละครั้งไม่ควรนานเพราะจะทำให้เกิดความเบื่อหน่าย การใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือช่วยประชาสัมพันธ์หลักสูตร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์จะช่วยให้ได้มาก

7. การจัดสภาพแวดล้อม อาคารสถานที่และการเลือกสรรโครงการ กิจกรรมเสริมหลักสูตร การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนเป็นสิ่งสำคัญ เพราะการเรียนรู้ของเด็กไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะห้องเรียนเท่านั้น สภาพแวดล้อมภายนอกห้องเรียนก็เป็นส่วนช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้ เช่น การจัดบริการอาหารกลางวัน เด็กจะได้แนวคิดเกี่ยวกับการเลือกคุณค่าอาหารที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต การบริโภคอาหารที่ได้สัดส่วนและถูกสุขลักษณะและมารยาทในการรับประทานอาหาร เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เด็กจะเกิดการเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติโดยไม่รู้ตัว และผลจากการเรียนรู้นี้จะช่วยนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวเด็กต่อไป

8. การจัดโครงการประเมินผลการใช้หลักสูตรและปรับปรุงหลักสูตร การจัดโครงการประเมินผลการใช้หลักสูตรและการปรับปรุงหลักสูตรเป็นสิ่งสำคัญและจะต้องกระทำเป็นขั้นตอน ถ้าจุดมุ่งหมายของการใช้หลักสูตรกำหนดไว้อย่างชัดเจน การประเมินเพื่อปรับปรุงก็ทำได้ง่ายและทราบว่า การปรับปรุงควรจะเริ่มที่จุดใดบ้าง วิธีการทำนั้นจะทำอย่างไร การประเมินผลหลักสูตรควรคำนึงถึงการประเมินผลทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

สรุปได้ว่า หลักการนำหลักสูตรไปใช้ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ มีการวางแผน และการกำหนดขั้นตอนที่ชัดเจน มีการมอบหมายหน้าที่ในการดำเนินงาน และรวบรวมข้อมูลเพื่อนำไปใช้ปรับปรุงพัฒนาได้อย่างทันที่

8. การประเมินหลักสูตร

การประเมินหลักสูตรเป็นกระบวนการรวบรวมข้อมูลสารสนเทศตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับหลักสูตร เพื่อนำมาตัดสินค่าหรือคุณภาพของหลักสูตรนั้น นักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความหมายของการประเมินหลักสูตรไว้ดังนี้

สุนีย์ ภูพันธ์ (2546, หน้า 249) ได้สรุปไว้ว่า การประเมินหลักสูตร คือกระบวนการในการพิจารณาตัดสินคุณค่าของหลักสูตรนั้น ๆ มีประสิทธิภาพแค่ไหน เมื่อนำไปใช้แล้วบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ มีอะไรต้องแก้ไขเพื่อนำผลที่ได้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการตัดสินใจหาทางเลือกที่ดีกว่าต่อไป

รุจิรี ภูสาระ (2546, หน้า 143) ได้อธิบายความหมายของการประเมินหลักสูตร ดังต่อไปนี้

1. การวัดผลการปฏิบัติของผู้เรียนตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ในเชิงปริมาณ
2. การเปรียบเทียบพฤติกรรมการปฏิบัติของผู้เรียนกับมาตรฐาน
3. การอธิบายการตัดสินใจเกี่ยวกับหลักสูตรและการเลือกการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเรื่องหลักสูตร
4. การใช้ความรู้เกี่ยวกับวิชาชีพในการตัดสินใจเกี่ยวกับการนำหลักสูตรไปใช้

ปราโมทย์ จันทรเรือง (2548, หน้า 98) ได้สรุปความหมายของการประเมินว่าการรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลแล้วนำข้อมูลในการวิเคราะห์มาตัดสินหาข้อบกพร่องหรือปัญหาเพื่อหาทางปรับปรุงแก้ไขส่วนประกอบทุกส่วนของหลักสูตรให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้นหรือตัดสินหาคุณค่าของหลักสูตร

คาร์เตอร์ วี กูด (Carter V. Good, 1973, p. 209) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การประเมินหลักสูตรคือการประเมินผลของกิจกรรมการเรียนรู้ภายในขอบข่ายของการสอนที่เน้นเฉพาะจุดประสงค์ของการตัดสินใจความถูกต้องของจุดมุ่งหมาย ความสัมพันธ์และความต่อเนื่องของเนื้อหาและผลสัมฤทธิ์ของวัตถุประสงค์เฉพาะซึ่งนำไปสู่การตัดสินใจในการวางแผนการจัดโครงการต่อเนื่องและการหมุนเวียนกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ที่จะจัดให้มีขึ้น

จากแนวคิดดังกล่าวพอสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายของการประเมินหลักสูตร เพื่อที่จะตรวจสอบและนำผลมาปรับปรุงคุณภาพของหลักสูตร และประเมินผลการนำไปใช้ว่าบรรลุตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรมากน้อยเพียงไร

8.1 จุดมุ่งหมายของการประเมินหลักสูตร

ปราโมทย์ จันทรเรือง (2548, หน้า 98-99) ได้กล่าวว่า การประเมินหลักสูตรใด ๆ ก็ตามจะมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่คล้ายคลึงกันดังนี้คือ

1. เพื่อหาทางปรับปรุง แก้ไขสิ่งที่บกพร่องที่พบในองค์ประกอบต่าง ๆ ของหลักสูตรการประเมินผลในลักษณะนี้มักจะดำเนินในช่วงที่การพัฒนาหลักสูตรยังคงดำเนินการอยู่เพื่อที่จะพิจารณาว่าองค์ประกอบต่าง ๆ ของหลักสูตร เช่น จุดมุ่งหมาย โครงสร้าง เนื้อหา การวัดผล ฯลฯ มีความสอดคล้องและเหมาะสมหรือไม่ สามารถนำมาปฏิบัติในช่วงการนำหลักสูตรไปทดลองใช้หรือในขณะที่การใช้หลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนกำลังดำเนินอยู่ได้มากน้อยเพียงใด ได้ผลเพียงใดและมีปัญหาอุปสรรคอะไร จะได้เป็นประโยชน์แก่นักพัฒนา

หลักสูตรและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบต่าง ๆ ของหลักสูตรให้ มีคุณภาพดีขึ้นได้ทันเวลาที่

2. เพื่อหาทางปรับปรุงแก้ไขระบบการบริหารหลักสูตร การนิเทศ กำกับดูแล และการจัดกระบวนการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การประเมินผลในลักษณะนี้จะ ดำเนินการในขณะที่มีการนำหลักสูตรไปใช้จะช่วยปรับปรุงหลักสูตรให้บรรลุตามเป้าหมายที่ ได้วางไว้

3. เพื่อช่วยในการตัดสินใจของผู้บริหารว่าควรใช้หลักสูตรต่อไปอีกหรือยกเลิก การใช้หลักสูตรเพียงบางส่วน หรือยกเลิกทั้งหมด การประเมินผลในลักษณะนี้จะดำเนินการ หลังจากที่ใช้หลักสูตรไปแล้วระยะหนึ่ง และจะประเมินเพื่อสรุปผลตัดสินใจว่าหลักสูตรมีคุณภาพ ดีหรือไม่ดีตามเป้าที่หลักสูตรกำหนดไว้ มากน้อยเพียงใดสนองความต้องการของสังคมเพียงใด และเหมาะสมกับการนำไปใช้ต่อไปหรือไม่

4. เพื่อต้องการทราบคุณภาพของผู้เรียน ซึ่งเป็นผลผลิตของหลักสูตรว่า มีการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามความมุ่งหมายของหลักสูตร หลังจากผ่านกระบวนการทาง การศึกษามาแล้วหรือไม่ อย่างไร การประเมินผลในลักษณะนี้จะดำเนินการในลักษณะที่การนำ หลักสูตรไปใช้หลังจากที่ใช้หลักสูตรไปแล้วระยะหนึ่งก็ได้

ไทเลอร์ (Tyler, 1949, pp. 126-134) เห็นว่าในการประเมินมีจุดมุ่งหมายหลัก 2 ประการ คือ ประเภทที่ 1 เพื่อตัดสินใจว่าเป้าหมายของการศึกษาที่ได้กำหนดไว้ในรูปของ จุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมนั้น ประสบความสำเร็จหรือไม่ ส่วนใดที่ประสบความสำเร็จก็เก็บไว้ใช้ ส่วนใดที่ไม่ประสบความสำเร็จก็ทำการปรับปรุงแก้ไขหรือตัดทิ้ง ประเภทที่ 2 เพื่อประเมิน ความก้าวหน้าทางการศึกษา ในอันที่จะช่วยให้เข้าใจปัญหาและความต้องการทางการศึกษาได้ และเพื่อใช้ข้อมูลนั้น เป็นแนวทางในการที่จะปรับปรุงนโยบายทางการศึกษาที่คนส่วนใหญ่เห็น ด้วยได้ ไทเลอร์มีความเห็นว่าการประเมินหลักสูตร เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอน ผู้เชี่ยวชาญทางด้านหลักสูตรควรจะประเมินหลักสูตรในลักษณะที่เป็นการพัฒนา หรือเพื่อ ประเมินคุณค่าของหลักสูตรโดยตั้งจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมด้วยข้อความที่ชัดเจน เฉพาะเจาะจง โดยบ่งบอกพฤติกรรมที่ต้องการวัด รวมทั้งกำหนดเนื้อหาหรือประสบการณ์ทาง การศึกษาที่จะช่วยให้ผู้เรียนบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่ได้กำหนดไว้ เลือกวิธีการเรียนการสอนที่ เหมาะสมกับเนื้อหาที่วางไว้ ประเมินโดยการตัดสินใจจากผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาในการประเมิน หลักสูตรนั้น

ทาบา (Taba, 1962, p. 29) กล่าวว่า จุดมุ่งหมายของการประเมินหลักสูตร กระทำขึ้นเพื่อศึกษากระบวนการต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงใดบ้างที่สอดคล้อง หรือขัดแย้งกับวัตถุประสงค์ทางการศึกษา ซึ่งการประเมินดังกล่าวจะครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด ของหลักสูตรและกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งได้แก่ จุดประสงค์ ขอบเขตของเนื้อหาสาระ

คุณภาพของผู้บริหาร และผู้ใช้หลักสูตร สมรรถภาพของผู้เรียน ความสัมพันธ์ของวิชาต่าง ๆ การใช้สื่อและวัสดุการสอน

จากแนวคิดดังกล่าวพอสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายของการประเมินหลักสูตร เพื่อที่จะตรวจสอบและนำผลมาปรับปรุงคุณภาพของหลักสูตร และประเมินผลการนำไปใช้ว่า บรรลุตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรมากน้อยเพียงไร

8.2 ขั้นตอนการประเมินหลักสูตร

การประเมินหลักสูตรเป็นกระบวนการในการพิจารณาคุณค่าหรือค่านิยมของหลักสูตรขั้นตอนหรือวิธีการประเมินจึงมีความสำคัญมาก ดังที่สุณีย์ ภูพันธ์ (2546, หน้า 356-367) ได้สรุปไว้ดังต่อไปนี้ 1) กำหนดวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการประเมิน ถือว่าเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการในการดำเนินการประเมินหลักสูตร ผู้ประเมินต้องกำหนดวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการประเมินให้ชัดเจน มีความถูกต้องและมีประสิทธิภาพในทุกเนื้อหาที่จะนำมาประเมินหลักสูตร 2) ขั้นตอนกำหนดหลักเกณฑ์วิธีการที่จะใช้การประเมิน การกำหนดเกณฑ์และวิธีการประเมินเปรียบเสมือนเข็มทิศที่จะนำไปสู่เป้าหมายของการประเมินเป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพของหลักสูตรและสามารถดำเนินงานไปตามขั้นตอนได้อย่างราบรื่น 3) ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เครื่องมือที่ใช้ในการประเมินหรือเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพื่อจะได้นำข้อมูลนั้นมาแปลผลตีพิมพ์เป็นการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนการสอนต่อไป ดังนั้นผู้ประเมินจะต้องเลือกใช้และสร้างเครื่องมืออย่างมีคุณภาพ มีความเชื่อถือได้และมีความเที่ยงตรง 4) ขั้นตอนเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ประเมินต้องเก็บรวบรวมข้อมูลตามขอบเขตและระยะเวลาที่กำหนดไว้ ในบางครั้งถ้ามีความจำเป็นต้องอาศัยผู้อื่นในการเก็บรวบรวมข้อมูล ควรพิจารณาผู้จะมาทำหน้าที่แทนต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสม เพราะผู้เก็บรวบรวมข้อมูลมีส่วนช่วยให้ได้ข้อมูลที่มีความเที่ยงตรงและมีความน่าเชื่อถือ 5) ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ประเมินต้องกำหนดวิธีการจัดระบบข้อมูล พิจารณาเลือกใช้สถิติในเกณฑ์ที่กำหนดไว้ 6) ขั้นตอนสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลและรายงานผลการประเมิน ผู้ประเมินจะสรุปและรายงานผลการวิเคราะห์ในขั้นต้น ผู้ประเมินจะต้องพิจารณารูปแบบการรายงานผลว่าจะป็นรูปแบบใด และการรายงานผลจะมุ่งเสนอข้อมูลที่บ่งชี้ให้เห็นคุณภาพของหลักสูตร คือ มีการปรับปรุงเนื้อหาบางส่วนหรือมีการยกเลิกทั้งหมด 7) ขั้นตอนนำผลที่ได้จากการประเมินไปพัฒนาหลักสูตรในโอกาสต่อไป

ไทเลอร์ (Tyler, 1949, p. 265) ได้เสนอขั้นตอนการเรียนการสอนและการประเมินผลดังนี้

1. กำหนดจุดมุ่งหมายอย่างกว้างๆ โดยการวิเคราะห์ทรัพยากรของจุดมุ่งหมายคือ นักเรียน สังคม และเนื้อหาสาระ และขอบเขตของจุดมุ่งหมายคือ จิตวิทยาการเรียนรู้อันและปรัชญาการศึกษา

2. กำหนดจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมอย่างชัดเจน เฉพาะเจาะจง ซึ่งจะเป็นพฤติกรรมที่ต้องการวัดในภายหลัง
3. กำหนดเนื้อหา หรือประสบการณ์ทางการศึกษา เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้
4. เลือกวิธีการเรียนการสอนที่เหมาะสม ที่จะทำให้อุบัติหรือประสบการณ์ประสบความสำเร็จ
5. ประเมินผลโดยการตัดสินด้วยการวัดผลทางการศึกษา หรือการทดสอบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน
6. ถ้าไม่บรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้ก็ต้องมีการตัดสินใจที่จะยกเลิกหรือปรับปรุงหลักสูตรนั้น แต่ถ้าบรรลุตามจุดมุ่งหมายก็อาจจะใช้ผลสะท้อนกลับของหลักสูตรนั้นเป็นข้อมูลการปรับปรุงการกำหนดจุดมุ่งหมาย หรือใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาหลักสูตร นอกจากนี้ยังมีการเสนอรูปแบบในการประเมินหลักสูตร เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยกล่าวไว้ดังนี้

8.3 รูปแบบการประเมินหลักสูตร

1. รูปแบบของไทเลอร์ (Tyler) ตามแนวคิดของรูจี้ร์ ฎุสสาระ (2546, หน้า 161-162) ได้สรุปขั้นตอนการประเมินหลักสูตรไว้ดังนี้

- 1) กำหนดเป้าหมายหรือจุดประสงค์
- 2) กำหนดจุดประสงค์ให้อยู่ในรูปของพฤติกรรม
- 3) วัดการปฏิบัติของนักเรียนเมื่อสิ้นสุดการสอน
- 4) เปรียบเทียบผลการทดสอบกับจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

เป้าหมายของการประเมินมีอยู่ 3 อย่างคือ นักเรียน สังคมและเนื้อหา ส่วนสิ่งที่ช่วยกลั่นกรอง 2 อย่างคือ จิตวิทยาการเรียนรู้และปรัชญาทางการศึกษา เมื่อพิจารณาตัดสินใจแล้ว เป้าหมายก็จะเป็นการวัดตามจุดประสงค์พฤติกรรม ไทเลอร์จึงมีความเชื่อว่า ถ้านิยามจุดประสงค์ไม่ชัดเจนแล้วจะทำให้มีคุณค่าน้อย ดังนั้นการประเมินจึงขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของหลักสูตร

2. รูปแบบและแนวคิดโมเดลการประเมินของครอนบาค (Cronbach's Concept and Model) พระมหาประโยชน์ ต๊ะพงษ์ (2549, หน้า 22-23) ได้สรุปแนวคิดของครอนบาค (Cronbach) เพื่อนำแนวคิดปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องและเป็นการเพิ่มขั้นตอนจากแนวคิดของไทเลอร์ เน้นการสร้างหลักสูตรให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น การปรับปรุงนักเรียน และการบริหารดังนี้

2.1 การตัดสินใจเพื่อปรับปรุงรายวิชาเป็นการปรับปรุงแผนการสอนให้มีความทันสมัยตลอดเวลา

2.2 การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับตัวนักเรียนเป็นรายบุคคล เน้นความสามารถของนักเรียน มีการสอนเสริมนักเรียนที่มีปัญหาการเรียนไม่ทันเวลาและไม่ทันเพื่อน

2.3 การจัดการบริหารโรงเรียน เป็นการพัฒนาผู้เรียนและผู้สอนให้มีคุณภาพ วิธีการประเมินนั้นไม่ควรกระทำโดยใช้แค่แบบทดสอบเพียงประการเดียว แต่ควรมีวิธีการอื่น ๆ ประกอบด้วย เพื่อเพิ่มประสิทธิผลในการประเมินจึงมีการเสนอขั้นตอนเพิ่มเติม 4 ขั้นตอนคือ

1) การศึกษากระบวนการ ได้แก่ การศึกษาภาวการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน เช่น นักเรียนทำแบบฝึกหัดไม่ถูกต้อง การตอบคำถามจากการซักถามในเวลาเรียน สภาวการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านี้สามารถจะนำมาเป็นข้อมูลที่ใช้ในการพัฒนาหรือปรับปรุงรายวิชาได้เป็นอย่างดี

2) การวัดศักยภาพของผู้เรียน ครอนนาค ได้ให้ความสำคัญต่อคะแนนรายข้อมากกว่าคะแนนได้จากการสอบ เพราะว่าคะแนนแต่ละข้อสามารถชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่ผู้เรียนได้เรียนรู้แล้วและเป็นการพัฒนาผู้เรียนสืบต่อไป

3) การวัดทัศนคติ ครอนนาคให้ทัศนะว่า การวัดทัศนคติเป็นผลที่เกิดจากการจัดการเรียนการสอน มีความสำคัญมากเช่นกัน การวัดทัศนคติมีหลายวิธีการ เช่น การสัมภาษณ์ การตอบแบบสอบถามและอื่น ๆ

4) การติดตามผล เป็นการติดตามผลการทำงาน หรือภาวะเลือก การศึกษาต่อสาขาต่าง ๆ เพื่อเป็นสิ่งที่ช่วยในการพัฒนาหรือปรับปรุงรายวิชาเหล่านั้นต่อไป

ดังนั้น รูปแบบการประเมินหลักสูตรนี้จะเป็นแนวทางชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องต่าง ๆ เพื่อเป็นสิ่งที่ช่วยในการพิจารณาด้านการพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตรให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

สรุป การประเมินหลักสูตร เป็นเครื่องชี้ทิศทางว่า การประเมินจะเกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง ผู้ประเมินจะต้องทำอะไรบ้าง ผู้ประเมินจะต้องทำอะไรก่อนหลังอย่างไร จากตัวคิดและตัวแบบประเมินผลการใช้หลักสูตรดังกล่าว จำแนกได้เป็น 2 ขั้นตอน

1. การประเมินก่อนนำหลักสูตรไปใช้ ซึ่งเป็นการประเมินโครงสร้าง ของหลักสูตร โดยให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ประเมินคุณค่าของหลักสูตร ซึ่งตัวแบบการประเมินนั้น จะใช้ตัวแบบที่ยึดหลักเกณฑ์เป็นหลัก เช่น การประเมินจุดมุ่งหมายของหลักสูตร ใช้สภาพปัญหาและความจำเป็นเป็นหลักพิจารณา การประเมินเนื้อหาหลักสูตร ใช้การพิจารณาจุดหมายเชิงพฤติกรรมเป็นเกณฑ์ เป็นต้น ลักษณะการประเมินนี้ เป็นการประเมินว่าองค์ประกอบของหลักสูตรมีความเหมาะสมและสอดคล้องกันเพียงใด

2. ภายหลังจากการประเมินหลักสูตรก่อนนำไปใช้ และปรับปรุงบางส่วน ที่บกพร่องแล้วก็นำหลักสูตรไปทดลองใช้จริงและประเมินดูว่า มีการพัฒนาไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรหรือไม่ หลักสูตรมีความเหมาะสมเพียงใด ปัญหาและข้อบกพร่องที่เกิดจากการใช้หลักสูตรมีอะไรบ้าง ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการประเมินจะนำมาใช้ในการตัดสินใจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้มีความเหมาะสมที่จะนำไปใช้ต่อไป

ในการใช้รูปแบบในการประเมินต้องให้สอดคล้องกับความจำเป็น แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. รูปแบบที่ยึดจุดหมายเป็นหลัก รูปแบบนี้เน้นการประเมินตามที่กำหนดไว้ในจุดมุ่งหมาย เป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์เป็นหลัก
2. รูปแบบการตัดสินคุณค่าเป็นรูปแบบ ที่ต้องอาศัยผู้ทรงคุณวุฒิ หรือผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการตัดสินคุณค่าโดยอาศัยเกณฑ์ภายในและเกณฑ์ภายนอก
3. รูปแบบที่ช่วยในการตัดสินใจ เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นเพื่อช่วยในการตัดสินใจของผู้บริหาร

ศิลปกรรม

1. ความหมายของศิลป

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 (2546, หน้า 1103-1104) ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ศิลป (ศิลปะ) ข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดการปฏิบัติกาย วาจา เช่น ศิล 5 ศิล 8 การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยเป็นธรรมข้อ 1 ในทศพิศราชธรรม (ดูทศพิศราชธรรม และราชธรรม); พิธีกรรมบางอย่างทางศาสนา เช่น ศิลจุ่ม ศิลมหาสนิท (ส.ศิลป ว่า ความประพฤตินี้ดี ; ป.ศิลป) ศิลจุ่ม น. ศิลล้างบาป ศิลธรรม (สินทำ, สิ้นละทำ) น. ความประพฤตินี้ดีที่ชอบ ศิลและธรรม, ธรรมในระดับศิลป. ศิลมหาสนิท น. พิธีจุ่มหัวหรือจุ่มดวงในน้ำ หรือใช้น้ำเสกพรหมศีลระเพื่อรับเข้าเป็นคริสต์ศาสนิกชน พิธีจุ่มก็เรียก เดิมเรียกศิลปจุ่ม ศิลวัด (ศิลปะวัด) ว. มีศิลป, มีความประพฤตินี้ดี (ส) ศิลอด (สิน) น. การถือบวชของชาวมุสลิมไม่ดื่มไม่กินอะไรเลยตลอดเวลากลางวันตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนถึงพระอาทิตย์ตก ในเดือนเราะมะฎอน อันเป็นเดือนที่ 9 แห่งปีในศาสนาอิสลามนับแบบจันทรคติ

ในพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา "คำวัด" พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, 2551, หน้า 459) ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ศิลป แปลว่า ปกติ สงบเย็น

ศิลป ในทางปฏิบัติหมายถึงการงดเว้นจากการประพฤตินอกทางกายและวาจา การควบคุมกายวาจา ให้เรียบร้อยงดงาม ให้ปราศจากความมัวหมอง ไม่ให้ผิดปกติธรรมดา กล่าวคือการไม่ทำผิด ไม่พูดผิดนั่นเองจัดเป็นศิลป

ศิลปในวิสุทธิมรรค (2527, หน้า 13) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ธรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นอาทิของบุคคล ที่ละเว้นจากบาปธรรมมีปาณาติบาต เป็นต้น และยังมีวัตรปฏิบัติ มีอุปัชฌายาวดีเป็นประธานให้บริบูรณ์

มีคำกล่าวรับว่าจริง วิสัชนาอย่างนี้ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้คัมภีร์พระปฏิบัติสัมภิตามรรคว่า “ก็ศีลนคิ” ในบทปุจฉาถามว่า วัตถุประสงค์ตั้งๆว่าศีลนั้น อาจารย์วิสัชนาว่า เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิกชื่อว่าศีล สังขารชื่อว่าศีล มิได้กระทำให้ล่วงสิกขาบทชื่อว่าศีล

อรรถาธิบายว่า เจตนาของบุคคลที่เว้นจากบาปกรรม มีปาณาติบาตเป็นต้น และปฏิบัติยังอุปัชฌายวัตรเป็นประธานให้บริบูรณ์ดังนี้ชื่อว่าเจตนาศีล

วิริติแห่งบุคคลอันเว้นจากบาปกรรม มีปาณาติบาตเป็นอาทิ ชื่อว่าเจตสิกศีล

นัยหนึ่งกุศลกรรมบถ 10 ประการ ของบุคคลที่ละเสียซึ่งบาปกรรมมีปาณาติบาตเป็นอาทิ ชื่อว่าเจตนาศีล

ธรรม 3 ประการ คืออนภิกขมาไม่โลภ คืออพยายามไม่พยายาม คือสัมมาทิฐิ ที่องค์พระผู้ทรงพระภาคศรีสเทสนาไว้โดยนัยเป็นอาทิว่า “อภิกขุ ปทาน” พระภิกษุในพระพุทธศาสนาละอภิกขมาเสียแล้ว มีจิตปราศจากอภิกขมา อยู่เป็นสุขในอิริยาบถทั้ง 4 ประการ ธรรม 3 ประการนี้ชื่อว่า เจตสิกศีล เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้

ศีลมาในพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (2526, หน้า 65) ได้กล่าวว่า ผู้ขึ้นสวรรค์ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 5 อย่าง ย่อมขึ้นสวรรค์ เหมือนถูกนำตัวไปวางไว้ ธรรม 5 อย่าง คือ

1. ผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์
2. ผู้เว้นจากการลักทรัพย์
3. ผู้เว้นจากการประพฤตินิดในกาม
4. ผู้เว้นจากการพูดปด
5. ผู้เว้นจากการตั้งอยู่ในความประมาทด้วยการดื่มน้ำเมา คือ สุรา และ เมรัย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 5 อย่าง เหล่านี้แล ย่อมขึ้นสวรรค์ เหมือนถูกนำตัวไปวางไว้”

คำว่าศีล (พระธรรมปิฎก) แปลว่าอะไร ความหมายของศีลในเบื้องต้นท่านก็ให้ไว้หลายอย่าง แต่คำแปลที่ง่ายที่สุด ท่านแปลกันว่า ปกติก็เลยมีผู้นำเอาคำว่า ศีล มาอธิบายในความหมายว่า ปกติ คือ คนเราถ้ามีศีลก็เรียกว่ารักษาปกติ หรือสภาพที่เป็นปกติของคนๆ เช่น เป็นพระเมื่อรักษาศีลของพระก็เรียกว่าเป็นการรักษาสภาพปกติของพระถ้าไม่ปฏิบัติตามศีลก็ไม่ใช่ออยู่ในสภาพปกติของพระ กลายเป็นประพฤตินเหมือนชาวบ้านเป็นต้น แม้แต่ชาวบ้านทั่วไปก็มีศีลของชาวบ้าน อย่างศีล 5 ก็แสดงถึงความเป็นอยู่ปกติของคนทั่วไป หมายความว่าตามสภาพปกตินั้นคนเราก็ไม่ฆ่าแกงกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ไม่ล่วงละเมิดทรัพย์สินกันอย่างไม่เป็นต้น เรียกว่าเป็นอยู่กันตามปกติแต่เมื่อใดทำอะไรผิดแปลกขึ้นมาโดยละเมิดในสิ่งเหล่านี้มีการเบียดเบียนกันก็แสดงว่ามีอาการไม่ปกติเกิดขึ้น จากการทำไม่ปกติของบุคคลหนึ่งก็มีผลทำให้สังคมนี้ไม่ปกติความปกตินั้นรวมไปถึงการอยู่อย่างสบายๆมีความสุขซึ่งเป็นภาวะที่สงบ แต่

ถ้ามีการละเมิดศีลขึ้นมาก็ไม่เป็นปกติสุขไม่เรียบร้อย ก็เกิดความวุ่นวายสูญเสียบรรยากาศที่ไม่ปกติอย่างนั้นมันก็เริ่มมาจากจิตใจคน ก่อนที่จะแสดงออกภายนอกไม่ปกติจิตใจก็ไม่ปกติ ถ้าจิตใจปกติก็อยู่เรื่อย ๆ ไปตามธรรมดา ความคิดนึกทำอะไรก็ตามไปตามเรื่อง ในชีวิตประจำวัน แต่พอเกิดความโลภนั้น เช่น ไปลักของเขานี้ก็ทำผิดปกติออกมาภายนอก หรือมีความโกรธ จิตใจก็ผิดปกติเมื่อทำตามจิตใจที่ไม่ปกตินั้น ก็ไปฆ่าฟันเบียดเบียนคนอื่นทำร้ายเขาก็เกิดความไม่ปกติขึ้นในความประพฤติของตนแล้วขยายความผิดปกติออกไปในหมู่มนุษย์ในสังคมเรื่อยไปท่านก็เลยให้ความหมายของศีลในแง่หนึ่งว่า เป็นความปกติการมีศีลทำให้มนุษย์ได้อยู่กันเป็นปกติ เพราะแต่ละคน ๆ ก็รักษาสภาพปกติของตน เมื่ออยู่เป็นปกติ จิตใจเป็นปกติแล้วไม่ว่าจะพูดจะทำอะไรจะคิดนึกในสิ่งทั้งหลายก็จะทำได้ราบรื่นดี แต่ถ้าจิตใจไม่ปกติ พูดและทำผิดปกติแล้วก็จะเกิดความขัดแย้ง บั่นป่วนวุ่นวาย จะไปคิดทำการทำงานอะไรที่เป็นไปในทางที่ติงามก็เป็นไปได้ยาก มีแต่จะนำไปสู่ความทุกข์ อันนี้ก็เป็นความหมายหนึ่งของคำว่า ศีล นอกจากนั้น ศีลก็แปลว่า ความสำรวม ความระวังความสำรวมระวัง ก็คือ การรักษาวินัยหรือการดำเนินชีวิตของเราให้อยู่ในสภาพปกตินั่นเอง เพราะฉะนั้นที่ว่าสำรวมหรือระวังนี้ก็มาสัมพันธ์กับเรื่องความเป็นปกติ กล่าวคือเราควรระวังรักษาตัวของเราไม่ให้ล่วงละเมิด ไม่ให้ทำสิ่งที่เป็นพิษภัยทำให้เกิดโทษแก่ผู้อื่น และความหมายที่ว่าสำรวมระวังนี้ก็ไปสัมพันธ์กับความหมายอีกอย่างหนึ่งของศีล กล่าวคือถ้าเราดูตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในหลักที่เรียกว่า หัวใจพุทธศาสนาที่พระมักสอนในวันมาฆบูชา ท่านบอกว่า หนึ่ง ไม่ทำชั่วทั้งปวงหรือเว้นจากความชั่วสอง ทำดีและสาม ทำใจให้บริสุทธิ์ อันนี้เราถือกันมาว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาข้อที่หนึ่งที่ว่าวันชั่วนั้นแหละ ก็คือหลักที่เรียกว่า ศีล ศีลอยู่ในหลักหัวใจพระพุทธศาสนาเป็นข้อที่หนึ่ง เพราะฉะนั้นความหมายของคำว่า ศีลอย่างหนึ่ง ก็คือ การเว้นจากความชั่ว โดยเฉพาะความชั่วสามัญในโลก ก็คือการเบียดเบียนกันของมนุษย์เพราะฉะนั้น ความหมายของศีลเบื้องต้นที่เดียวก็ได้แก่การเว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ที่ว่าสำรวม ก็คือระวังกาย วาจาของเราไม่ให้ไปเบียดเบียนคนอื่น ไม่ให้ไปพูดร้ายทำร้าย ถ้าเบียดเบียนทางกายทำร้ายชีวิต ก็เรียกว่า ปาณาติบาต เบียดเบียนทางทรัพย์สินก็เรียกว่า อทินนาทานเบียดเบียนในเรื่องคู่ครองก็เรียกว่า กามเมสุมิจฉาจาร เบียดเบียนด้วยวาจาหรือคำพูดก็เรียกว่า มุสาวาท เบียดเบียนตนเองเบียดเบียนสติสัมปชัญญะของคนก็คือข้อสุราเมรัย ทั้งหมดนี้ท่านให้สำรวมระวัง คือ สำรวมระวังที่จะไม่เบียดเบียนไม่ล่วงละเมิด ความหมายของศีลว่าโดยสาระสำคัญก็นี้แหละคือการเว้นความชั่วงดเว้นจากการเบียดเบียนกัน ต่อจากนั้นก็จะมีประเด็นอื่นๆขึ้นไป แต่ศีลที่เป็นเบื้องต้นที่เดียวนั้น สำหรับมนุษย์ทั่วไปท่านเรียกว่าเป็นมนุษยธรรม ถ้าประพฤติปฏิบัติตามศีล 5 ก็เรียกว่า มีมนุษยธรรมซึ่งถือเป็นคุณสมบัติขั้นต้นของความเป็นมนุษย์ ต่อจากนั้นก็พร้อมที่จะทำความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อเสริมความเป็นมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่ติงามตลอดจนเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจเป็นเทพ เป็นพรหม อย่างที่ท่านเรียกว่า มนุสสุเทโว ก็ได้หรือแม้กระทั่งเป็นมนุษย์ที่บริสุทธิ์เป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุดอย่างไรก็ดีถ้าเทียบกันในระบบชีวิตที่เรามีพระสงฆ์เป็นนักบวชฝ่ายหนึ่ง

และคฤหัสถ์ฝ่ายหนึ่งเราก็เรียกศีล 5 นี้ว่า เป็นคฤหัสถ์ธรรม หรือธรรมะของคฤหัสถ์ ถ้าคฤหัสถ์ มีธรรมะได้แก่ ศีลเบื้องต้นนี้ 5 ข้อ ก็เรียกว่ามีคุณสมบัติของคฤหัสถ์ที่คิดแต่ถ้าเป็นพระสงฆ์ก็ถือว่าศีล 5 ไม่เพียงพอ ต้องบำเพ็ญศีลให้ยิ่งขึ้นไปถ้าเป็นพระภิกษุก็ ถือว่ามีศีล 227 ถ้าเป็นภิกษุณี ก็มี 311 ข้อ เพราะฉะนั้นศีลก็เลยมีเพิ่มเติมนอกเหนือยิ่งขึ้นไปกว่าเพียงศีล 5 เท่านั้นแต่ศีลที่เพิ่มมากขึ้นไปนั้น โดยมากก็เป็นข้อปฏิบัติเพื่อฝึกฝนตน เช่น ศีล 8 ของญาติโยมความจริงญาติโยมถือศีล 5 นี้ก็เพียงพอจะเป็นคฤหัสถ์ที่คิดแล้วแต่เมื่อต้องการจะปฏิบัติฝึกฝนตนให้ยิ่งขึ้นไป ก็จึงถือศีล 8 ศีล 8 นี้ถ้าเรียกตามศัพท์ ท่านจัดเข้าในจำพวกวัตร วัตร คือข้อปฏิบัติพิเศษที่เราทำ เพื่อจะฝึกฝนตนเองขัดเกลากิเลสของตนเองเพื่อเตรียมจิตให้พร้อมที่จะบำเพ็ญคุณความดีอื่นๆ ให้มากยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นเมื่อมีศีล 5 แล้วถ้าเป็นพุทธศาสนิกชนผู้ต้องการความเจริญในธรรมะ ก็อาจจะไม่หยุดอยู่แค่ศีล 5 ก็นำเอาศีล 8 และศีลที่ยิ่งๆ ขึ้นไปมาประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เจริญงอกงามในธรรมอย่างไรก็ดี ถ้าว่าตามหลักปฏิบัติในทางธรรมแล้วท่านบอกว่ามีเพียงศีล 5 ก็เจริญในสมาธิปัญญาได้สำเร็จเพราะว่าศีล 5 นั้นเมื่อประพฤติปฏิบัติถูกต้อง ท่านก็เรียกว่าเป็นอธิศีลเหมือนกันอธิศีลนั้นเมื่อมีแล้ว ก็ทำให้พร้อมที่จะเจริญในอธิจิต ในอธิปัญญาต่อไปเป็นความก้าวหน้าในการบำเพ็ญไตรสิกขา หมายความว่า ผู้มีศีล 5 ที่ประพฤติปฏิบัติถูกต้อง สามารถปฏิบัติบำเพ็ญไตรสิกขาให้บรรลุจนกระทั่งบรรลุความเป็นอริยมุคคัลได้ แต่ผู้ใดต้องการจะขัดเกลาตนเองให้ยิ่งขึ้นไปจะนำเอาศีล 5 ศีล 10 มารักษา ท่านก็อนุโมทนาด้วยอันนี้ก็ เป็นความรู้บางอย่างเกี่ยวกับศีลมีข้อที่ควรทราบอีกอย่างหนึ่ง คือเรื่องที่ว่าตามภาพได้บอกไว้ว่า ศีลนั้นมีความหมายอย่างหนึ่งว่าการงดเว้นหรืองดเว้นจากความชั่ว ศัพท์ว่า งดเว้นจากความชั่วนี้ท่านมีคำบาลีให้อีกศัพท์หนึ่งเรียกว่า วิริติ หรือวิริติ วิริติหรือวิริติ นี้แปลว่าความงดเว้น ท่านสอนให้รู้ว่าการงดเว้นที่เป็นศีลนี้ คนเราจะทำได้ 3 วิธีด้วยกันเรียกว่า วิริติ 3 ก็คือ 1. สัมปัตตวิริติ งดเว้นเมื่อไปประจวบเข้าเฉพาะหน้า หมายความว่าคนเรานี้บางทีถึงงดเว้นความชั่วอย่างฉับพลันในเมื่อไปประจวบเข้ากับสิ่งนั้นเฉพาะหน้า 2. สมาทานวิริติงดเว้นเพราะได้สมาทานไว้ คือ เราได้ตั้งใจถือศีล รับศีลไว้ ก็เลยปฏิบัติตามที่ตนสมาทาน 3. สมุจเฉทวิริติงดเว้นโดยเด็ดขาดอันนี้อาจมาภาพจะอธิบายย่อๆ เพื่อจะได้เข้าใจหลักการประพฤติปฏิบัติตามศีลไว้ประการที่หนึ่ง สัมปัตตวิริติงดเว้นเมื่อไปประจวบเข้าเฉพาะหน้าหมายความว่า เราไปประจวบเหตุการณ์ สถานการณ์ที่จะละเมิดศีลขึ้นมา เช่นเดินไปเห็นของของผู้อื่น ซึ่งโอกาสเปิดเต็มที่ที่เราจะหยิบเอาได้ตอนนี้ก็เป็นช่วงเวลาสำคัญที่จะตัดสินใจเลือกว่าจะทำอย่างไร ในเวลานั้นถ้าหากเราได้คิดขึ้นมาพิจารณาว่า โอ้ แร่นี้เป็นพุทธศาสนิกชนไม่สมควรจะทำความผิดความชั่วอย่างนี้การล่วงละเมิดกรรมสิทธิ์ผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม แล้วงดเว้นได้ไม่เอาของนั้นหรือแม้แต่พิจารณาว่า เราเป็นคนที่เขาเคารพนับถือ ไม่ควรทำความชั่วอย่างนี้ถึงได้เฉพาะหน้าในเวลานั้นโดยเหตุผลที่คิดขึ้นมาในบัดนั้นเอง อย่างนี้ท่านเรียกว่าสัมปัตตวิริติ งดเว้นในเมื่อไปประจวบเหตุการณ์เข้าเฉพาะหน้าประการที่สองสมาทานวิริติเราได้สมาทานศีลไว้ตั้งใจรับศีลเหมือนกับไปสัญญาหรือปฏิญาณไว้แล้ว เมื่อไปประจวบเหตุการณ์เข้าเช่นตัวอย่างเมื่อกี้ ไปเห็นของที่สามารที่จะถือเอา

มาเป็นของตนได้แต่มาพิจารณาว่าเราได้สมมาทานรับศีลไว้แล้วเป็นคนถือศีลปฏิญาณบอกกับพระไว้หรือตั้งใจกำหนดใจไว้แล้วเราก็ไม่ละเมิดศีลไม่ทำความชั่วนั้น อย่างนี้ท่านเรียกว่าสมมาทานวิริติคืองดเว้นเพราะได้ตั้งใจรับเอาไว้ถือเอาไว้ที่จะปฏิบัติอย่างนั้นประการที่สาม สมุจเฉทวิริติงดเว้นโดยเด็ดขาด อันนี้หมายถึงว่าไม่มีกิเลสในใจ คือ ไม่มีกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลงเหลืออยู่ในใจเลยเพราะฉะนั้นก็ไม่มีกิเลสที่จะเป็นเหตุให้ทำความชั่ว ถ้าอย่างนี้แล้วก็เรียกว่าเป็นไปโดยอัตโนมัติ จะไปประสพเหตุการณ์อะไรก็ตามที่จะทำให้ละเมิดศีลก็ไม่มีทางละเมิด เพราะไม่มีกิเลสที่จะเป็นเหตุให้ละเมิดหรือให้ทำความชั่วนั้น ๆ อย่างนี้ท่านเรียกว่าสมุจเฉทวิริติ ได้แก่การงดเว้นความชั่วของพระอรหันต์โดยเฉพาะพระอรหันต์ เพราะไม่มีกิเลสที่เป็นต้นเหตุของการทำชั่วเหลืออยู่เลยเป็นอันว่าไม่ทำความชั่วโดยสิ้นเชิงนี้คือวิริติ 3 อย่างที่เป็นความรู้ประกอบเป็นหนทางในการที่จะถือศีล แต่สำหรับพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป มักจะใช้วิธีสมมาทานวิริติคืองดเว้นโดยสมมาทานไว้อย่างไรก็ตามถึงแม้จะไม่ได้สมมาทาน ก็ยังมีสัมปตตวิริติคือใช้เหตุผลพิจารณาถึงภาวะของคนเฉพาะหน้านั้น โดยอาศัยทวิโรดดับปะทำให้ไม่ละเมิดศีลไม่ทำความชั่วนี้ก็เป็นความรู้บางอย่างที่อาจมาภาวนามากกล่าวเกี่ยวกับเรื่องศีล

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ, 2529, หน้า 21) ได้อธิบายว่า ศีล หมายถึง ความเป็นปกติ หรือภาวะปกติธรรมดา คือการทำทุกอย่างอยู่ตามหน้าที่ ที่ควรจะทำอยู่ตามภาวะปกติ ไม่เดือดร้อน ไม่กระวนกระวาย ไม่กระสับกระส่าย ไม่มีความสกปรกของใจ ความเศร้าหมองใดๆ ศีล หมายถึง ระเบียบที่ได้บัญญัติขึ้นไว้สำหรับประพฤติปฏิบัติกัน เพื่อให้เกิดภาวะปกติขึ้นมาที่กาย วาจา

ศีลคืออะไร

ภายใต้กรณีที่น่าคิดไมกษสังวรก็เป็นศีลอันหนึ่ง เช่นเดียวกับศีลอีกสามหมวด จึงควรอธิบายใจความของคำว่าศีลเสียในที่นี้ด้วย เมื่อถึงนิตเทสแห่งศีลอีกสามหมวด คือ อินทริสังวร อาชีวปารสุทธิและปัจจัยสันนิสสิคศีลในขั้นต่อไป จะไม่ต้องอธิบายอีก ให้ถือเอาใจความในอรรถของคำว่า "ศีล" อย่างเดียวกันกับในที่นี้ จะอธิบายเป็นข้อๆ ไป ตามแนวที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค ตอนศีลนิตเทส

อะไรเป็นตัวศีล

คำตอบของท่านพระสารีบุตรในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามิวา เจตนาคิดงดเว้นในการล่วงสิกขาบทนั้นๆ เป็นตัวศีล หรือเจตสิกอันได้แก่ความรู้สึกภายในใจ ในการงดเว้นนั้นๆ เป็นตัวศีล หรือความรู้สึกอันไม่ติดต่อกับวัตถุที่ตนจะล่วงก็เป็นตัวศีล และหรือการไม่ก้าวล่วงของบุคคลที่สมมาทานสิกขาบทแล้วนั้นแล เป็นตัวศีล

ที่เรียกว่า ศีล เพราะเนื้อความว่าอะไร

อธิบายว่า เพราะอรรถคือเนื้อความว่า ปกติ กล่าวคือความสงบ ไม่วุ่นวายของกายและวาจานั้นเอง จึงได้เรียกว่าศีล อาจารย์บางหมู่อธิบายอรรถแห่งศีลกว้างออกไปอีกว่าเป็นของสูงสุด เป็นเบื้องต้น เป็นของเยือกเย็น เป็นของควรเสพ จึงได้ชื่อว่า ศีลดังนี้ ก็มี

อะไรเป็นลักษณะเครื่องให้สังเกตของศีล

ตอบว่า ศีลแม้จะมีหลายประเภทด้วยกัน แต่มีความปรกติเป็นลักษณะเสมอกันหมดทุกประเภท เปรียบเหมือนรูปต่างๆ แม้แปลกกันโดยสีหรือลักษณะ ก็มีให้เห็นได้ด้วยตาเป็นลักษณะเสมอกันหมดฉะนั้น

อะไรเป็นรสของศีล

ความรู้สึกรู้สึกที่ทำลายการทุจริตเสียได้ และความหมดจดจากโทษเป็นรสของศีล คำว่ารส แปลว่า วิสัยเป็นที่น่ายินดี เช่นความหวานเป็นรสของน้ำตาลเหมือนกัน

อะไรเป็นเครื่องปรากฏ หรือเครื่องหมายของศีล

ความสะอาดที่ทวารคือกาย วาจา นั้นแหละ เป็นเครื่องหมายหรือธงชัยของศีล เช่นเดียวกับควันขึ้นจากที่ใด เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่ามีไฟหรือความร้อนอยู่ที่นั่น

อะไรเป็นรากฐานที่ตั้งอาศัยของศีล

หิริ และ โอตตัปปะ เป็นฐานรากที่ตั้งของศีล จุดเดียวกับพื้นแผ่นดินเป็นที่ตั้งอาศัยของหมู่ไม้ทั่วไป ฐานรากกล่าวคือ หิริ โอตตัปปะ แล้ว ศีลไม่อาจเกิดหรือตั้งอยู่ได้ เช่นเดียวกับปีกเสาในอากาศ'

สรุปศีล หมายถึง เจตนาละเว้น ส้ารวมและระวัง กาย วาจา ให้เป็นปกติคือว่าเป็นปกติที่คนและสัตว์ทั้งหมดต้องการ คือไม่ต้องการให้ใครมาทำอันตรายกับเราแบบนั้น ไม่ต้องการให้ใครเขามาฆ่า ไม่ต้องการให้ใครเขามาทำร้าย ไม่ต้องการให้ใครเขามาลักของขโมยของ ยื้อแย่งของและทรัพย์สิน ไม่ต้องการให้ใครมายื้อแย่งของรัก ไม่ต้องการให้ใครโกหก ไม่ต้องการให้ใครเขาเห็นว่าเราเป็นคนบ้า ในที่นี้ได้แก่การดื่มสุราเมรัย ของมีนเมา

2. ความหมายของบารมี

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542, หน้า 625 บารมี (น) หมายถึง คุณความดีที่ควรบำเพ็ญ มี 10 อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ(การออกจากกาม คือบวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะอธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี ; คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ เช่นว่าชมบารมี พระบารมีปกเกล้าฯ พ่ายแพ้แก่บารมี (ป. ปารมี)

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา "คำวัด" พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต, 2551, หน้า 459) บารมี มีคำแปลหลายนัย เป็นต้นว่า ปฏิบัติเป็นเครื่องให้ถึงฝั่ง ปฏิบัติเป็นเครื่องให้ถึงที่สุด ข้อปฏิบัติเป็นเหตุให้ถึงความประเสริฐ ข้อปฏิบัติเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอันยิ่งใหญ่บารมี หมายถึงคุณความดีที่ได้บำเพ็ญมาอย่างยิ่งยวดในอดีต ปกติใช้เรียกความดีในอดีตของพระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งทรงบำเพ็ญอย่างยิ่งยวดติดต่อกันยาวนานหลายร้อยชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2544, หน้า 28-63) คำว่าบารมี มาจากคำบาลีว่า ปารมี มีคำแปลที่นักภาษาศาสตร์

ได้ให้ไว้หลายอย่าง จะแสดงแต่บางอย่าง คือแปลว่า อย่างยิ่ง มาจากคำว่า ประมา ที่ภาษาไทย เรามาใช้ว่า บรม และคำว่าบรมที่แปลว่าอย่างยิ่งนี้ ก็มีใช้ทั้ง ๒ ทาง คืออย่างยิ่งก็บรมหรือไม่ดี อย่างยิ่งก็บรม เช่นคำว่า นิพพานบรมสุข นิพพานเป็นบรมสุข สุขอย่างยิ่ง สงฆาร่า ประมาทุกขาสังขารทั้งหลายเป็นบรมทุกข์ คือ ทุกข์อย่างยิ่ง จึงเป็นคำกลาง ๆ เช่นในอภิธรรม กุสลา ฐมา ฐัมมะทั้งหลายเป็นกุศล อกุศลลา ฐมา ฐัมมะทั้งหลายเป็นอกุศล อพยากตา ฐมา ฐัมมะทั้งหลายเป็นอพยากต อันหมายความว่าไม่พยากตร์ คือ กล่าวออกไปว่าเป็นกุศลหรือเป็นอกุศลหรือเป็นกลาง ๆ แต่ในพระสูตรทั้งหลายมักใช้หมายความว่าถึงฐัมมะที่เป็นส่วนดีคือกุศล เรียกว่าธรรม หรือ ฐัมมะ ถ้าเป็นฝ่ายไม่ดีเรียกว่าอธรรม เช่น พระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า นหิธมโม อธมโม จ อุโป สมวิปากิโน อธรรมและอธรรมทั้งสอง หามีวิบากคือผลเสมอกันไม่ อธมโม นิรยํ เนติ อธรรมนำไปสู่นิรยะ คติภพที่ไร้ความเจริญ ที่มาแปลกันว่านรก ธมโม ปาเปติ สุกคิ ฐัมมะให้ถึงสุคติการไปหรือที่ไปที่ดี ดังนี้ คำว่า บารมีมาจากคำว่า ประมา แล้วมาเป็น ปารมี ไทยเรียกว่า บารมี แต่มีความหมายถึงส่วนที่ดีเท่านั้น ไม่หมายเป็นกลาง ๆ เหมือนอย่างคำว่าประมา

เพราะฉะนั้น คำว่าปารมีจึงมีความหมายที่แปลอีกอย่างหนึ่งว่า เลิศ อย่างยิ่ง ก็คือ เลิศหรือประเสริฐ อีกอย่างหนึ่งบารมีแปลว่าถึงฝั่ง อันหมายความว่านำให้ถึงฝั่ง คือจากฝั่งนี้ถึงฝั่งโน้น อันหมายความว่านำจากฝั่งนี้คือโลก ไปสู่ฝั่งโน้นคือ โลกุตระ เหนือโลก พ้นโลก อันหมายถึงนิพพาน และคำว่าบารมีนี้ ท่านแสดงว่าสัตว์ทรงบำเพ็ญนั้น จึงจัดเป็น ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี ที่เรียกว่า บารมีในเมื่อแบ่งเป็น ๓ ชั้น ดังนี้ ก็หมายถึงเป็นบารมีสามัญ อุปบารมีก็หมายถึง บารมีที่มากยิ่งขึ้น จนถึงใกล้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ปรมัตถบารมี บารมีที่เป็นปรมัตถ์ คือ ให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ก็หมายถึงบารมีที่สมบูรณ์ นำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

บารมีคือคุณธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้พ้นโลก คำว่าบารมีที่แปลว่าอย่างยิ่ง หรือที่มีความหมายว่าเลิศ ประเสริฐ ก็หมายถึงฐัมมะหรือภูมิชั้นของฐัมมะที่เป็นคุณธรรม ที่เป็นความดีในจิตใจ ซึ่งได้สั่งสมเพิ่มเติมให้ยิ่งขึ้น ๆ คือให้เป็นอย่างยิ่ง คือให้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ จนถึงบริบูรณ์เต็มที่ในที่สุด อย่างยิ่งก็คือว่าคุณธรรมที่สั่งสมอบรมให้เป็นอย่างยิ่ง คือยิ่งขึ้น ๆ ดังกล่าว และที่หมายถึงเลิศหรือประเสริฐ ก็โดยที่คุณธรรมที่เป็นอย่างยิ่งนั้นเป็นของเลิศเป็นของประเสริฐเป็นของดีที่สุด และที่แปลว่าให้ถึงฝั่งนั้น ก็หมายถึงคุณธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากฝั่งนี้ จนพ้นจากฝั่งนี้ถึงฝั่งโน้น เป็นความหมายทางรูปธรรมหมายถึงฝั่ง 2 ฝั่งที่มีมหาสมุทร มีห้วงน้ำลึก มีทะเลหลวงคั่นอยู่กลาง แล้วก็เปรียบสัตว์โลกว่าเหมือนอย่างผู้ที่ข้ามจากฝั่งนี้คือโลก หรือว่าความทุกข์ หรือว่ากิเลส ซึ่งนับว่าเป็นฝั่งนี้ เพราะชื่อว่าโลกๆนี้ ตามความหมายทางธรรมก็หมายถึงว่าที่ ๆ เป็นทุกข์มีกิเลส มีทุกข์ สัตว์โลกอยู่ฝั่งนี้ก็จะต้องประกอบด้วยกิเลส ประกอบด้วยความทุกข์ จะพ้นจากฝั่งนี้ ไปสู่ฝั่งโน้น อันหมายถึง โลกุตระ พ้นโลก คือนิพพาน ก็ต้องอาศัยคุณธรรมที่ได้สั่งสมอบรมยิ่งขึ้น ๆ ที่เป็นอย่างยิ่งนั้น เหมือนอย่างเป็นเรื่องสำหรับโดยสารข้ามไปจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น

แล้วก็คุณธรรมเหมือนอย่างเรือที่ทำให้ข้ามฟากได้นั้น ก็คือบารมี ที่แปลว่าให้ถึงฝั่งโน้น ให้ถึงฝั่ง ก็หมายถึงคุณธรรมนั่นเอง

บารมีมาจากกรรมและบารมีนี้ก็มาจากกรรม คือการงานที่บุคคลกระทำทางกาย ทาง วาจา ทางใจ ประกอบด้วยเจตนาคือความตั้งใจ กรรมที่บุคคลกระทำนั้น กรรมดีก็มี กรรมชั่วก็มี กรรมดีก็ให้ผลดี กรรมชั่วก็ให้ผลชั่ว ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ใน อภินิหารปัจเจกขณะ ที่เราทั้งหลายได้สวดกันอยู่ทุกเวลาเช้าว่ากัมมัสโกมหิ เรามีกรรมเป็นของของๆตน กัมมทายาทो เป็นทายาทรับผลของกรรม กัมมโยนิมีกรรมเป็นกำเนิด กัมมพหุสุ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กัมมปฏิสรโณ มีกรรมเป็นที่อาศัยยกัมมกิริยสุตามิ จักทำกรรมอันใดไว้ กลยาณิ วา ปาปกั วา ดี หรือชั่ว ดุสสุ ทายาทो ภวิสสุตามิ จักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ดังนี้

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เจตนาหิภิกขเวกัมมวาทามิ คูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม เพราะว่าคุณคนมีเจตนาคือความตั้งใจแล้ว จึงกระทำกรรมทางกายบ้าง ทาง วาจาบ้าง ทางใจบ้าง” ดังนี้

บารมีที่หมายถึงคุณธรรมที่สั่งสมมาโดยลำดับและโดยที่คำว่าบารมีมีใช้น้อยในพระสูตรในพระไตรปิฎกดังกล่าวและพบที่ใช้ก็มีความหมายถึงว่า อย่างยิ่งที่สุด เลิศหรือประเสริฐที่สุด จึงทำให้เข้าใจว่า คำว่าบารมีนี้ได้มีมาเริ่มใช้แม้ในครั้งพระพุทธกาลนั้นเองก็ ในช่วงหลังและก็ในความหมายว่า เลิศที่สุด อย่างยิ่งที่สุด ดังกล่าวนั้นก่อน และต่อมาเมื่อมีแสดงถึง พุทธวงศ์ จึงได้ใช้ในความหมายเป็นบารมี 10 ที่ได้แสดงมาแล้ว และก็ไม่มีความหมายว่าอย่างยิ่งที่สุด เลิศที่สุด แต่มีความหมายว่า เป็นคุณธรรมที่ได้ปฏิบัติสั่งสมมาโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้น ก็เรียกว่าบารมีขึ้นมาโดยลำดับ จึงเป็นคำกลาง ที่หมายถึงคุณธรรมที่ปฏิบัติสั่งสมขึ้นมา เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายตามที่ตั้งใจ เพราะฉะนั้น จึงต้องแบ่งบารมีเป็น 3 ชั้น เป็นชั้นบารมีธรรมดา ชั้นอุปบารมี บารมีที่สูงขึ้น ใกล้เคียงอย่างยิ่งที่สุด กับปรมาตถบารมี บารมีที่เป็นอย่างยิ่งที่สุด เพราะฉะนั้นคำว่าปรมาตถบารมีนี้ ก็มีความหมายได้กับกับคำว่าบารมีที่ใช้ในตอนต้น ในบางพระสูตรดังกล่าวที่มีความหมายว่าเลิศที่สุด อย่างยิ่งที่สุดแต่อย่างเดียว แต่ครั้งมาใช้ในความหมายเป็นคุณธรรมที่ปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นมา เพื่อบรรลุซึ่งเป้าหมายอย่างสูงเรียกว่าบารมีมาตั้งแต่ขั้นต้น จึงต้องแบ่งเป็น 3 ชั้นดังที่กล่าวมานั้น ความหมายจึงต้องต่างกันออกไป

พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (ไซคก ญาณสิทฺธิ) (2548, หน้า 9-13) คำว่า “บารมี” มีความหมายได้หลายประการ ในที่นี้จะยกมาพอเป็นตัวอย่าง 7 ประการดังนี้

1. บารมี หมายความว่า ปรานีข้าศึก ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า “ปรปฺจุนิ กมาเรตฺติติ ปารมี” ความดี ชื่อว่า บารมี เพราะอรรถว่า ปรานีข้าศึก คือยิงข้าศึกให้ตาย บารมีโดยใจความก็ได้แก่บุญ นั่นเอง

ข้าศึกในที่นี้ ได้แก่ ความชั่วคือบาปทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา และทางใจ เรียกว่า กิเลส กิเลสนั้นมีอยู่ 3 ชั้นคือ กิเลสหยาบ กิเลสกลาง กิเลสละเอียด

กิเลสหายบ ล่วงออกมาทางกายกับวาจา ปราบด้วยบารมี คือศีล 5,8,10,227

กิเลสกลาง ล่วงออกมาทางใจ ได้แก่ นิวรณ์ทั้ง 5 มีกามฉันทะ พอใจในกามคุณ 5 เป็นต้น ปราบด้วยบารมี คือสมาธิ

กิเลสละเอียด นอนคงอยู่ในขั้นชัสนันดานของแต่ละบุคคล ปราบด้วยบารมีคือปัญญา

2. บารมี หมายความว่า ยินดีในการสร้างความดี ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า “ปกฏฐภาเวน รมตติ ปารมี” ชื่อว่า บารมี เพราะอรรถว่า ยินดีในการสร้างความดีฯ ความดีในที่นี้ได้แก่ ความดีขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง หรืออีกนัยหนึ่งได้แก่ ความดีขั้นกามาวจร ขั้นรูปาวจร ชั้นโลกุตตระลักษณะของคนใจใหญ่ ใจสูง นั้น ต้องเป็นผู้นิยมพอใจ ยินดีแต่ในบุญกุศล โดยหวังผลอันสูงส่งจริงๆ จะพึงเห็นได้จากกองทุนของคนใจใหญ่ ใจสูง ดังต่อไปนี้คือ

1) ทมะ หมั่นฝึกอบรมตนอยู่เสมอๆ ไม่ประมาท ไม่นอนใจในการสร้างความดี
2) สังฆะ มีความสำรวมอินทรีย์ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่เสมอ เพื่อมิให้บาป อุกุศล เกิดขึ้นทางนี้

- 3) ขันติ มีความอดทนดี คือ ทนลำบาก ทนกรากกรำ ทนเจ็บใจ
- 4) สังวร มีความระมัดระวัง กาย วาจา ใจ ให้อยู่ในทำนองคลองธรรมเป็นอันดี
- 5) นิยม นิยมการสร้างความดี คือ บุญกุศลนิยมสร้างประโยชน์ทั้ง 3
- 6) อโภธะ ไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่พยายามท อาฆาตจองเวร ใครๆเลย
- 7) อวิหิงสา ไม่มีจิตคิดเบียดเบียนใครและไม่ยอมเบียดเบียนใครๆ
- 8) สัจจะ ตั้งมั่นอยู่ในสัจจะ คือพูดจริง ทำจริง ซื่อสัตย์
- 9) โสเจยยะ มีความสะอาด กาย วาจา ใจ
- 10) เมตเตยยะ มีเมตตาปราณี เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่แก่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า

3. บารมี หมายความว่า รักษาความเป็นผู้สูงสุดของคนไว้ ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า “ปรมสุสอตุคตมภาวปาเลตติ ปารมี” ชื่อว่าบารมี เพราะอรรถว่า รักษาความเป็นผู้ยอดเยี่ยมสูงสุดของคนไว้ ได้แก่ รักษาศักดิ์ศรีคือ ความเป็นผู้ดีของคนไว้ มิให้ตกไปในฝ่ายต่ำ พยายามเดินทางไปมนุษย ทางไปสวรรค์ ทางไปพรหมและทางไปนิพพานอยู่เสมอ

4. บารมี หมายความว่า ยิ่งความเป็นผู้สูงสุดของคนให้เต็มเปี่ยม ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า “ปรมสุสอตุคตโน อุตตมภาวปุเรตติ ปารมี” ชื่อว่า บารมี เพราะอรรถว่า ยิ่งความเป็นผู้สูงสุดของคนให้เต็มเปี่ยมฯ อธิบายว่า ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา ขันติ วิริยะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เหล่านี้ยังไม่เต็มเปี่ยมในขั้นชัสนันดานของคน จึงต้องเวียนวนอยู่ในวัฏสงสาร ผู้ที่กำลังบำเพ็ญคุณงามความดีเหล่านี้ให้เต็มเปี่ยม เพื่อรื้อตนออกจากกิเลสและกองทุกข์ จึงนิยมเรียกว่า ผู้สร้างบารมี

5. บารมี หมายความว่า สามารถคือสามารถระงับความเดือดร้อน ความทุกข์ในวัฏสงสารได้ ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า “สกุโกติ สสาวททุกข์สนดาปัสเมคฺคุนฺติ ปารมี” ชื่อว่า บารมี เพราะอรรถว่า สามารถสงบระงับดับความทุกข์ดับความเดือดร้อน ในวัฏสงสารได้ฯ อธิบายว่า

สรรพสัตว์พากันได้รับความทุกข์ทางกาย และทุกข์ทางใจอยู่ทุกวันนี้ หายโรค หายโรคร หายภัย ไม่มีอุปสรรคอันตรายใดๆ มารบกวนเบียดเบียน ย่ำยีบีฑาได้ เพราะบารมีของผู้นั้นตัดทอนทำลายต้นตอของความทุกข์ ต้นตอของความเดือดร้อนเสียได้แล้ว

6. บารมี หมายความว่า ยอดเยี่ยม ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า “ปรมสุตุดมุตต โภชิตตุดตต ภาโวติ ปารมี” ชื่อว่าบารมี เพราะอรรถว่า พระโพธิสัตว์จะเป็นผู้ยอดเยี่ยม คือ สูงสุดได้ ต้องอาศัยสร้างบารมีให้ครบ 30 ทศกอนข อธิบายว่า พระโพธิสัตว์คือผู้ที่ยังข้องอยู่ในข่ายแห่งการตรัสรู้ได้แก่ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ ต้องสร้างบารมีให้ครบ ให้เต็มเปี่ยมให้บริบูรณ์ทั้ง 30 ทศกก่อน จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ถึงความเป็นผู้ประเสริฐเลิศที่สุดในโลก เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนั้น บารมีจึงมีความหมายว่า ยอดเยี่ยม คือ ทำผู้สร้างบารมีให้ดีเด่น ยอดเยี่ยมเลิศ ประเสริฐสูงสุด

7. บารมี หมายความว่า การกระทำของท่านผู้ประเสริฐ ดังมีหลักฐานรับรองว่า “ปรมสุตุดมุตต โภชิตตุดตต กมมุนติ ปารมี” ชื่อว่าบารมี เพราะอรรถว่า การสร้างความคิดของ คนดี คือพระโพธิสัตว์ ผู้ประเสริฐสูงสุดฯ อธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทุกๆพระองค์จะต้องสร้างความคิด ป่าเพ็ญกรรมดี คือให้ทาน รักษาศีล ออกบวช มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีความขยันหมั่นเพียรเป็นพิเศษ และมีความอดทนเป็นยอดเยี่ยม เป็นต้น เรียกว่า สร้างบารมีเพื่อหนีจากกิเลสและกองทุกข์ถึงสุขอันไพบูลย์ กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน

คำว่าบารมี คือ บารมี หมายความว่า ปราบเข้าศึก ยินดีในการสร้างความคิด รักษา ความเป็นผู้สูงสุดของคนไว้ ยังความเป็นผู้สูงสุดของคนให้เต็มเปี่ยม สามารถ ยอดเยี่ยมฯ

คำว่า บารมี โดยส่วนใหญ่จำแนกออกเป็น 10 ประการ คือทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี

โดยส่วนละเอียด จำแนกออกไปอีกเป็นอย่างละ 3 จึงรวมเป็นบารมี 30 ทศพอดิ เพิ่ม อุปบารมีและปรมัตถบารมีอีกอย่างละ 10

พระราชวิทยานิพนธ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี (2543)ได้ ให้ความหมายของบารมีตามรูปศัพท์ บารมี วิเคราะห์ได้ 2 ความหมาย คือ ความเป็นเลิศ และ ธรรมเครื่องถึงฝั่ง ศัพท์คำว่า บารมี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทยุคแรก หมายถึง ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงความเป็นเลิศทั่วไป ในบาง คัมภีร์ใช้หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมบางหมวด และในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงผลสุดท้ายใน พระพุทธศาสนา คือพระอรหันต์ผล ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์ยุคต่อมามีความหมายเปลี่ยนไปจาก เป้าหมาย เป็นวิธีการ นั่นคือหมายถึง ธรรม 10 ประการที่ทำให้ปฏิบัติให้บรรลุพระโพธิญาณ

พระมหาเลอเดช วรวิโส (วงศ์ศรีธา) (2548, หน้า 5) ได้ให้ความหมายของบารมีไว้ ว่า บารมี หมายถึง คุณความดีที่ป่าเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุด

จิตตกานต์ มณีนารถ (2550, หน้า 3) ได้ให้ความหมายของบารมีไว้ว่า บารมี หมายถึง ปฏิปทาอันยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติกปฏิบัติอย่างยิ่งยวด เพื่อที่จะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี เป็นต้น

สรุปบารมีหมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่งมี 10 คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

3. ความหมายของศีลบารมี

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2545, หน้า 102-107)

ศีลคือความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ

ศีลแม้จะมีข้อบัญญัติน้อยหรือมากอย่างไร แต่ก็มีลักษณะเดียวคือ ความปกติอันหมายถึงปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ แต่เพราะบุคคลมีโลภะ โทสะ โมหะ หรือโลภ โกรธ หลง จึงทำให้ประพฤติดีกปกติ เหตุฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนให้ตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติกปกติต่างๆ และได้ทรงบัญญัติข้อที่พึงงดเว้นไว้โดยชัดเจน เมื่อได้ตั้งใจงดเว้นตามพระบัญญัติ ก็ชื่อว่ามีศีลตามที่งดเว้นได้ เมื่อจะตั้งปัญหาว่าอะไรชื่อว่ามีศีล ก็อาจยกเอาลักษณะใดลักษณะหนึ่งของการปฏิบัติดังกล่าวขึ้นพูดได้ทั้งนั้น เช่นที่แสดงไว้ใน ปฏิสัมภิทามรรค ว่า “เจตนา สิ้น เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิกสิ้น เจตสิกชื่อว่าศีล ส่วโรสัสส สังวรชื่อว่าศีล อวิติกกโม สิ้น ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าศีลต้องประกอบด้วยเจตนาวิริตติงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น เจตนาที่แหละชื่อว่าศีล วิริติหรือเวรมณีนคือความงดเว้นชื่อว่าเจตสิก เพราะมีในใจ แม้เจตสิกคือวิริติก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีเจตนาและเจตสิกเป็นศีลขึ้น ก็มีการสำรวมระมัดระวังเป็นอันดี แม้ความสำรวมระมัดระวังหรือที่เรียกว่าสังวรนี้ก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีความสังวร ก็ยอมไม่ล่วงละเมิดก็ชื่อว่าศีล

อนึ่ง ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันผู้มีศีลสมาทานประพฤติก เรียกว่าสิกขาบท แม้สิกขาบทนั้นก็เรียกว่าศีล และก็เรียกว่าศีล 5 เพราะมี 5 สิกขาบท ศีล 8 ก็เพราะมี 8 สิกขาบท เป็นต้น ผู้ที่สมาทานศีลคือสมาทานสิกขาบทนั้นๆ ดังสมาทานว่า “ปาณาติปาตา เวรมณีนสิกขาปทํ สมายยามิ ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทต้องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์” ดังนี้ เป็นต้น

ความสงบ ความเป็นปกติ เป็นตัวศีล

การสมาทานสิกขาบทนี้เป็นเบื้องต้นแห่งการนำคนเข้าสู่ศีลด้วยสมาทานวิริติเมื่อสมาทานแล้วก็รักษาไว้ด้วยดี ไม่ล่วงละเมิดด้วยความสังวร ประกอบด้วยวิริติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น ผู้สมาทานศีลแล้วไม่ล่วงทางกายวาจา ศีลก็ไม่ขาดไม่ทะลุ แต่ถ้ายังคิดล่วงอยู่ หรือมีความคะนองกายวาจา ศีลก็ต่างพร้อยไม่บริสุทธิ์ ค่อยเมื่อใจไม่คิดล่วงละเมิด และไม่คะนองกายคะนองวาจา ศีลจึงไม่ต่างพร้อย เป็นศีลบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งรักษาศีลให้บริสุทธิ์ จึงต้องรักษาเจตนาหรือใจให้ประกอบด้วยวิริติ เมื่อเป็นเช่นนั้น ศีลก็จะเกิดอยู่กับใจ ใจก็จะอยู่กับศีล เป็นใจสงบ ใจปกติ กายวาจาก็สงบปกติ ดังพระบาลีว่า

สนธฺ คสฺส มนฺ โทติ สนฺตา วาจา จ กมฺมํ จ

ใจของท่านสงบ วาจาและกรรมทางกายก็สงบ

จึงเป็นศีลตลอดกาย วาจา ใจ ความสงบความเป็นปกตินี้เป็นลักษณะเอกอันเดียว
ของศีล เป็นตัวศีล

ศีลที่เป็นบารมีในจริยาปิฎก

ศีลที่กล่าวมานี้มี 2 ประเภทก่อน คือศีลที่เป็นกรรม กับศีลที่เป็นบารมีศีลที่ปฏิบัติ
คราวหนึ่งๆ เป็นศีลที่เป็นกรรม เพราะเป็นกิจที่ทำ ศีลที่เป็นกรรมนี้แหละที่เก็บสั่งสมเป็น
สันดานแห่งศีลในจิต ก็เป็นศีลที่เป็นบารมี ท่านแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญ ศีลบารมี
ทรงรักษาจิตไม่ให้โกรธ รักษาศีลไว้โดยไม่อาลัยแก่ชีวิตและเลือดเนื้อ ตลอดพระชาติเป็นอัน
มาก จึงได้สำเร็จพระโพธิญาณในที่สุด

ดังที่แสดงไว้ในจริยาปิฎก เล่าเรื่องสัตว์ดิรัจฉานบ้าง มนุษย์บ้าง เทพบ้าง ผู้รักษาศีล
ยิ่งกว่าชีวิต แม้เป็นเรื่องนิทานชาดกอันอาจเห็นว่าเก่าพันสมัย แต่คดีของเรื่องก็ยังเป็นเครื่อง
สอนใจได้ ไม่มีเก่า ซ้ำเป็นเครื่องเตือนโดยอ้อมว่า แม้ดิรัจฉานก็ยังเห็นคุณค่าของศีล โฉนมนุษย์
จะไม่เห็นคุณค่าของศีลเล่า ดังเช่นเล่าเรื่องช้าง ชื่อสีลวานาค เลี้ยงมารดา ภูมิพิชรายชื่อ ภูริทัต
กระบือใหญ่เรียกว่า มหิสราษ เรื่องหลังนี้เล่าถึงกระบือซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ ถูกวานรขั้วรังแกต่างๆ
แกลัง่ายรด แต่ก็อดกลั้นใจไม่ทำร้ายตอบทั้งที่อาจทำได้ โดยเฉพาะเรื่องภูริทัต ที่แสดงไว้ใน
ภูริทัตชาดก จัดเป็นชาดกที่แสดงศีลบารมี และจัดเป็นชาติที่สำคัญชาติหนึ่งในทศชาติมีเรื่อง
โดยย่อว่า นาคชื่อภูริทัต เป็นบุตรของท้าวชดร์ภฏฐ และนางสมุทรรชา ขึ้นจากเมืองบาดาลมา
รักษาอุโบสถศีลที่ริมฝั่งแม่น้ำมุนาในเมืองมนุษย์ ถูกพราหมณ์อาลัมพายนจับไป บังคับให้
แสดงแก่ประชาชน ต่อมาพี่น้องของภูริทัตคิดตามมาช่วยแก้ให้พ้นจากอำนาจของพราหมณ์
อาลัมพายนได้ ภูริทัตระวังจิตมิให้โกรธและทำร้ายพราหมณ์ อาลัมพายนยอมปฏิบัติตามคำสั่ง
ให้แสดงของพราหมณ์อาลัมพายน รักษาศีลตลอดเวลา

เรื่องมนุษย์เล่าเรื่องกุมารชื่อ ขยทิส พระราชบิดาถูกไปริสารท ซึ่งเป็นมนุษย์กินคน
จับพระองค์ไปได้ ในขณะที่เสด็จไปทรงล่าสัตว์ จะปลงพระชนม์เป็นภักษาพระราชาทรงขอผ่อน
ผันให้ปล่อยพระองค์เพื่อทรงทำกิจบางอย่าง และมอบหมายกิจการทั้งปวงแล้ว พระองค์จะ
กลับมา ไปริสารทจึงปล่อยพระองค์กลับ พระราชกุมารทรงขอพระราชบิดาเสด็จไปหาไปริสารท
แทน ทรงรักษาสัจจวาจาสัญญาของพระราชบิดา ไปริสารทเห็นความเด็ดเดี่ยวมั่นคง ไม่สะดุ้ง
สะเทือนของราชกุมารก็กลับเป็นฝ่ายสะดุ้งกลัว ไม่กล้าที่จะทำอันตรายได้ ปล่อยพระองค์ไป
พระราชกุมารกลับเป็นฝ่ายเป็นฝ่ายชักนำไปไปริสารทมีศีลขึ้น

ส่วนเรื่องของเทพ ได้เล่าเรื่องธรรมเทพบุตรกับอธรรมเทพบุตร ฝ่ายหนึ่งคือฝ่าย
ธรรมเทพบุตร เทียวชักชวนมหาชนให้สมาทานกุศลกรรมบถ อีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายอธรรม
เทพบุตร ชักชวนมหาชนให้สมาทานอกุศลกรรมบถ รถของทั้ง 2 ฝ่ายแล่นสวนทางมาพบกัน
ฝ่ายธรรมบังคับขู่ให้ฝ่ายธรรมหลีกทาง ถ้าไม่หลีกจะเกิดมหายุทธ ฝ่ายธรรมไม่ปรารถนาจะ

ตอบได้ด้วยธรรม จึงเบี่ยงรทหลักทางให้ด้วยจิตใจอันสงบ ฝ่ายธรรมก็ดำจมนแผ่นดินลงไป ในขณะที่นั้นเอง ชาคกเรื่องนี้เป็นเครื่องสอนว่า ทุกๆคนเมื่อเกิดความกำเริบขึ้นในจิตเช่นความโกรธ ก็เท่ากับเป็นอธรรมเทพบุตร จะประพฤติบาปอกุศลทุจริตได้ทุกอย่าง ทั้งจักชักชวนคนอื่นให้ประพฤติด้วย แต่เมื่อดับความกำเริบจิตเสียได้ อธรรมในจิตก็จักตกลงไปในทันทีทั้งนี้ด้วยวิธีหลักทางให้คือเอาตัวหลบ ไม่เอาตัวออกมารับออกโต้ เช่นเมื่อถูกยั่วโทษก็ไม่เอาตัวออกมารับการยั่วนั้น ปล่อยให้เขาขยับไปข้างเดียว ก็จักไม่เกิดโทษซึ่งเป็นชนวนของการวิวาท การยั่วนั้นก็ไม่มีบังเกิดผล ต้องเลิกไปเอง เท่ากับฝ่ายธรรมต้องจมแผ่นดิน เรื่องวิวาทที่เกิดด้วยโทษก็ไม่เพราะเอาตัวออกมารับเผชิญหน้ากันเหมือนอย่างรทวังมาชนกัน เรื่องนี้มีคติสอนใจได้อย่างดี ถึงวิธีปฏิบัติชนะอธรรมด้วยธรรม

เรื่องในชาดกต่างๆ เหล่านี้ แม้จะถือว่าเป็นเพียงนิทานที่นำมาเล่าอ้าง แต่ก็ เป็นนิทานที่ให้คติเกี่ยวกับศีลบารมี

ศีลบารมี อบรมกล่าวเพียงว่าให้ครบถ้วน พุทธวงศ์เพิ่มเติมว่า ต้องรักษาศีลให้เคร่งครัดตลอดเวลา และพร้อมที่จะสละชีวิต เพื่อรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ เหมือนจามรียอมตายเพื่อรักษาขนหาง แสดงอุคมคติของการยึดถือคุณธรรมที่ประณีต พร้อมที่จะสละสิ่งที่ยุบาย คือกาย เพื่อรักษาส่วนละเอียดคือศีลไว้ ศีลในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเบญจศีลท่านระบุไว้ว่าเป็นศีลในภูมิ 4 ซึ่งในอรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่จากตปาริสุทธิศีล (1. ปาติโมกข์สังวรสำรวมในพระปาติโมกข์เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่ พระองค์อนุญาต 2. อินทริยสังวรสำรวมอินทริย 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะรัฐธรรมนูญด้วยใจ 3. อาชีวะปาริสุทธิเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต 4. ปัจจัยปัจเจกขณะพิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคปัจจัย 4 คือ จีวรบิณฑบาตเสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคด้วยคันทหา

ศีลบารมีจะเป็นศีลบารมีได้เพราะเจตนาละเว้นตั้งแต่ต้นจนตลอดชีวิต ด้วยองค์ธรรมอันประกอบด้วย ทาน เนกขัมมะ สัจจะ อธิษฐาน ขันติ วิริยะ เมตตา และอุเบกขา

สรุป ศีลบารมี หมายถึง การรักษาศีลด้วยเจตนา เป็นการรักษาใจไม่ให้โกรธ ไม่ว่าร่างกายจะเป็นอะไรก็ช่าง หรือระวังรักษาใจไม่ให้ใช้กาย วาจาเพื่อไปทำกรรมอันหยาบได้แก่ การฆ่า การเบียดเบียนผู้อื่นหรือสัตว์อื่น การไม่ทำอย่างนี้แล้วเป็นผลให้เกิดความเมตตา กรุณา และมีความสุข ความเจริญ

4. ความสำคัญของศีลบารมีและอานิสงส์ของศีล

4.1 ความสำคัญของศีลบารมี

คำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับความสำคัญของศีลพระพุทธเจ้าตรัสว่าศีลนั้นมีความสำคัญเหมือนกับเป็นผืนแผ่นดินหรือพื้นที่เรายืนเรานั่ง พื้นนั้นมีความสำคัญอย่างไร ท่านบอกว่าคนเรานี้จะทำงานทำการอะไรก็ตาม จะต้องมีพื้นเป็นที่เหยียบยันเสียก่อนถ้าไม่มีพื้นเป็นที่เหยียบยันแล้วเราก็ไม่สามารถทำงานนั้นได้เลยท่านบอกว่าศีลก็เปรียบเหมือนพื้นแผ่นดิน

หรือพื้นที่ที่เราเหยียบย่ำนั้นถ้าพื้นแน่นหนามันคง ก็ยังทำงานได้ถนัดและได้ผลดียิ่งขึ้นทีนี้ ถึงแม้มีพื้นที่ที่เหยียบแล้วบางคราวพื้นนั้นก็ไม่นั่นคง ถ้าพื้นคลอนแคลนก็ทำงานไม่สะดวก ทำงานไม่ถนัดงานก็อาจจะสำเร็จบ้าง ไม่สำเร็จบ้าง เช่น ในการตัดต้นไม้ตัดด้วยอย่างเมื่อกี้ถ้าพื้นตรงนั้นไม่มันคงเช่นเราเหยียบอยู่บนพื้นกระดานที่ปูไว้ไม่ติดลอนแคลนโยกไปมาเราอาจจะตัดไม่สำเร็จหรือถ้ากำลังของเราดีและมีคึกคักมากก็อาจตัดได้แต่ถ้ามีคึกคักไม่คมกำลังของเราก็ไม่ดีก็ไม่มีความตัดได้สำเร็จทั้งหมดนี้ก็สัมพันธ์กัน ถ้าจะเปรียบให้ชัด พื้นดินนั้นก็เหมือนกับสีลกำลังที่ตัดเหมือนสมาธิ ส่วนมัดที่คมเหมือนกับปัญญาถ้ามีสีลมันคงแล้วก็จะไปเหตุช่วยให้สมาธิที่เป็นกำลังของเราดีขึ้นแม้เราจะกำลังไม่แข็งแรงเท่าไรแต่พื้นที่มันคงนั้นแหละช่วยเราได้และมีคคือปัญญานั้นแม้จะไม่คมนักก็ยังใช้งานได้สำเร็จแต่ถ้าสีลของเราไม่มันคงคลอนแคลนเราจะต้องอาศัยปัญญาที่เป็นมัดอันคมกริบและกำลังคือสมาธิที่เข้มแข็งมากอย่างไรก็ตาม เป็นอันว่าสีลเป็นหลักสำคัญในเบื้องต้นเป็นพื้นที่เหยียบย่ำที่จะทำงานให้สำเร็จเพราะฉะนั้นท่านจึงสอนให้พุทธศาสนิกชนเห็นความสำคัญของสีลแล้วพยายามที่จะเจริญสีลขึ้นมารักษาสีลให้เป็นปกติให้เป็นพื้นที่มันคงอยู่ในชีวิตจิตใจสีลนั้นเป็นพื้นฐานที่มันคงในจิตใจของตนเองด้วยในทางสังคมด้วยเมื่ออยู่ภายในใจของตนเอง จิตใจของตนเองก็สงบเยือกเย็น ไม่กระวนกระวายจะบำเพ็ญสมาธิก็ทำได้สะดวกขึ้นจะคิดนึกอะไรเพื่อเจริญปัญญาก็ทำได้สะดวกปลอดภัยไปรุ่งทีนี้เมื่อแสดงออกมาในภายนอกก็เกิดคุณค่าของสีลในระดับสังคม กล่าวคือถ้าคนเราไม่เบียดเบียนกันสังคมมีความเป็นปกติสุขก็เรียกว่าสังคมนั้นมีความมันคงคนจะทำงานทำการทำธุรกิจอะไรก็ทำได้สะดวกแต่ถ้าสังคมนี้อมีการเบียดเบียนกันมากเราจะเห็นว่าแม้จะไปไหนมาไหนก็หวาดระแวงกลัวภัยอันตราย เพราะฉะนั้นจะดำเนินธุรกิจหรือทำอะไรก็ไม่สะดวกไปทุกอย่างกิจกรรม บางอย่างก็ต้องเว้น เช่นจะไปไหนค้าคินก็ไปไม่ได้ หรือจะไปในสถานที่บางแห่งก็ไปไม่ได้การทำงานของมนุษย์ก็คิดขัดไม่เป็นไปโดยสะดวก ในระดับสังคมก็ตีในระดับจิตใจก็ตีสีลก็มีความสำคัญอย่างที่กำลังกล่าวนี้นี้เพราะฉะนั้นจึงต้องสร้างสีลไว้เป็นพื้นฐานอันมันคงในจิตใจและในสังคมแล้วก็จะทำให้เกิดความพร้อมที่จะดำเนินก้าวหน้าไปในกิจการงานทั้งที่เรียกว่าทางโลกและทางธรรมทั้งในทางสังคมและในจิตใจของแต่ละคน สีลมีความสำคัญดังกล่าวนี้นี้โดยเฉพาะก็เป็นพื้นฐานที่จะก้าวต่อไปในสมาธิและปัญญา

สีลมีความสำคัญอย่างไร มาพูดกันถึงสีล 5 และสีล 8 เสียก่อนต้องใช้ปัญญาพิจารณาด้วยไม่ใช่จะไปนั่งภาวนาว่า สีลัง สีลัง สีลังอย่างนี้มันเป็นนกแก้วนกขุนทอง เพราะพูดตามที่เขาพูด แต่ไม่ใช่ภาษาเขาเขาไม่รู้เรื่องบอกให้เขาเรียก พ่อจ๋า แม่จ๋า นกแก้วนกขุนทองก็เรียก พ่อจ๋า แม่จ๋าขอข้าวกินหน่อย แกก็พูดขอข้าวกินทั้งวัน ทั้ง ๆ ที่แกไม่หิวเพราะว่าเขาสอนอย่างนั้นนักปฏิบัติและนักบวชในพระพุทธศาสนา ก็เหมือนกันถ้าไปนั่งจำแต่ชื่อของสีลหรือนั่งภาวนาแต่ชื่อของสีลมันอาจจะมีผลเป็นฌานสมาบัติได้เหมือนกันแต่ทว่าถ้าสีลบกพร่องฌานสมาบัติมันก็ไม่มีความเล็กน้อยมันก็ไม่เกิดวิปฏิสนธิก่อนที่เราจะมาทรงสีลกันเราจะต้องรู้จักสีลเสียก่อนหรือรับภิกษุสามเณรถ้าหากเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ท่านบอกว่า ทุกคนจะปราศจากวิปฏิสนธิคือ

ความเดือดร้อน พระเนรมิตที่มีความยุ่ง ๆ ขาดการเคารพนับถือของบรรดาประชาชนทั้งหลายก็ เพราะว่าเป็นพระเป็นเนรมิตที่ขาดศีลนั่นเอง เป็นชั้นเลขที่สูงสุดพระเนรมิตที่ไม่มีศีลบริสุทธิ เขาถือว่าเป็นพระเป็นเนรมิตที่เลขที่สูงสุดไม่ใช่เป็นพระเป็นเนรมิตที่ดีที่สุดท่านที่มีศีลบริสุทธิจึงคิดว่าเรายังเลว มากเกินไปเพราะความดีของเราทรงไว้ได้แค่กามาวจรสวรรค์เท่านั้น คือ 10 กิติ คือ 227 กิติ คือ 5 กิติ คือ 8 กิติ มันก็เหมือนกัน แต่ถ้าหากว่าถ้าดีไปกว่านั้นจิตทรงศีลบริสุทธิไม่ใช่ไปนั่งภาวนา ว่า สິลฺลํ คือทุกสิกขาบท ทรงอารมณ์จิตบริสุทธิจิตรักษาไว้ได้บริสุทธิโดยไม่ละเมิดศีลด้วยเจตนา ในจิตเราคำนี้ก็นั่งอยู่เสมอว่าเราจะทรงศีลให้บริสุทธิยิ่งกว่าชีวิต จิตคิดถึงศีลเป็นปกติอย่างนี้ จัดเป็นฌานในสี่สถานุตติกรรมฐาน อย่างนี้เป็นพรหมได้แต่สำหรับศีลบารมีในที่นี้ ไม่ต้องการได้ กามาวจรสวรรค์แล้วก็ไม่ได้หมายให้ต้องการพรหมโลกที่ศึกษาศีลบารมีเพื่อต้องการเป็นพระ อริยเจ้าคือพระอรหันต์ฉะนั้นก่อนที่เราจะนั่งปฏิบัติศีลให้บริสุทธิ ก็ต้องดูผลของศีลว่าถ้าเรา ปฏิบัติศีลไม่บริสุทธิมันมีความสุขหรือมีความสุข เขเอาดีกันตรงนี้ไม่ใช่ไปนั่งเอาดีอวดศีลกัน ถ้าบวชมาแล้วก็คุยบอกว่าฉันมีศีล 227 ดีไม่ดีแค่ศีล 5 ก็ยังไม่ครบ ในเมื่อศีล 5 ไม่ครบจะเอา อะไรมาเป็นศีล 227 ปาณาติปาตาเวรมณีคอนนี้เรามานั่งมองศีลสำหรับพระทุกสิกขาบทอย่า เคลื่อน เรามาดูศีล 5 กันก่อน คือ 5 ท่านว่าปาณาติปาตาเวรมณีเราจะงดเว้นฆ่าสัตว์ตัดชีวิตและ เบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความลำบากมานั่งนึกดูว่าพระพุทธเจ้าทำไมบอกอย่างนี้ที่การไม่ให้ เบียดเบียนซึ่งกันและกันมันเป็นผลของความสุข มันก็ไม่ยากคนที่มีศีลข้อนี้ต้องมีเมตตาหน้า หน้า เมตตาคือความรักกรุณาความสงสารมุทิตามีจิตใจอ่อนโยนอุเบกขามีอารมณ์วางเฉยนั้น หมายความว่าเราเห็นสัตว์ที่ควรจะไปเราได้เราก็ไม่ไปเพราะความรักเราจะประทุษร้ายก็ไม่ ประทุษร้ายเพราะความสงสารไ้เราจะไม่ฆ่าเขาเราจะไม่ทำร้ายเขา ด้วยอารมณ์ของเราไม่มีความอิจฉาริษยาใครเห็นเขาได้ดีเราก็ไม่อิจฉาเขาเรายินดีกับความดีถ้าเขาทำเป็นที่ไม่ถูกใจเรา ก็เคยคิดว่าเขาจะชั่วก็ให้ชั่วแต่ตัวของเขาเราไม่ชั่วด้วยอันนี้เป็นอารมณ์ของปัญญาอารมณ์ของ ปัญญาต้องไปล้างเอาเมตตาความรัก กรุณาความสงสารเข้ามาควบศีลจึงจะปรากฏ คือในศีลข้อ ที่ 1 คือ ทุกข้อนั้นแหละ คือทุกข้อจะต้องมีพรหมวิหาร 4 ครบถ้วน จึงจะมีศีลบริสุทธิ นี้เราว่าใน ศีลบารมีเพื่อความเป็นพระอรหันต์ที่นี้ก็มาถึงศีลข้อที่ 1 ถ้าเราละเมิดละจะเป็นอย่างไรถ้าเรา ปราศจากความเมตตาปราณีเป็นคนใจร้ายประทุษร้ายเขา อยากจะฆ่าเขา ถ้าเราทำกับสัตว์ตัว เล็ก ๆ มันก็จะต้องหมายถึงเรารอผลชาติหน้า หรือว่าฆ่าสัตว์ที่ไม่มีเจ้าของมันก็ต้องรอผลชาติ หน้าแต่ผลของชาตินี้ที่เรามองไม่เห็นก็คือความเลวของจิต มีอารมณ์อำมหิต มีความโหดร้าย เรามองกันไม่ค่อยเห็นเราจะมองเห็นกันได้แต่เฉพาะที่ต้องทำกับสัตว์ที่สนองเราได้ นั้น หมายความว่าเราจะต้องพบกับคู่ต่อสู้ของเราที่นี้เราก็ลองมาทำกับคนบ้างที่แรกเราก็มีความ เมตตา เรามีความรัก เจอะหน้าใครเราก็ยิ้มแย้มแจ่มใสยกมือไหว้มันของไม่ยากความดี เรา อยากจะให้คนไหว้เราไม่ยากเรายกมือไหว้เขาเขาก็ยกมือไหว้เรายิ้มให้เขาเขาก็ยิ้มให้เราพูด วาจาไพเราะให้เขาเขาก็พูดวาจาไพเราะให้เราเป็นอันว่าถ้าหากว่าเราทำตามนั้น ลองนึกดู สำหรับตัวเรา ถ้าเขามาทำกับเราอย่างนั้น จิตใจของเราจะมีความรู้สึกอย่างไร เจอะหน้าคนคนไหว้

เจอหน้าคน เขายิ้มให้ เจอหน้าคน เขาพูดจาอ่อนหวานจิตใจของเรามีความสุขหรือจิตใจของเรา จะมีความสุขทุกข์ตอนนี้ต้องใช้ปัญญาพิจารณาดูให้ตีมาดูอีกตอนหนึ่งมาดูลักษณะตรงข้าม ถ้าเรา เจอหน้าใคร ใครเขาคำเรา พบหน้าเขา เขาก็ชกหน้าเราเป็นอันว่าเราจะมีความรู้สึกอย่างไร ถ้า เขาคำเรา ถ้าเรากำลังใจไม่ดีพอถ้าไม่ถึงอนาคามีเราก็ไม่ชอบใจแต่ถ้าเขามาตีเรา มาชกหน้าเรา มาทำร้ายเรา เราก็ก็น่าไม่ชอบใจเหมือนกัน อารมณ์ประเภทนั้นมันเป็นอารมณ์ของความสุขหรือ อารมณ์ของความสุขเราก็ก็น่าจะมองเห็นว่าแม้แต่ศีลข้อที่ 1 ถ้าเราละเมิดมันก็จะพบความทุกข์ อย่างมหันต์แล้วทีนี้เราจะทำอย่างไรต่อไปเราควรจะเป็นคนมีศีลหรือคนไม่มีศีลเจอหน้ากันยิ้ม เข้าหากันดีหรือบึ้งเข้าหากันเจอหน้ากันพูดดีเข้าหากันหรือว่าคำกันดีเจอหน้ากันต่างคนต่าง อ่อนน้อมแสดงความเคารพซึ่งกันและกันดีหรือว่าชกหน้ากันดีถ้าหากว่าท่านทั้งหลายเป็นคนที่มี สติสัมปชัญญะสมบูรณ์ท่านก็ต้องตอบว่าพบหน้ากันยิ้มเข้าหากันนั้นแหละดีหรือว่ามีการอ่อน น้อมซึ่งกันและกันนั้นแหละดี พูดจาอ่อนหวานซึ่งกันและกันนั้นแหละดีนี้เราก็ก็น่ามองเห็นชัด ๆ ถ้า เรามีศีลแล้วอารมณ์ใจก็เป็นความสุข ศีลจะมาจากไหนได้ต้องไปหาเหตุการณ์สร้างความดีใน พุทธศาสนาต้องมีเหตุและมีผล ไม่ใช่มาบัง ๆ อยู่จะรู้สึกว่ามีศีล ฉะนั้น ตอนเย็นจะให้เปิดพระ วินัยให้ฟังกันอยู่เสมอสำหรับพระจะได้เข้าใจในเรื่องการปฏิบัติฉะนั้นขอท่านผู้ไช้ขยายเสียงตาม สาย ตอนเย็นทุกเย็นจะต้องใช้ระเบียบและวินัยทุกวันอย่าเว้น ที่จะให้ฟังอย่างเดิม ไม่ได้หมาย ต้องการให้เมื่อเปิดให้ฟังอยู่เสมอก็ไม่แน่ว่าท่านจะปฏิบัติได้ครบถ้วนถ้ายังอยู่วัดนี้ปฏิบัติวินัยไม่ ครบก็วงเล็บไว้ได้ว่าตายลงเอจวันนี้อย่างถึงศีลข้อที่ 1 มันก็ไม่จบเรามาดูเหตุเหตุผลว่าการ ปฏิบัติศีลนี้ดีดีกว่าละเมิดศีลแล้วทำไม่จึงต้องปฏิบัติในศีลมันก็ต้องมานั่งคิดว่าชีวิตเราที่เกิดมา นี้ ว่ามันจะทรงตัวอยู่ตลอดกาลตลอดสมัยใหม่ นั่งมองหาความจริงว่าคนที่เขาเกิดมาก่อนเราจะ ตายไปบ้างมีหรือเปล่าคนเกิดทีหลังเราตายไปมีบ้างหรือเปล่านั้นก็ต้องทราบว่ามี

4.2 อานิสงส์ของศีลบารมี

ศีลมีอะไรเป็นอานิสงส์ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ว่า “ดูก่อน อานนท์ ! ศีลที่ภิกษุประพฤติแล้ว มีการไม่ต้องเดือดร้อนเป็นผล เป็นอานิสงส์” และตรัสแก่คหบดี! ผู้มี สติเต็มที่ย่อมได้โภคกองใหญ่ กล่าวคือความไม่ประมาทอันเป็นของมีคุณอย่างยอดเยี่ยม ผู้มี ศีลเต็มที่ย่อมมีเกียรติอันรุ่งโรจน์ไป ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมมองอาจแก่กล้าในที่ประชุมแห่ง กษัตริย์หรือพราหมณ์ หรือคหบดี หรือสมณะ ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมตายมีสติไม่หลงพ้นเมื่อ ผู้มีศีล เต็มที่ตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ” และตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุปรารถนาให้คน เป็นที่รัก ที่ชอบใจ ที่เคารพ ที่ยกย่องนับถือ ของเพื่อนพรหมจารีด้วยกันแล้ว ภิกษุนั้นพึงทำ ให้บริบูรณ์เต็มทีในศีลทั้งหลายเถิด”

นอกจากนี้ ยังมีที่ตรัสไว้อีกเป็นอันมาก เช่นคนไปสู่สวรรค์ได้เพราะศีล ศีลนำ สุขมาตราบเท่าชรา เป็นต้น พระพุทธโฆษาจารย์ผู้ร้อยกรองคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ประมวล อานิสงส์แห่งศีลประพันธ์ไว้ในกาพย์ ความว่า

กมลบุตรในศาสนานี้เว้นศีลเสียแล้วย่อมไม่มีที่พึ่ง ก็ศีลนั้นใครจะกล่าวกำหนดประมาณอันสงฆ์ได้ (ว่ามีเท่านั้นเท่านั้น) น้ำในแม่น้ำคงคา ยมุนา สรรภู สัสสวตี นินนคา อจิรวตี มหิ เหล่านี้ ไม่สามารถฟอกมลทินของสัตว์ทั้งหลาย พายุฝนก็ไม่สามารถชะล้างมลทินของสัตว์ในโลกได้ แม่น้ำคือศีลเท่านั้น ที่สามารถฟอกมลทินของสัตว์ทั้งหลาย พายุฝนก็ไม่สามารถชะล้างมลทินได้ แก่นจันทน์ก็ไม่ได้ แก้วมุกดา แก้วมณี รัศมีอันนิมิตของจันทร์ก็ไม่ได้

ศีลที่บุคคลรักษาดีแล้ว เป็นของประเสริฐ เย็นที่สุดนี้เท่านั้น ที่จะระงับความเล้าร้อนของปวงสัตว์ในโลกได้ ซึ่งความเย็นอย่างอื่นจะให้รำงับมิได้เลย กลิ่นอื่นอันเสมอด้วยกลิ่นศีล หาทิไหนได้ เพราะกลิ่นศีลย่อมฟุ้งไปได้ทั้งตามลมและทวนลมทุกเวลา

บันไดอันสัตว์จะป็นขึ้นไปสู่สวรรค์อย่างอื่น อันเสมอด้วยศีลนั้น หาทิไหนได้ ศีลเป็นประตูพระนิพพาน พระราชาผู้ประดับด้วยแก้วมุกดา และแก้วมณี ก็ไม่งามเสมอด้วยนักพรตผู้ประดับด้วยศีล

ศีลย่อมบำบัดการคิดเคียดแค้นเองเสียได้ ด้วยประการทั้งปวง ทำชื่อเสียง และความแจ่มใสให้เกิดแก่เขาผู้มีศีลได้ทุกขณะ ศีลเป็นรากฐานของคุณงามความดีทั้งหลายอื่น ศีลเป็นเครื่องทอนกำลังของความชั่ว ปราชญ์พึงรู้ถ้อยแถลงอันสงฆ์แห่งศีลดังนี้เถิด"

อานิสงส์ของการรักษา ศีล 5 กล่าวคือ 1. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 1 ด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตด้วยเศษของบุญที่รักษาข้อนี้เมื่อน้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีผลนามัยที่แข็งแรงปราศจากโรคภัย ไม่มีโรคอายุยืนยาว ไม่มีศัตรูเบียดเบียนให้ต้องบาดเจ็บไม่มีอุบัติเหตุต่างๆที่จะทำให้บาดเจ็บหรือสิ้นอายุเสียก่อนวัยอันควร 2. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 2 ด้วยการไม่ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่เจ้าของมิได้เต็มใจให้ด้วยเศษของบุญที่น้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมทำให้ได้เกิดในตระกูลที่ร่ำรวยการทำมาหาเลี้ยงชีพในภายหน้ามักจะประสบกับช่องทางที่ดี ทำมาค้าขึ้นและมั่งมีทรัพย์ทรัพย์สมบัติไม่วิบัติหายนะไปด้วยภัยต่างๆเช่น อัคคีภัย วาตภัย โจรภัย ฯลฯ 3. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 3 ด้วยการไม่ล่วงประเวณีในคูครองหรือคนในปกครองของผู้อื่น ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลในข้อนี้เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็จะประสบโชคดีในความรักมักได้พบกับรักแท้ที่จริงจังและจริงใจ ไม่ต้องอกหัก อกโรย และอกแฉะครั้นเมื่อมีบุตรธิดาก็ว่านอนสอนง่าย ไม่คือดำนไม่ถูกผู้อื่นดูแคลานาจารย์ไปทำให้เสียหาย บุตรธิดาย่อมเป็นอภิชาตบุตรซึ่งจะนำเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล 4. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 4 ด้วยการไม่กล่าวมุสาด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อน้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์จะทำให้เป็นผู้ที่มีสัมเสียงไพเราะ พูดจา มีน้ำมือนวลชวนฟัง มีเหตุมีผลชนิดที่เป็น "พุทธวาจา" มีโวหารปฏิภาณไหวพริบในการเจรจา จะเจรจาความสิ่งใดก็มีผู้ฟังและเชื่อถือสามารถว่ากล่าวสั่งสอนบุตรธิดาและศิษย์ให้อยู่ในโอวาทได้ดี 5. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 5 ด้วยการไม่ดื่มสุราเมรัย เครื่องหมักดองของมีนเมาด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อน้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมทำให้เป็นผู้ที่มีสมอง ประสาท ปัญญา ความคิดแจ่มใสจะศึกษาเล่าเรียนสิ่งใดก็แตกฉานและทรงจำได้ง่าย ไม่หลงลืมเพื่อนเลอะเลือนไม่เสียสติวิกลจริต ไม่เป็นโรคสมอง

โรคประสาท ไม่ปัญญาทรม ปัญญาอ่อนหรือปัญญานิ่มอันสงส์ของศีล 5 มีดังกล่าวข้างต้น สำหรับศีล 8 ศีล 10 และศีล 227 ก็ย่อมมีอันสงส์เพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ขึ้นตามระดับและประเภทของศีลที่รักษาแต่ศีลนั้นแม้จะมีอันสงส์เพียงไรก็ยังเป็นแต่เพียงการบำเพ็ญบุญบารมีในชั้นกลาง ๆ ในพระพุทธศาสนาเท่านั้นเพราะเป็นแต่เพียงระเบียบหรือกติกาที่จะรักษากายและวาจาให้สงบไม่ให้เกิดทุกข์โทษขึ้นทางกายและวาจาเท่านั้นส่วนทางจิตใจนั้นศีลยังไม่สามารถที่จะควบคุมหรือทำให้สะอาดบริสุทธิ์ได้นั้นการรักษาศีลจึงยังได้บุญน้อยกว่า การภาวนาเพราะการภาวนานั้น เป็นการรักษาใจ รักษาจิตและชักฟอกจิตให้เบาบางหรือจนหมดกิเลสคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงอันเป็นเครื่องร้อยรัดให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏการภาวนา จึง เป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงสุด ประเสริฐที่สุดได้บุญมากที่สุดเป็นกรรมดีอันยิ่งใหญ่เรียกว่า "มหัคคตกรรม" อันเป็นมหัคคตกุศล

สรุปศีลมีอันสงส์เป็นอันมาก เช่น ทำให้เป็นที่รักเป็นที่เคารพของคนทั้งหลาย อยู่ในสังคมอย่างสงบสุข ไม่ก่อเวรก่อภัยต่อผู้ใด ทำให้เป็นคนสง่างาม มีผิพรรณผ่องใส แต่กล่าวโดยสรุป อันสงส์ของศีลมี 3 อย่าง ดังคำพระบาลีบอกอันสงส์ของศีลว่า

1. สีเลน สุขตี ยนติ บุคคลจะไปสู่สุคติได้ก็เพราะศีล
2. สีเลน โภคสมุปทา บุคคลจะได้โภคทรัพย์สมบัติได้ก็เพราะศีล
3. สีเลน นิพพุตี ยนติ บุคคลจะดับทุกข์ ความเดือดร้อนจนเข้าถึงสูนิพพานได้

ก็เพราะศีล

5. องค์ประกอบของศีลบารมี

องค์ประกอบของศีลเริ่มที่องค์ของศีล 8 และเกณฑ์วินิจฉัยว่าขาดหรือไม่ในแต่ละข้อ

1. ปาณาติปาตาเวรมณี (เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป)ศีลข้อนี้จะขาดต่อเมื่อล่วงพร้อมด้วยองค์ 5
 - 1.1 ปาโณ สัตว์มีชีวิต 1.2 ปาณสมัญญา รู้ว่าสัตว์มีชีวิต 1.3 วรกจิตต์จิตคิดจะฆ่า 1.4 อุปกุกโม เพียรเพื่อจะฆ่า 1.5 เตนมรณีสัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น
2. อทินนาทานาเวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย)ศีลข้อนี้จะขาดต่อเมื่อล่วงพร้อมด้วยองค์ 5
 - 2.1 ปรปริคคหิต์ ของมีเจ้าของหวง 2.1ปรปริคคหิตสมญูติรู้ว่ามิใช่เจ้าของหวง 2.3 เถยย จิตต์ จิตคิดจะลัก 2.4 อุปกุกโมเพียรเพื่อจะลัก 2.5 เตนมรณิ นำของมาด้วยความเพียรนั้น
3. อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณี (เว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์, เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือร่วมประเวณี) ศีลข้อนี้จะขาดต่อเมื่อล่วงพร้อมด้วยองค์ 2 หรือ 3.1 เสวนจิตต์ จิตคิดจะเสพ 3.2มคเคน มคคปปฏิปาทนอวัยวะเพตถึงกัน (ตามนัยแห่งฎีกาพรหมชาลสูตรและกัฏฐกถา) 3.1 อชฺฉจฺรณียวตุฎุ เสพทางทวาร 3 (คือ ปาก ทวารเบา และทวารหนัก) 3.2 คคฺต เสวนจิตต์ จิตคิดจะเสพ 3.3 เสวนปฺปโยโค พยายามเสพ 3.4สาทียนมีตวามยินดี (ตามนัยแห่งอรรถกถาขุททกปาฐะ) 4. มุสาวาทาเวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ)ศีลข้อนี้จะขาดต่อเมื่อล่วงพร้อมด้วยองค์ 4.4.1อคฺถวตุฎุ เรื่องไม่จริง 4.2 วิสฺวาทนจิตต์จิตคิดจะพูดให้ผิด 4.3 คชฺโซ วายาโม พยายามพูดออกไป 4.4ปรสฺสตทตฺตวิขานนคนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น 5.สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี

6. ระดับชั้นของศิลปะการมี

ศิลปะการมี 3 ชั้น คือ ศิลปะการมี ศิลปะอุปการมี ศิลปะปรมาตมการมี

ศิลปะการมี ได้แก่ ศิลปะที่บำเพ็ญ ด้วยรักศิลปะยิ่งกว่าบุคคลที่รักและทรัพย์สิน ดังภาษิตว่า “ผู้รักษาศิลปะพึงรักศิลปะ เคารพในศิลปะ เหมือนนกต้อยตืดวิตรักษาไข่ เหมือนจามรีรักษาขนหาง เหมือนมารคารถรักษาลูกที่รัก หรือเหมือนคนคาบอศข้างหนึ่งรักษานัยน์ตาอีกข้างหนึ่งที่เหลืออยู่”

ศิลปะอุปการมี ได้แก่ ศิลปะที่บำเพ็ญ ด้วยรักษาศิลปะยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน ดังคำของจัมเปยยกนาคว่า “ร่างกายของเราจงแตกกระจัดกระจายอยู่ในที่นี้ เหมือนแกลบที่เขาไปรยกระจัดกระจายอยู่ก็ตามที่ เราจะไม่ทำลายศิลปะ”

ศิลปะปรมาตมการมี ได้แก่ ศิลปะที่บำเพ็ญด้วยรักศิลปะยิ่งกว่าชีวิตของตน ดังคำของภุริทัตว่า “ความสละชีวิตของตนเขายิ่งกว่าหญ้าในเรา ความสละเมล็ดศิลปะสำหรับเราเหมือนเพลิงแผ่นดิน” และดังภาษิตว่า “นรชนพึงสละทรัพย์สินเพราะเหตุแห่งอวัยวะเมื่อจะรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรมพึงสละทุกอย่าง ทั้งอวัยวะ ทรัพย์สินและแม้ชีวิต”

ศิลปะการมีในพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (2526, หน้า 289 - 290)

พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เดินทางอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา มีปริพพาชก (นักบวชนอกศาสนา) ชื่อสุปปิยะ พร้อมด้วยศิษย์ชื่อพรหมทัตมาณพเดินทางมาข้างหลัง สุปปิยะปริพพาชก ดิเคียนพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ศิษย์กล่าวสรรเสริญ เมื่อถึงเวลากลางคืน ภิกษุทั้งหลาย ได้สนทนากันถึงเรื่องศิษย์อาจารย์กล่าวแย้งกันเรื่องสรรเสริญ ดิเคียนพระรัตนตรัย พระผู้มีพระภาคทรงทราบจึงตรัสเตือนมิให้โกรธ เมื่อมีผู้ดิเคียนพระรัตนตรัย มิให้ยินดีหรือหลง เมื่อมีผู้สรรเสริญ แล้วตรัสว่า คนอาจกกล่าวชมเชยพระองค์ด้วยศิลปะ 3 ชั้น คือศิลปะอย่างเล็กน้อย ศิลปะอย่างกลาง ศิลปะอย่างใหญ่

ศิลปะอย่างเล็กน้อย (จุฬศิลปะ)

1. เว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติล่วงพรหมจรรย์
2. เว้นจากพูดปลด พูดส่อเสียด(ยุให้แตกกัน) พูดคำหยาบหยาบ พูดเพ้อเจ้อ
3. เว้นจากการทำลายพืชและต้นไม้
4. ฉันทมือเดียว เว้นจากการฉันทอาหารในเวลากลางคืน เว้นการฉันทในเวลาวิกาล เว้นจากเพื่อนรำ ขับร้อง ประโคมและดูการละเล่น เว้นจากตัดทรง ระดับประคาร่างกายด้วยระเบียบดอกไม้ของหอม เครื่องทา เครื่องย้อมผัดผัดต่างๆ เว้นจากที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่มีภายในสำนุหรือสำลี เว้นจากการรับทองและเงิน

5. เว้นจากการรับข้าวเปลือกดิบ เนื้อดิบ เว้นจากการรับหญิง หรือหญิงรุ่นสาว เว้นจากการรับทาสี ทาส เว้นจากการรับแพะ แกะ ไก่ สุกร ช้างโค ม้า ลา เว้นจากการรับนา สวน

6. เว้นจากการชกสื่อ การค้าขาย การโกงด้วยคางซัง ด้วยเงินเหรียญ (สำริด) และด้วยการนับ (ซัง ดวง วัด) เว้นจากการใช้วิธีโกงด้วย ให้สินบน หลอกหลวงและปลอมแปลง เว้นจากการตัด (มือ เท้า) การฆ่า การมัด การช่มชิงทรัพย์ (ในทาง) การปล้น การจู่โจมทำร้าย

ศีลมาในพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (2526, หน้า 290)

ศีลอย่างกลาง (มัชฌิมศีล)

1. เว้นจากทำลายพืช
2. เว้นจากการสะสมอาหารอาหารและผ้าเป็นต้น
3. เว้นจากการเล่นหลากชนิด เช่น พ้อนรำเป็นต้น
4. เว้นจากเล่นการพนันต่างชนิด
5. เว้นจากที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่
6. เว้นจากประดับประดาตกแต่งร่างกาย
7. เว้นจากศิรัจฉานกถา (พูดเรื่องไร้ประโยชน์หรือที่ขัดกับสมณเพศ)
8. เว้นจากการพูดแข่งดี หรือข่มขู่กัน
9. เว้นจากชกสือ
10. เว้นจากการพูดปิด การพูดประจบ การพูดอ้อมค้อม (เพื่อหวังลาภ) การพูดกดการพูดเอาลาภแลกลาภ (หวังของมากด้วยของน้อย)

ศีลอย่างใหญ่ (มหาศีล)

1. เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยศิรัจฉานวิชา เช่น ทานนิมิต ทายฝัน ทายหนูกัดผ้าเป็นต้น
2. เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยศิรัจฉานวิชา เช่น คุณลักษณะแก้วมณี ลักษณะไม้ถือ ลักษณะผ้า ลักษณะศาสตรา เป็นต้น
3. เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยศิรัจฉานวิชา เช่น ทายหักเกี่ยวกับพระราชชาติด้วยพิจารณาดาวฤกษ์
4. เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยศิรัจฉานวิชา เช่น ทายจันทรุปราคา สุริยุปราคาเป็นต้น
5. เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพด้วยศิรัจฉานวิชา เช่น ทายฝนชุกฝนแล้วเป็นต้น
6. เว้นจากดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยศิรัจฉานวิชาการบน การแก้บน การประกอบยา เป็นต้น

นอกจากนี้ ศีลมีหลายระดับ ระดับต้น คือ นิจศีลหรือศีล 5 ซึ่งเป็นศีลของคนทั่วไป ระดับกลาง คือ ศีล 8 ของอุบาสก อุบาสิกา และศีล 10 ของสามเณร ระดับสูง คือ ศีล 227 ของพระภิกษุ และศีล 311 ของพระภิกษุณี

7. การบำเพ็ญศีลบารมี

พระพรหมญาณเถระ (หลวงพ่อดำ วัดท่าซุง จังหวัดอุทัยธานี) การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ตอน ศีลบารมี

ครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เกิดเป็นวานร มีรูปร่างใหญ่โตมีกำลังวังชามาก มีฝูงวานรเป็นบริวารอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์มีคันทมะม่วงใหญ่คันหนึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำคงคากิ่งแถบหนึ่งยืนไปใน

แม่น้ำ มีผลตก รสหวานอร่อยมากกว่านรโพธิสัตว์และบริวารพากันไปกินมะม่วงนี้เป็นประจำ เพื่อป้องกันอันตรายพญาวานรจึงสั่งให้วานรบริวาร ปลิดผลแถบริมแม่น้ำให้หมด แต่บังเอิญหลงเหลืออยู่เมื่อมะม่วงผลนั้นสุกหั่นลงแม่น้ำ น้ำก็พาไปติดคาชายพระเจ้าพาราณสีซึ่งเสด็จทรงน้ำในแม่น้ำคงคา พบมะม่วงลูกนั้น จึงเก็บให้ห้องเครื่องปอกถวายทรงเสวยแล้วพอพระทัย ในรสอันหอมหวานของมะม่วงนั้นวานรโพธิสัตว์กับบริวารหากินอยู่บนคนมะม่วงนั้นเห็นมหาดเล็กจัดมะม่วงมาถวายตลอดเวลาตอนกลางคืน พระเจ้าพาราณสีรับสั่งว่า พรุ่งนี้จะไปหาเนื้อลิงมา เราจะกินกับมะม่วงวานรโพธิสัตว์ได้ยั้งดังนั้น เห็นว่ากำลังจะมีภัยมาถึงตัวและบริวารของตนแน่แล้ววานรโพธิสัตว์จึงขึ้นไปจนสุดยอดปลายกิ่งแถบที่ยืนไปในแม่น้ำสำรวมใจกระโดดสุดแรง ก็ถึงฝั่งตรงข้ามได้ ถึงดิ่งแถววัลย์ยาว 100 วาเท่ากับควมกว้างของแม่น้ำเอาปลายแถววัลย์ข้างหนึ่งผูกกับเอวคนไว้ได้ออกไปที่ปลายกิ่งแล้วกระโดดกลับไปที่ดินมะม่วง พอเกาะกิ่งมะม่วงไว้ได้แถววัลย์นั้นสั้นเล็กน้อยจึงไม่สามารถปล่อยมือได้ จึงต้องเกาะอยู่อย่างนั้นเอาลำตัวแทนแถววัลย์ที่ไม่พอนั้น แล้วให้บริวารลิงข้ามผ่านคนไปยังฝั่งตรงข้ามฝูงลิงบริวารทั้งหมดทำ ความเคารพ แล้วก็ได้แถววัลย์นั้นแต่มีลิงอันธพาลตัวหนึ่งไม่พอใจพระโพธิสัตว์ที่สอนไม่ให้ทำ ความชั่วแต่ลิงตัวนั้นกลับไม่ชอบ ไม่พอใจ เพราะสันดานอันธพาลเป็นโอกาสจึงกระโจนเต็มแรงตรงหัวโพธิสัตว์ แต่ไม่เป็นอันตรายอย่างใดเมื่อฝูงลิงบริวารข้ามไปหมดแล้ววานรโพธิสัตว์ก็อ่อนแรงเกาะอยู่เฉยฝ่ายพระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นพฤติกรรมนั้นโดยตลอดโปรดให้มหาดเล็กขึ้นไปนำลิงพระโพธิสัตว์มาชำระร่างกายจนสะอาด ให้อาหารพอมีกำลังแล้วโปรดให้นำมาเผ้า แล้วทรงตรัสถามว่า เจ้าเป็นผู้มีกำลังวังชามากทำไมไม่หนีเอาตัวรอดซ้ำยังทำตนให้เป็นสะพานให้บริวารได้ข้ามไปโดยสวัสดิ์ท่านเป็นอะไรกับวานรเหล่านั้นพระโพธิสัตว์กราบทูลเชิงถวายโอวาท แก่พระเจ้าพาราณสีว่า ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นจอมรินทร ข้าพุทธเจ้าเป็นนายเขา เป็นหัวหน้าเขา ปกครองเขาเมื่อฝูงวานรเป็นทุกข์เป็นร้อนอยู่กลัวพระองค์จะทรงทำอันตรายข้าพระพุทธเจ้าจึงต้องทำอย่างที่พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นเพื่อให้พวกเขาพ้นภัยข้าพระพุทธเจ้าแม้จะถูกจองจำหรือถูกประหารชีวิตก็ยินดีรับโดยไม่เคียดร้อนแต่อย่างใดเพราะพวกเขาเหล่านั้นยอมยกข้าพระพุทธเจ้าเป็นหัวหน้าเขา เป็นนายฝูงก็หวังว่าข้าพระพุทธเจ้าจะช่วยบำบัดทุกข์ บำรุงสุข ให้พวกเขาโดยทั่วหน้ากันเหมือนอย่างพระองค์นี้แหละ พระองค์เป็นราชามหากษัตริย์ผู้ทรงปรีชาสามารถพระองค์ก็ต้องช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่พสกนิกรของพระองค์ตลอดถึงสัตว์ราชพาหนะและทวยหาญทั้งหลายหากพระองค์จะเสวยสุขเหนือความทุกข์ยากของพสกนิกร จะเป็นการสมควรหรือ? พระองค์ก็ต้องทรงช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่พสกนิกรทั่วหน้าเมื่อก่อนวานรโพธิสัตว์ถวายโอวาทดังนี้แล้ว ด้วยร่างกายบอบช้ำมากทนมไม่ไหวก็สิ้นชีวิตลงในขณะนั้นเอง พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงสนพระทัยมากโปรดให้จัดการฌาปนกิจศพวานรโพธิสัตว์แล้วให้นาอิฐบรรจุไว้ในเจดีย์ที่โปรดให้ทรงขึ้นในทางสี่แพร่งจารึกข้อความคุณงามความดีของพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นตัวอย่างอันดีงามของคนทั้งหลายต่อไปศีลดังกล่าวมานี้ จัดเป็นศีลบารมี

ศีลบารมี คือ แปลว่า ปกติ ถ้าเราเป็นฆราวาส ถ้าหากว่าเป็นฆราวาสปกติของ ปุถุชนหมายถึงเป็นผู้ทรงศีลบริสุทธิ์ผู้เข้าถึงไตรสรณาคมน์กัลยาณชนหมายถึงผู้ทรงฉาน อริยชน 2 ชั้นแรกหมายถึงพระโสดาบันกับพระสกิทาคามีอย่างนี้ต้องมีศีล 5 เป็นปกติโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระโสดาบันกับพระสกิทาคามีต้องทรงศีล 5 เป็นปกติจึงจะชื่อว่าพระโสดาบันกับพระ สกิทาคามีสำหรับอารมณัจจิตถ้าเข้าถึงพระอนาคามี ตอนที่เข้าถึงพระอนาคามีนี้จะมีศีล 8 เป็น ปกติเพราะว่าพระอนาคามีเป็นผู้ตัด กามฉันทะ กับปฏิฆะ อารมณแห่งกามารมณย่อมไม่มีใน พระอริยเจ้าระยะนี้คือพระอนาคาสำหรับพระอรหันต์ไม่ต้องพูดกัน

สำหรับพระภิกษุสามเณรก็เหมือนกันภิกษุสามเณรมีศีลคงที่ แต่มีจิตดีขึ้นเพราะทรง ศีลบริสุทธิ์ เป็นอันว่า ศีล แปลว่าปกติ หมายความว่าคนทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ถ้าไม่ต้องการ ชาติขุนหมายถึงว่าเราเกิดมาเป็นคนแล้วถ้าตายจากคนกลับไปเกิดเป็นสัตว์นรกหรือว่าไปเกิด เป็นเปรต เป็นอสุรกายหรือสัตว์เดรัจฉาน หรือว่าเกิดเป็นคนแต่มีสภาวะเท่าเดิมอย่างนี้ถือว่า ชาติขุนฉะนั้น ปกติของคนจะต้องปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์ถ้าจะกลับมาเกิดเป็นคนอีกก็ต้องเกิด เป็นคนดีกว่านี้คำว่าดีกว่านี้ก็ได้หมายความว่าต้องมีโภคะมากไปกว่าเดิม แต่เนื้อแท้จริงๆถ้า ปฏิบัติในศีลบริสุทธิ์จะต้องมีโภคสมบัติดีกว่านี้ มีรูปร่างหน้าตาสวยกว่านี้และต้องมีทุกสิ่งทุก อย่างดีกว่าทั้งหมด คือ 1. มีอายุยืนยาวตลอดอายุขัยไม่ป่วยไข้ไม่สบาย และก็ไม่ตายก่อน อายุขัย 2. มีทรัพย์สินสมบูรณ์บริบูรณ์ทรัพย์สินทุกอย่างจะไม่มีอันตราจากไฟไหม้ จากน้ำท่วม จากลมพัด จากโจรผู้ร้าย 3. คนในปกครองจะอยู่ด้วยดี ไม่มีใครต่อต้าน อยู่ในโอวาททุก อย่าง 4. วาจาดีศีลดี วาจาหอมหวานเป็นที่ปรารถนาในการรับฟังของคนดีทั่วไปอย่าลืมนะผม พูดว่าสำหรับคนดีทั่วไป สำหรับคนแล้วไม่ต้องไปคำนึงถึงคนเลวเราจะพูดดีขนาดไหนมันก็เลว ขนาดนั้น อย่าไปสนใจ 5. แล้วก็ต้องมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ดีกว่านี้ นี่หมายถึงว่าถ้าเรามีศีล บริสุทธิ์ที่นี้มาว่ากันถึง ศีลบารมี ความจริงมี ศีลบารมีข้อเดียวก็จะไปนิพพานได้ถ้าเราฉลาด เหมือนกับที่ผมพูดมาแล้วในทานบารมี ถ้าเรามีทานบารมีเคร่งครัดเราก็จะไปนิพพานได้ ที่นี้ขึ้น ชื่อว่าบารมีอย่างใดอย่างหนึ่งถ้าเราจะสร้างให้ครบถ้วนจริงๆ ก็ต้องอาศัยบารมีอีก ๘ อย่างเข้า รวมตัวกันแต่ว่าเรื่องนี้ผมพูดไว้แล้วใน บารมี 10 แต่ที่เราพูดกันถึงด้านปฏิบัติด้านปฏิบัติ จำต้องพูดกันละเอียดสักหน่อย เพราะถือว่าการสอนพระกรรมฐานชุดนี้เป็นกรรมฐานชุดสุดท้าย ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะว่าการสอน บารมี 10 ก็หมายถึงว่าการสอนให้ท่านเป็นพระอริยเจ้ากัน นั้นเองและโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผมรู้ตัวผมคิดว่าผมคงไม่มีเวลามาตั้งพูดให้ท่านฟังอีกนานนัก เพราะเวลานี้ร่างกายมันกรอบเต็มทนแล้วภารกิจก็มาก ชั้น 5 ก็เสื่อมโทรมหนัก อายุขัยมันก็ ใกล้จะหมด ฉะนั้น การสอน บารมี 10 ขอให้ท่านทั้งหลายได้ทราบว่า ผมสอนเทกระเป่า ทั้งนี้ หมายความว่าผมจะตายหรือไม่ตายก็ตาม ถือว่าเป็นการทิ้งไฟโบสถ์สุดท้ายในการปฏิบัติของท่าน ทั้งหลาย

8. บารมี 10

บารมี 10 ประการท่านสุเมธดาบสก็ได้ดำริว่าจะมีอะไรบางอย่างที่เป็นคุณสมบัติอันเป็นพุทธการกธรรมคือธัมมะที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้ เพราะว่าเมื่อปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นขึ้นมาเองเฉยๆ จะต้องปฏิบัติในคุณธรรมที่จะทำให้บังเกิดความสำเร็จดังปรารถนาได้

ทานการให้ประการแรกท่านก็คิดถึงทานว่าจะต้องปฏิบัติในทาน คือการให้ การสละให้จะต้องปฏิบัติในทานนี้ ด้วยการสละให้ จนถึงให้ได้ทุกอย่าง ให้ได้ทั้งหมด เหมือนกับเทห์มือน้ำคว่ำลง น้ำที่อยู่ในหม้อน้ำนั้น เมื่อตักให้ น้อยบ้าง มากบ้าง ก็แปลว่าตักให้จนหมด เบื้องต้นก็หัดให้ ตักให้ แบ่งให้ตั้งกล่าวนั้น เหมือนอย่างตักน้ำจากหม้อน้ำให้ หัดทำการให้นี้ ปฏิบัติในทานข้อนี้ให้ได้เรื่อยๆ ไป จนถึงสามารถให้ได้ทุกอย่าง เหมือนกับเทห์มือน้ำคว่ำให้หมดทีเดียว

ศีล ความงดเว้น เมื่อท่านพบเห็นว่าท่านนี้จะเป็นคุณธรรมข้อหนึ่งที่ท่านจะพึงปฏิบัติ ท่านก็ดำริต่อไปถึงข้ออื่นยังมีข้ออื่นอีกใหม่ ก็มาพบถึงข้อ 2 คือศีล จะต้องรักษาศีลตั้งแต่ศีลที่เป็นอย่างต่ำ จนถึงศีลที่เป็นอย่างสูง คือเป็นผู้ที่สามารถมีวิริย คือความงดเว้นจากการประพฤติกาย ทางวาจา ทางใจที่ผิด ได้ไปโดยลำดับ ลำมีความรักศีลไม่ต้องการที่จะละเมิดศีล เหมือนอย่างจามรีรักษาน

เนกขัมมะ การออกต่อไปท่านก็นึกถึงข้อ 3 ก็พบเนกขัมมะ คือการออก ได้แก่การออกจากกามไม่คิดอยู่ในกาม จนถึงการออกที่เป็นการออกบวช มองเห็นเครื่องผูกพันทั้งหลายอันเกิดจากกามนั้น เหมือนอย่างเรือนจำ นักโทษที่อยู่ในเรือนจำก็ยอมไม่ต้องการที่จะอยู่ในเรือนจำ ก็ยอมปรารถนาที่จะออกจากเรือนจำ ฉันทโคกก็ดี เมื่อยังอยู่ในกามโลกทั้งหลาย ก็ปรารถนาที่จะออกจากกามโลกเหมือนอย่างออกจากเรือนจำ

ปัญญา ความรู้ทั่วถึงเหตุผลตามเป็นจริง ต่อไปท่านก็นึกถึงข้อ 4 ก็พบ ปัญญา คือความรู้ที่เป็นปัญญา คือความรู้ทั่วถึงเหตุผลตามเป็นจริง หรือรู้ความจริงตามเหตุและผลศึกษาค้นคว้าได้ตามผู้ที่คิดว่าจะให้ความรู้ได้ทั่วไป ไม่มีเว้น เหมือนอย่างภิกษุที่ถือขุคงค์ข้อสมาทานจาริก คือเที่ยวรับบาตรไปโดยลำดับ ไม่มีข้าม

วิริยะ ความเพียรต่อไปท่านก็นึกถึงข้อต่อไป ก็พบข้อที่ 5 คือวิริยะ ความเพียร คือมีความเพียรพยายามไม่ห่อถอย มีเริ่มต้นดำเนินไปก้าวหน้า ไม่มีถอยหลัง มีความกล้าหาญในการประกอบกระทำ เหมือนอย่างสิทธราชทุกอิริยาบถ

ขันติ ความอดทนท่านก็คิดถึงขั้นต่อไป ก็พบข้อ 6 คือขันติ ความอดทน คือปฏิบัติทำความอดทนให้สามารถอดทนคือรับที่ตั้งของความทุกข์เป็นต้นได้ทุกอย่าง เหมือนอย่างแผ่นดินรับรองของที่เขาทิ้งไปได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะสะอาด ไม่สะอาด

สัจจะ ความจริง ท่านก็คิดข้อต่อไปว่าจะมีอะไรอีก ก็พบข้อที่ 7 คือสัจจะ คือความจริงเช่นจริงวาจา ไม่พูดมุสา แม้จะถูกฟ้าผ่าขมอมเพราะพูดจริง ท่านก็ยอมที่จะไม่พูดเท็จ ต้องพูดจริง เหมือนอย่างดาวไอสธี่ คือดาวประจำรุ่งที่ไม่ละวิถี

อธิษฐาน ความตั้งใจมั่นท่านก็คิดต่อไปว่าจะมีอะไรอีก ก็มาพบข้อ 8 คืออธิษฐาน อันได้แก่ความที่ตั้งใจมั่นในความปรารถนาที่ตั้งไว้ ไม่คลอนแคลน กลับกลอกเปลี่ยนแปลง เหมือนอย่างภูเขาที่ไม่หวั่นไหวด้วยลมที่พัดมาแต่ทิศทั้ง 4

เมตตา ความปรารถนาสุขท่านก็คิดต่อไปอีกว่าจะมีอะไรอีก ก็พบข้อที่ 9 คือเมตตา คือความที่มีจิตมีเมตตาปรารถนาสุข คับโทสะพยาบาท เหมือนอย่างน้ำที่แผ่ความเย็นให้แก่คนทั้งหมด ไม่ว่าดี ไม่ว่าชั่ว แผ่ความเย็นให้เหมือนกันหมด

อุเบกขา ความมีจิตมัธยัสต์เป็นกลางท่านก็นึกต่อไปว่าจะมีอะไรอีก ก็พบข้อที่ 10 คือ อุเบกขาอันได้แก่ความที่มีจิตมัธยัสต์เป็นกลาง ไม่ลำเอียงไปเพราะอคติต่างๆ ตั้งมั่นอยู่ในความมัธยัสต์เป็นกลาง เหมือนอย่างแผ่นดินที่ตั้งอยู่ในความเป็นกลาง ในเมื่อใครๆ เขาทิ้งของที่สะอาดบ้างไม่สะอาดบ้างลงไป แผ่นดินก็ไม่ว่าอะไร มีความเป็นกลางในทุกสิ่งที่เขาทิ้งลงไป ในแผ่นดินนั้น

เมื่อท่านพบถึง 10 ข้อ ดังนี้ ท่านก็รู้สึกว่ามีเพียง 10 ข้อนี้ เป็นคุณธรรมที่ท่านผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ธรรมะทั้ง 10 ข้อนี้จึงได้เรียกว่า พุทธการกธรรม ธรรมะที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า และเรียกว่าบารมี

9. ชาดกศีลบารมี

ชาดก (พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, 2526, หน้า 614) แปลว่า ผู้เกิด หมายถึง เล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิดถือเอากำเนิดในชาติต่างๆ ได้พบปะ ผจญกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้างแต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้างน้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้ายกล่าวอีกอย่างหนึ่ง จะถือว่าเรื่องชาดก เป็นวิวัฒนาการแห่ง การบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ก็ได้ ในอรรถกถาแสดง ด้วยว่าผู้หนึ่งผู้ใดกลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า แต่ในบาลีพระไตรปิฎกกล่าวถึง เพียงบางเรื่อง เพราะฉะนั้น สารสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดี และอยู่ที่คติธรรมในนิทานนั้นๆ

ชาดกแปลว่าประวัติการทำความดีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่มีมาในชาติก่อน ๆ ชาดกแปลว่าผู้เกิดคือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิดถือเอากำเนิดในชาติต่างๆ ได้พบปะ ผจญกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้างแต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้างน้อยบ้างตลอดมาจนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้ายกล่าวอีกอย่างหนึ่ง จะถือว่าเรื่องชาดกเป็น วิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดี ของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ก็ได้ ชาดก หรือ ชาดก มีความหมายเป็น 2 ประการ คือ หมายถึงเรื่องเล่าเป็นนิทานเกี่ยวกับ พระพุทธเจ้าในชาติต่างๆ ก่อนที่จะได้ตรัสรู้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งหมายถึงชื่อคัมภีร์ใน พระพุทธศาสนา ว่าด้วยการสอนธรรมะของพระพุทธเจ้า โดยวิธียกนิทานเป็นอุทาหรณ์สอน จึง ถือกันว่าชาดกเป็นเรื่องที่ว่าด้วยวิธีการสอนธรรมะวิธีหนึ่ง (ในจำนวนวิธีสอน 9 ประการ ของ พระพุทธเจ้าที่เรียกว่า นวังคสัตตุดุศาสน์) เป็นการสอนที่ยกบุคคลผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ

เป็นตัวอย่าง ซึ่งแสดงถึงการบำเพ็ญบารมีต่างๆ ชาดกเล่มสำคัญ ได้แก่ นิบาตชาดก มี 550 เรื่อง ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ปัญญาสาชดก มี 50 เรื่อง ภิกษุชาวเขียงใหม่เป็นผู้แต่ง คำว่า "ชาดก"มาจากธาตุ ชน แปลว่าในความเกิด ประกอบ ค ปัจจัยในกริยากริต แปลง ชน เป็น ชา สำเร็จรูปเป็น "ชาดก" แปลว่า "เกิดแล้ว" ลง ก สกรรณ เพื่อใช้เป็นคำวิเศษณ์ จึงเป็นรูป ชาดกแปลว่า "เรื่องที่เกิดแล้ว"

คำว่า "ชาดก" แปลตามรูปศัพท์ว่า เรื่องที่เกิดแล้วเรื่องที่เกิดมาแล้วนั้นอาจไม่จำเป็นว่า "เกิดขึ้นเมื่อไหร่เกิดในสมัยไหน" แต่มักเป็นเรื่องที่คนมักมาตีความเอาว่า "เกิดในอดีตชาติ" และเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ในที่นี้ผู้เขียนจะขอตีความว่าเรื่องชาดกทั้งหลายซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้ฟังด้วยพระองค์เองนั้นอาจจะเกิดในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าชายสิทธัตถะหรือเกิดขึ้นในขณะที่แสวงหาความรู้แจ้งเห็นจริงหรือ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้เป็นกลวิธีในการสอนบุคคลอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกเรื่องราวของพระองค์มาเทียบเคียงเพื่อให้เห็นถึงความพากเพียรในการประกอบคุณงามความดีว่าต้องอาศัยความพากเพียรที่แน่วแน่ไม่หวั่นไหวและได้สร้างสมมาอย่างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลาที่ยาวนานในการสอนบุคคลพระพุทธองค์ทรงใช้จิตวิทยาหลายแง่หลายมุม

สรุป ชาดกหมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่อดีตชาติมาจนถึงชาติสุดท้าย ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เนื่องจากเรื่องบารมีในเจริยาปิฎก เป็นพื้นฐานความคิดของเรื่องบารมีในสมันหลัง จึงสมควรที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์และพระองค์โดยสังเขป เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะพิเศษเป็น 3 วรรค คือ อภิตตวรรค หัตถินวรรค และยุธัญชัยวรรค แต่ในที่นี้จะกล่าวในหัตถินวรรคซึ่งเกี่ยวข้องกับศีลบารมีดังต่อไปนี้

1. เรื่องของสีลวนาค พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช้างมงคล เลี้ยง कुमारดา รักษาดีอย่างครบถ้วน แม้มีกำลังมาก สามารถทำร้ายใครก็ได้ ก็ยอมให้ความขังจับอย่างง่ายดาย มิได้ต่อสู้ แสดงความโกรธ เพราะไม่ต้องการให้ศีลขาด กล่าวคือ ถ้าโกรธก็จะทำร้ายความดี เป็นปณาดิบาล

2. เรื่องพญานาคชื่อ ภูริทัตต์ ซึ่งต้องการไปสวรรค์ จึงอธิษฐานรักษาศีลและอธิษฐานว่าจะไม่ทำร้ายผู้ใด แม้ว่าจะถูกทำร้าย เมื่อหมองูจับใส่ตะกั่ว บีบด้วยฝ่ามือก็อดทนไม่โกรธ ไม่ทำร้ายใคร ด้วยเกรงว่าศีลจะขาด เพราะกำลังบำเพ็ญศีลบารมี

3. เรื่องพญานาคชื่อ จัมเปยยกะ เป็นผู้รักษาศีล ยอมให้หมองูจับมาบังคับให้แสดงร้ายรำแก่มหาชน พญานาคก็อดทน ไม่ให้โกรธ แม้จะสามารถฟันพิษฆ่าหมองูได้เพราะเกรงจะขาดจากศีล

4. เรื่องปริพาชกชื่อ จูฬโพธิ รักษาศีล ยอมให้พระราชาจุดธูปนางพราหมณ์ผู้เป็นภริยาเผาไป แม้ว่าจะโกรธ ก็ยอมชมความโกรธ แม้ใครทำร้ายนางพราหมณ์ก็จะไม่ทำลายศีล เพราะต้องการพระโพธิญาณ และสัพพัญญุตญาณ

5. เรื่องของมหิศวราช พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญากระบือ แม่ฝูงลิงจะตาย อุจจาระ ปัสสาวะก็ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายลิง เพราะถ้าโกรธลิง ลิงจะขาด

6. เรื่องพญาเนื้อชื่อ รุรุ เป็นผู้รักษาดี ช่วยเหลือบุรุษผู้เป็นหนี้เขาให้รอดชีวิต แต่บุรุษนั้นกลับนำพระราชามาจับพญาเนื้อด้วยหวังทรัพย์ แม้บุรุษนั้นจะทรยศต่อคนและ พระราชาจะประหารชีวิตเขาเสีย ก็ยังทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ ถ้าหากจะทรงยิงให้ยิง คนแทน พญาเนื้อเป็นผู้รักษาดี เพราะปรารถนาโพธิญาณ

7. เรื่องของชฎิลชื่อ มาตังคะ ซึ่งเป็นผู้ถือศีล ถูกพราหมณ์ผู้หนึ่งบริภาษ แข่งให้ ศีรษะแตก ที่จริงมาตังคะชฎิลมีอำนาจที่จะทำร้ายพราหมณ์ให้กลายเป็นเถ้าถ่านได้ก็มีได้ทำ ยิ่งกว่านั้น พราหมณ์จะต้องได้รับผลกรรมของการบริภาษ คือตนเองจะต้องศีรษะแตกตาย แต่ มาตังคะก็ช่วยแก้ไขให้พ้นผลกรรม มาตังคะทำเช่นนี้ด้วยปรารถนาพระโพธิญาณ

8. เรื่องของเทพบุตรชื่อ ธรรมะ หรือธรรมวาทิเทพบุตร ซึ่งคอยชักชวนชน ทั้งหลายให้สมาทานกุศลกรรมบถ หลีกเลี่ยงการวิวาทอธรรมวาทิเทพบุตร หลีกทางให้เพราะ ต้องการรักษาศีล ระวังความโกรธเคืองที่จะทำร้ายอธรรมวาทิเทพบุตร ระวังจิตใจแล้ว อธรรม เทพบุตรถูกรณีสลบเอง

9. เรื่องของพระราชาทรงพระนามว่า ชัยยทิศ ผู้ประกอบด้วยศีลคุณพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นโอรส ทรงพระนามว่า อลินัสตคกุมาร พระเจ้าชัยยทิศ ถูกพระยาไปริสารทจับ เพื่อจะกินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์จะตกแต่งกายเหินบอาวูรด้วยหวังจะชุให้พระยาไปริสารท สะดุ้งกลัว แต่เกรงว่าจะทำให้ศีลของพระองค์เศร้าหมอง จึงใช้เมตตาจิตต่อพระยาไปริสารทและ กล่าวเสนอคนให้พระยาไปริสารทและกล่าวเสนอคนให้พระยาไปริสารทกินแทนที่พระบิดา เมื่อ พระยาไปริสารทได้ฟังกลับใจจึงออกบวช

10. เรื่องพญานาคชื่อ สังขपालะ ถูกนายพรานจับเอาไปฆ่ากิน พรานรุมตีแทงด้วย หอกที่จุมูก หาง กระตุกสั่นหลัง แล้วเอาทวยร้อยทาบไป พญานาคมีฤทธิ์มากสามารถแม้ยัง มหาสมุทร ป่า ภูเขา ให้ใหม่ได้ด้วยลมหายใจของคน แต่ก็มิได้โกรธเคืองพรานเหล่านั้น เพราะ รักษาอุโบสถศีล ตั้งใจบำเพ็ญศีลบารมี ในที่สุดพญานาคต้องตายอย่างทรมาน นับเป็นการ รักษาศีลข้านยอมสละชีวิต

ตอนสุดท้ายเป็นนิคมณฑล รวมจริยาที่มีในวรรค ยกย่องจริยาของสังขपाल นาคราชว่าเป็นศีลบารมีอย่างยิ่ง

ข้อสังเกตในวรรคนี้คือ

1. ในวรรคมีอยู่ 10 จริยา มี 3 จริยาที่กล่าวถึงศีลบารมี คือเรื่องที่ 1, 2 และ 10 เรื่อง ที่ 1 และ 2 เป็นเรื่องของการปรารถนาที่จะบำเพ็ญศีลบารมี เรื่องที่ 10 เป็นที่มีศีลบารมีอยู่แล้ว มี 1 จริยาที่มีพูดถึงศีลบารมี แต่พูดถึงความต้องการสัพพัญญุตญาณและพระโพธิญาณ คือเรื่อง ที่ 4 6 7 นอกจากนั้นเป็นการรักษาอามณโฏธ เกรงว่าศีลจะขาด

2. ศิลที่กล่าวถึงในที่นี้มุ่งในเรื่องปาดณาติบาต หรือการทำร้ายทางกายเป็นใหญ่และยกย่องการรักษาศีลด้วยชีวิต ทำให้พิจารณาได้ว่า ศิล น่าจะแปลว่า ความปกติ การไม่ละเมิดศีล คือไม่ปล่อยกาย วาจา ให้กำเริบจากปกติ กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของการถือพรตอย่างหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง สังเกตว่า แทบทุกเรื่องจะแสดงความคิดว่า การรักษาศีล สำคัญกว่าการรักษาชีวิต ในเรื่องที่ 6 นอกจากจะแสดงถึงการอดทนไม่ต่อสู้ทำร้ายผู้ใดแล้วยังมีเนื้อหาพิเศษกว่าอีก 5 เรื่องข้างต้น คือนอกจากจะรักษาศีลส่วนตัวแล้ว ยังป้องกันชีวิตของผู้อื่นด้วย แม้นตนเองจะเสียชีวิตก็ตาม

ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

1. ความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ความสามารถในการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ของนักเรียนจะประสบผลสำเร็จเป็นส่วนหนึ่งของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ซึ่งนักการศึกษาและหน่วยงานทางราชการได้ให้ความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไว้ดังนี้

พวงรัตน์ ทวีรัตน์ (2543, หน้า 29) ให้ความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน คือ คุณลักษณะรวมถึงความรู้ความสามารถของบุคคล อันเป็นผลมาจากการเรียนการสอนหรือมวลประสบการณ์ทั้งหมดที่บุคคลได้รับจากการเรียนการสอน ทำให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมในด้านต่างๆ ของสมรรถภาพทางสมอง

กรมวิชาการ (2546 ข., หน้า 3) ได้ให้หลักการการวัดและประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 เป็นการบวนการตรวจสอบผลการเรียนรู้และพัฒนาการต่างๆ ของผู้เรียนตามมาตรฐานการเรียนรู้ของหลักสูตรเพื่อนำผลไปปรับปรุงการเรียนการสอนให้ผู้เรียนบรรลุมาตรฐานที่กำหนด และใช้เป็นข้อมูลสำหรับการตัดสินผลการเรียน

ไพโรจน์ เมฆอรุณ (2550, หน้า 40) ให้ความหมายของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หมายถึง ความสามารถของนักเรียนในด้านความรู้ความจำ ความเข้าใจ และการนำไปใช้ในเรื่องไตรยางค์และการผันอักษรของนักเรียน หลังจากการเรียนด้วยชุดการเรียนด้วยตนเอง ซึ่งวัดได้จากคะแนนการทำแบบทดสอบการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทยเรื่องไตรยางค์และการผันอักษร

ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจเรื่อง ศิลบารมีที่ได้จากการทำแบบทดสอบชนิดเลือกตอบ 4 ตัวเลือกซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้น

2. คุณลักษณะของแบบทดสอบการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ส่วนประกอบที่สำคัญของคุณลักษณะของแบบทดสอบที่ใช้ในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนได้แก่ คุณลักษณะของแบบทดสอบการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลสัมฤทธิ์และคุณลักษณะของแบบทดสอบที่ดี

ไพศาล หวังพานิช (2526, หน้า 137) ได้แบ่งการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนตามจุดมุ่งหมายและลักษณะวิชาที่สอนซึ่งสามารถวัดได้ 2 แบบคือ

1. การวัดด้านการปฏิบัติ เป็นการตรวจสอบระดับความสามารถในการปฏิบัติหรือทักษะของผู้เรียน โดยมุ่งเน้นให้นักเรียนได้แสดงความสามารถดังกล่าวในรูปของการกระทำจริง ให้ออกเป็นผลงาน เช่น วิชาศิลปศึกษา พลศึกษา การช่าง เป็นต้น การวัดแบบนี้ต้องใช้ข้อทดสอบภาคปฏิบัติ (performance test)

2. การวัดด้านเนื้อหา เป็นการตรวจสอบความสามารถเกี่ยวกับเนื้อหาวิชาอันเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ของนักเรียน รวมถึงพฤติกรรมความสามารถในด้านต่างๆ สามารถวัดได้โดยใช้ ข้อสอบวัดผลสัมฤทธิ์ (achievement test)

คุณลักษณะของแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนจะสอดคล้องกับจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม 3 ด้าน คือ

1. ด้านความรู้ ความคิด (cognitive domain) พฤติกรรมด้านนี้เป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับกระบวนการต่างๆ ทางด้านสติปัญญาและสมอง ประกอบด้วยพฤติกรรม 6 ด้าน ดังนี้

1.1 ด้านความรู้ความจำ หมายถึง ความสามารถที่ระลึกถึงเรื่องราวประสบการณ์ต่างๆ ที่ผ่านมาได้

1.2 ด้านความเข้าใจ หมายถึงความสามารถในการจับใจความสำคัญของเรื่องย่อ การแปลความหมายและขยายความหมายของเรื่อง

1.3 ด้านการนำไปใช้ หมายถึง ความสามารถในการนำความรู้หรือหลักวิชาที่เรียนมาแล้วไปใช้ในสถานการณ์จริง ๆ หรือสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกัน

1.4 ด้านการวิเคราะห์ หมายถึง ความสามารถในการแยกแยะเรื่องราวต่างๆ หรือวัตถุประสงค์ของเพื่อต้องการค้นหาสาเหตุเบื้องต้น หาความสัมพันธ์ระหว่างใจความระหว่างส่วนรวม ระหว่างตอนตลอดจนหาหลักการที่แฝงอยู่ในเรื่อง

1.5 ด้านการสังเคราะห์ หมายถึง ความสามารถนำเอาความรู้มาจัดระบบใหม่เป็นเรื่องใหม่ที่ไม่เหมือนเดิม มีความหมายและมีประสิทธิภาพสูงกว่าเดิม

1.6 ด้านการประเมินค่า หมายถึง การวินิจฉัยคุณค่าของบุคคล เรื่องราววัสดุสิ่งของอย่างมีหลักเกณฑ์

2. ด้านความรู้สึกรู้สึก (affective domain) พฤติกรรมด้านนี้มีความเกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโต พัฒนาการด้านความรู้สึกรู้สึก คุณค่า ความซาบซึ้งและเจตคติต่างๆ ของผู้เรียน

3. ด้านการปฏิบัติการ (psycho – motor domain) พฤติกรรมด้านนี้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะในการปฏิบัติและดำเนินการเช่น การทดลอง เป็นต้น

เครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

แบบการประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนซึ่งนักเรียน มีลักษณะเป็นเครื่องมือการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ซึ่งสามารถศึกษาได้จากแนวคิดของนักการศึกษาหลายคน ดังนี้

ล้วน สายยศ, และอังคณา สายยศ (2543, หน้า 146-147) ได้แบ่งเครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไว้ 2 พวกคือ

1. แบบทดสอบของครู (teacher made test) หมายถึง ชุดคำถามที่ครูเป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งเป็นข้อคำถามที่เกี่ยวกับความรู้ที่นักเรียนได้เรียนในห้องเรียนว่านักเรียนมีความรู้มากแค่ไหน บทพร้อมที่จุดไหน จะได้สอนซ่อมเสริมอย่างไร หรือเป็นการวัดความพร้อมที่จะเรียนบทเรียนใหม่ ซึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการของครู

2. แบบทดสอบมาตรฐาน (standardized test) แบบทดสอบประเภทนี้สร้างขึ้นจากผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขาวิชา หรือจากครูที่สอนวิชานั้น แต่ผ่านการทดสอบหาคุณภาพหลายครั้งจนกระทั่งแบบทดสอบมีคุณภาพดีพอ จึงสร้างเกณฑ์ปกติของแบบทดสอบนั้นสามารถใช้เป็นหลักเปรียบเทียบผล เพื่อประเมินค่าของการเรียนการสอนในเรื่องใดๆ ก็ได้ แบบทดสอบมาตรฐานจะมีคู่มือคำแนะนำการสอบ บอกวิธีการสอน และมีการบอกมาตรฐานในด้านการแปลคะแนนด้วย

บุญชม ศรีสะอาด (2546, หน้า 50-51) ได้เสนอลักษณะของเครื่องมือที่ใช้วัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไว้ 2 ประเภท ดังนี้

1. แบบทดสอบอิงเกณฑ์ (criterion referenced test) หมายถึงแบบทดสอบที่สร้างขึ้นตามจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม มีคะแนนจุดตัดหรือคะแนนใช้สำหรับใช้ตัดสินว่าผู้สอบมีความรู้ความเกณฑ์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การวัดผลตรงตามจุดเป็นหัวใจสำคัญของข้อสอบในแบบทดสอบประเภทนี้

2. แบบทดสอบอิงกลุ่ม (norm referenced test) หมายถึง แบบทดสอบที่มุ่งสร้างเพื่อวัดให้ครอบคลุมหลักสูตร จึงสร้างตามตารางวิเคราะห์หลักสูตร ความสามารถในการจำแนกผู้สอบตามความเก่ง ความอ่อนได้ดีเป็นหัวใจสำคัญของข้อสอบประเภทนี้ การรายงานผลการสอบอาศัยคะแนนมาตรฐานซึ่งเป็นคะแนนที่ใช้ความสามารถในการให้ความหมายและแสดงถึงศักยภาพของบุคคลนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นๆ ที่ใช้เป็นกลุ่มเปรียบเทียบ

คุณลักษณะของแบบทดสอบที่ดี

แบบทดสอบเป็นเครื่องมือวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนชนิดหนึ่งซึ่งสามารถสร้างเป็นแบบทดสอบที่มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับ โดยนักการศึกษาหลายคนกล่าวถึงลักษณะของแบบทดสอบที่ดี ดังนี้

ซวาล แพรวัดกุล (2520, หน้า 123 - 136) ได้เสนอคุณลักษณะของแบบทดสอบที่ดีไว้ ดังนี้

1. ต้องเที่ยงตรง (validity) หมายถึง คุณสมบัติที่จะทำให้ผู้ใช้บรรลุถึงวัตถุประสงค์แบบทดสอบที่มีความเที่ยงตรงสูง คือ แบบทดสอบที่สามารถวัดสิ่งที่ต้องการจะวัดได้อย่างถูกต้องตามจุดมุ่งหมาย

2. ต้องถามลึก (searching) คือ คำถามจะไม่ถามเพียงความรู้ ความจำแต่จะต้องให้นักเรียนนำความรู้จากตำราไปวิเคราะห์ ไปขยายและนำไปใช้ คำถามที่ดีนั้นนักเรียนจะตอบได้ ต้องใช้สมองคิด
3. ต้องยกยู่เป็นตัวอย่าง (exemplary) คือ คำถามจะต้องท้าทายให้นักเรียนคิดและประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น เมื่อสอบแล้วเกิดรอยประทับใจที่ดี
4. ต้องจำเพาะเจาะจง (definite) คือ เมื่อนักเรียนอ่านคำถามแล้วก็จะเข้าใจแจ่มชัดว่าครุถามอะไร ต้องการให้คิดให้ทำอะไร คำถามจะต้องไม่คลุมเครือ
5. ต้องยุติธรรม (fair) คือ คำถามที่ดีจะไม่ชี้แนะให้เด็กฉลาดเอาได้ถูกหรือเด็กซ้เกียจคูหนังสือเพียงลวกๆ ก็ตอบได้ ข้อเสนอดีจะต้องไม่ลำเอียงต่อเด็กกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ
6. ต้องเป็นปรนัย (objectivity) คือ มีคุณลักษณะ 3 ประการคือ
 - 6.1 มีความแจ่มชัดในความหมายของคำถาม
 - 6.2 มีความแจ่มชัดในวิธีการตรวจหรือมีมาตรฐานการให้คะแนน
 - 6.3 มีความแจ่มชัดในการแปลความหมายของคะแนนนั้นๆ
7. ต้องมีประสิทธิภาพ (efficiency) คือ ข้อสอบจะต้องให้คะแนนที่เที่ยงตรงและเชื่อถือได้มากที่สุด ภายในเวลา แรงงานและการลงทุนที่น้อยที่สุด
8. ต้องมีความยากพอเหมาะ (difficulty) ข้อสอบที่ดีนั้นคะแนนเฉลี่ยของนักเรียนที่สอบควรจะเท่ากับหรือสูงกว่าร้อยละ 50 ของคะแนนเต็มเล็กน้อย
9. ต้องมีอำนาจจำแนก (discrimination) คือ ข้อสอบที่ดีจะสามารถแยกนักเรียนออกเป็นประเภทๆ ได้ทุกระดับ อำนาจจำแนกที่ดีเด็กเก่งจะตอบถูกมากกว่าเด็กอ่อนเสมอ
10. ต้องเชื่อถือได้ (reliability) คือ ข้อสอบที่ดีนั้นจะสามารถให้คะแนนได้คงที่แน่นอน

จากการศึกษาแนวคิดของนักการศึกษาเกี่ยวกับส่วนประกอบที่สำคัญของคุณลักษณะของแบบทดสอบการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน 3 ส่วน สรุปเป็นลักษณะของแบบทดสอบการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนดังนี้

1. คุณลักษณะของแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน มี 2 แบบ คือ
 - 1) การวัดผลด้านการกระทำจริงให้เห็นเป็นผลงาน เช่น ผ้าทอ กระเป๋าสานจากผักตบชวา งูที่สานจากโบลาน และพัดที่สานจากไม้ไผ่ เป็นต้น
 - 2) การวัดด้านเนื้อหา เป็นการวัดพฤติกรรมการมีความสามารถด้านต่างๆ โดยใช้โดยข้อสอบวัดผลสัมฤทธิ์เกี่ยวกับด้านความรู้ ความคิด ความจำ การนำไปใช้ ด้านความรู้ลึก และด้านการปฏิบัติการเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะในการปฏิบัติ เช่น การทดลอง การเขียนแผนที่ความคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการบำบัดเพ็ญศีล เป็นต้น
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนมี 2 พวก คือแบบทดสอบที่ครูเป็นผู้สร้าง และแบบทดสอบมาตรฐานที่ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้สร้าง

3. คุณลักษณะของแบบทดสอบที่ดีต้องเที่ยงตรง ยุติธรรม ตามลัทธิคตินักเรียนคิดก่อนตอบ ต้องถามยั่วยู่ให้นักเรียนอยากตอบ ต้องถามจำเพาะเจาะจง ต้องเป็นปรนัย ต้องมีประสิทธิภาพ ต้องมีความยากพอเหมาะ ต้องมีอำนาจจำแนกที่ดี คือเด็กเก่งตอบถูกมากกว่าเด็กอ่อน และต้องเชื่อถือได้โดยคะแนนที่ได้คงที่แน่นอน

3. หลักเกณฑ์และแนวคิดทั่วไปที่ใช้ในการสร้างแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

การสร้างแบบทดสอบเพื่อนำไปใช้ในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต้องมีหลักเกณฑ์ในการสร้างแนวคิดของนักการศึกษาหลายคนดังนี้

ศิริพร ทูเครือ (2543, หน้า 45-46) ได้เสนอแนวคิดไว้ดังนี้

1. การสร้างแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ควรจะวัดตามความมุ่งหมายทุกอย่างของการสอน ซึ่งการวางแผนการสอนนั้นครูจะต้องกำหนดเป้าหมายใหญ่และตั้งจุดมุ่งหมายเฉพาะให้ชัดเจนว่าต้องการให้นักเรียนมีความเจริญงอกงามในด้านใด ตลอดจนตั้งจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรม จุดประสงค์นั้นๆ จะสามารถวัดและสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนได้เมื่อทำการวัดผลการศึกษาแล้วจึงทำการประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา ในการทำการวัดผลควรวัดผลหลายๆ วิธี มีใช้วัดแต่ความรู้และทักษะเท่านั้น ควรมีการวัดตามจุดหมายอื่นๆอีกด้วย เพื่อจะศึกษาว่านักเรียนได้บรรลุตามจุดมุ่งหมายที่ต้องการหรือไม่

2. ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนควรจะวัดความเจริญงอกงามของนักเรียนที่เรียนว่าก้าวหน้าไปสู่จุดหมายที่วางไว้ หมายความว่าครูควรจะทราบว่านักเรียนมีความรู้ความสามารถอย่างไร เมื่อสอนไปแล้วนักเรียนมีความแตกต่างไปจากเดิมหรือไม่

3. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนควรเน้นความสามารถที่จะใช้ความรู้นั้นให้เป็นประโยชน์หรือนำความรู้ไปใช้ในสถานการณ์ใหม่ๆได้

4. การวัดผลควรจะเน้นความรู้ความจำ ความเข้าใจของสิ่งที่เรียน เพื่อที่จะนำไปใช้ในระยะเวลาต่างๆ เกี่ยวกับโครงสร้างและแนวคิด และควรเน้นความเข้าใจมากกว่าการจำข้อเท็จจริงแต่เพียงอย่างเดียว

5. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนควรคำนึงถึงขีดจำกัดของเครื่องมือที่ใช้วัด ถ้าครูใช้แบบทดสอบเป็นเครื่องมือ ขีดจำกัดของข้อสอบ คือการเลือกตัวแทนของเนื้อหาที่เรียนมาเขียนข้อทดสอบ ความเชื่อถือได้ของคะแนน การตีความหมายของคะแนน เป็นต้น

6. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ครูผู้สอนไม่สามารถวัดพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงต่างๆ อย่างของผู้เรียนได้ สิ่งที่วัดเป็นเพียงตัวแทนของพฤติกรรมเท่านั้น จึงต้องระวังในการเลือกตัวแทนให้ดี

งามตา เพชรคอน (2549, หน้า 45-46) ได้เสนอหลักเกณฑ์เบื้องต้นในการสร้างแบบทดสอบ ดังต่อไปนี้

1. วัดให้ตรงกับจุดประสงค์ การสร้างแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนควรจะวัดผลตามจุดมุ่งหมายของการสอนทุกอย่าง และต้องมั่นใจว่าได้วัดสิ่งที่ต้องการวัดได้จริง ในปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้ในทุกวิชาดังนั้นจึงจำเป็นต้องวัดให้ตรงและครบตามจุดประสงค์
2. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เป็นการวัดความเจริญงอกงามของนักเรียนวัด การเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าไปสู่จุดหมายที่วางไว้ ดังนั้นครูควรจะทราบมาก่อนเรียน นักเรียนมีความรู้ความสามารถอย่างไร เมื่อเรียนเสร็จแล้วมีความรู้ความสามารถแตกต่างไปจากเดิมหรือไม่ วิธีที่จะช่วยได้ คือ การทดสอบก่อนเรียนและทดสอบหลังเรียน
3. การวัดผลเป็นการวัดทางอ้อม เป็นการยากที่จะใช้ข้อสอบแบบเขียนตอบวัด พฤติกรรมตรงๆ ของบุคคลได้ สิ่งที่วัดได้คือการตอบสนองต่อข้อสอบ ดังนั้นการแปลงจุดหมาย ให้เป็นพฤติกรรมที่จะวัดจะต้องทำอย่างรอบคอบและถูกต้อง
4. การวัดผลการศึกษาโดยการทดสอบเป็นการวัดที่สมบูรณ์ เป็นการยากที่จะวัดผล ทุกสิ่งทุกอย่างที่สอนได้ในเวลาที่จำกัด สิ่งที่วัดได้เป็นเพียงตัวแทนของพฤติกรรมทั้งหมดเท่านั้น ดังนั้นจึงต้องมั่นใจว่าสิ่งที่วัดนั้นเป็นตัวแทนที่แท้จริงได้
5. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนนั้นมิได้เพียงวัดเพื่อจะได้เกรดเท่านั้น การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนยังเป็นเครื่องช่วยในการพัฒนาการสอนของครู เป็นเครื่องช่วยในการ เรียนของนักเรียน ดังนั้นการสอบปลายภาคครั้งเดียวจึงไม่เพียงพอที่จะวัดกระบวนการเจริญงอกงามของนักเรียนได้
6. ในการให้การศึกษาที่สมบูรณ์ สิ่งสำคัญไม่ได้อยู่ที่การทดสอบแต่เพียงอย่างเดียว กระบวนการสอนของครูก็เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง
7. การวัดผลการศึกษามีความผิดพลาดเท่ากับของที่ซึ่งนำหน้าจากดาซึ่งหยาบๆ อาจมีน้ำหนักต่างกับดาซึ่งที่ละเอียด ทฤษฎีการวัดผลเชื่อว่าคะแนนที่สอบได้ = คะแนนจริง + ความผิดพลาดในการวัดผล
8. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ควรเน้นการวัดความสามารถในการใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์ หรือการนำความรู้ไปใช้ในสถานการณ์ใหม่หรือสถานการณ์จริง
9. ควรคำนึงถึงขีดของเครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เครื่องมือที่ใช้โดยมาก คือข้อสอบ ขีดจำกัดของข้อสอบได้ การเลือกตัวแทนของเนื้อหาเพื่อนำมาเขียนข้อสอบ ความเชื่อถือได้ของคะแนนและการตีความหมายของคะแนน เป็นต้น
10. ควรใช้ชนิดของข้อสอบหรือข้อคำถามให้สอดคล้องกับเนื้อหาวิชาที่จะสอบ และจุดประสงค์ที่จะสอบวัด
11. ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน คะแนนที่สอบได้อาจแตกต่างกัน ดังนั้นในการวัดผล การศึกษาจึงต้องจัดสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมด้วย

12. ให้ข้อสอบมีความเหมาะสมกับนักเรียนในด้านต่างๆ เช่น มีความยากง่ายพอเหมาะ มีระดับความยากง่ายของภาษาที่ใช้พอเหมาะ มีเวลาสอบนานพอที่นักเรียนส่วนใหญ่จะทำข้อสอบเสร็จ

จากการศึกษาแนวคิดของนักการศึกษาเกี่ยวกับหลักเกณฑ์และแนวคิดทั่วไปในการสร้างแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สรุปได้ว่า การสร้างแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนควรสร้างให้ตรงตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้และใช้วิธีการที่หลากหลายดังนี้

1. วัดผลด้านความรู้ ความเข้าใจมากกว่าความจำ
2. การวัดผลด้านความเจริญงอกงาม การเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าทุกๆ ด้านของนักเรียน
3. การวัดผลด้านผลงาน
4. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเพื่อให้ได้เกรดการเรียนรู้อันดีของนักเรียนและเพื่อการพัฒนาการสอนของครู

5. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนควรเน้นการวัดความสามารถในการนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในชีวิตจริง

6. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ควรใช้ข้อสอบหรือข้อคำถามที่สอดคล้องกับเนื้อหาวิชา จุดประสงค์ที่สอน และเหมาะสมกับความสามารถของนักเรียนในด้านต่างๆ

4. องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

องค์ประกอบต่างๆ ที่ช่วยให้นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนดีตามแนวคิดของนักการศึกษา คือ

งามดา เพชรคอน (2549, หน้า 47-48) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ตามแนวคิดของเพรสคอตต์ (Presscott, 1961) สรุปผลการศึกษาว่าองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนทั้งในและนอกห้องเรียนมีลักษณะดังนี้

1. องค์ประกอบทางด้านร่างกาย ได้แก่ อัตราการเจริญเติบโตของร่างกายสุขภาพทางร่างกาย ข้อบกพร่องทางร่างกายและบุคลิกภาพท่าทาง
2. องค์ประกอบทางความรัก ความอบอุ่น ได้แก่ ความสัมพันธ์ของบิดากับมารดา ความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดาและลูก ความสัมพันธ์ระหว่างลูกด้วยกัน และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกทั้งหมดในครอบครัว
3. องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสังคม ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณีความเป็นอยู่ของครอบครัว สภาพแวดล้อมทางบ้าน การอบรมและฐานะทางบ้าน
4. องค์ประกอบทางความสัมพันธ์ในเพื่อนวัยเดียวกัน ได้แก่ ความสัมพันธ์ของผู้เรียนกับเพื่อนวัยเดียวกันทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน
5. องค์ประกอบแห่งพัฒนาการแห่งคน ได้แก่ สติปัญญา ความสนใจ เจตคติของผู้เรียนต่อผู้เรียน

6. องค์ประกอบทางบ้าน ได้แก่ ปัญหาการปรับตัว การแสดงออกทางอารมณ์

จากการศึกษาแนวคิดของนักการศึกษาสรุปได้ว่าองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน คือ ร่างกาย อารมณ์ ครอบครัวยุทธศาสตร์ สังคม สติปัญญาเจตคติที่ดีต่อการเรียนของนักเรียน รวมทั้งวิธีการสอน การใช้สื่อประกอบการเรียนการสอนและการจัดการเรียนการสอนของครู

5. การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

การวัดความสามารถของนักเรียนด้านความรู้ ความเข้าใจ เป็นการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน โดยใช้แบบทดสอบซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นใช้ทดสอบผลสัมฤทธิ์ก่อน – หลังใช้หลักสูตรรายวิชาพระพุทธศาสนาเรื่อง ศิลปกรรม กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนวัดหนองโรง อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี โดยวัดผล 3 ด้านคือ

1. ด้านความรู้ ความจำ หมายถึงความสามารถในการบอกความหมาย ความสำคัญ ความเป็นมา ของศิลปกรรม และบอกวิธีการรักษาศิลปกรรม มีพฤติกรรมทางกาย วาจาอยู่ในองค์ของศิลปกรรม
2. ด้านความเข้าใจ หมายถึง ความสามารถในการอธิบาย ความเป็นมาของศิลปกรรม โยงไปถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมทั้งบอกเหตุผลของการบำเพ็ญศิลปกรรมของพระพุทธเจ้าได้พอสังเขป
3. ด้านการนำไปใช้ หมายถึง ความสามารถในการนำเอาหลักของศิลปกรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

พฤติกรรมทางกาย วาจา

เมื่อกล่าวถึงพฤติกรรมของมนุษย์นั้นให้หมายรวมเอาว่าเป็นการกระทำทางกาย วาจา เพราะเป็นสิ่งที่สามารถสังเกตได้จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ของมนุษย์ โดยในที่นี้จะมุ่งเฉพาะในเรื่องของศิลปกรรม ซึ่งเป็นระบบของศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้ครอบคลุมและคู่กันพฤติกรรมคือ พฤติกรรมที่ตึงตามทั้งกาย วาจาและอนทรีย์ทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ที่เคยชิน คล่องแคล่ว อยู่ตัวเป็นวินัยเข้าสู่ชีวิต โดยการสังเกตและบันทึก

1. ความหมายพฤติกรรม

พฤติกรรม เป็นกระบวนการของการปรับเปลี่ยนการกระทำของตนเอง ให้ไปสู่ภาวะที่ดีกว่าและเป็นที่ต้องการมากกว่า แต่กระบวนการดังกล่าวไม่ใช่เรื่องง่าย ทั้งนี้เพราะพฤติกรรมมนุษย์นั้นซับซ้อน มีองค์ประกอบและปัจจัยเกี่ยวเนื่องจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ จึงมีความจำเป็นที่ผู้ศึกษา จะต้องทำความรู้จักสิ่งต่าง ๆ การศึกษาปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรม จะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น

พิภพ วังเงิน (2547, หน้า 28) ได้ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรมหมายถึง การกระทำของบุคคลเป็นการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำไปโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ได้ คนอื่นจะสังเกตได้หรือไม่ก็ตาม และเป็นการกระทำที่ผู้อื่นจะเห็นได้หรือไม่ได้ก็ตาม

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2543, หน้า 5) ได้ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรมหมายถึง การกระทำของมนุษย์ทั้งกายกรรม วาจากรรมและมโนกรรม โดยรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวทั้งที่สังเกตได้และไม่อาจสังเกตได้

ซิมบาร์โด (Zimbardo) (1999, p. 5) กล่าวว่า พฤติกรรม (behavior) หมายถึง ผลที่เกิดจากการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ พฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์เมื่อเกิดขึ้นจะสังเกตเห็นได้ชัดเจน เช่น การกระทำทางกาย ได้แก่ การเดิน ยืน นอน และการกิน การกระทำทางวาจา ได้แก่ การพูด การสนทนา

พฤติกรรมมนุษย์ (human behavior) หมายถึง การกระทำของมนุษย์ทั้งด้านกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม โดยรู้สำนึกหรือไม่รู้สำนึก ทั้งที่สังเกตได้และไม่อาจสังเกตได้ พฤติกรรมมนุษย์จำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. พฤติกรรมที่ไม่สามารถควบคุมได้เรียกว่า เป็นปฏิกิริยาสะท้อน เช่น การสะดุ้งเมื่อถูกเข็มแทง การกระพริบตา เมื่อมีสิ่งมากระทบกับสายตา

2. พฤติกรรมที่สามารถควบคุมและจัดระเบียบได้เนื่องจากมนุษย์มีสติ

โกลเดนสัน (Goldenson, 1984, p. 90) ได้ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรมหมายถึง การกระทำหรือตอบสนองการกระทำจิตวิทยาของแต่ละบุคคล และเป็นปฏิสัมพันธ์ในการตอบสนองสิ่งกระตุ้นภายในหรือภายนอก รวมทั้งเป็นกิจกรรมการกระทำต่างๆ ที่เป็นไปอย่างมีจุดหมาย สังเกตเห็นได้หรือเป็นกิจกรรมการกระทำต่างๆ ที่ได้ผ่านการใคร่ครวญแล้วหรือเป็นไปอย่างไม่รู้ตัว

สรุปพฤติกรรมทางกาย วาจา หมายถึง พฤติกรรมที่สามารถสังเกตเห็นได้เป็นการกระทำทางกาย เรียกว่ากายกรรม การกระทำทางวาจา เรียกว่าวาจากรรม และการกระทำทางใจ เรียกว่ามโนกรรมของบุคคลเป็นการกระทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นการกระทำไปโดยรู้ตัว มีเจตนาหรือไม่รู้ตัว ไม่มีเจตนา ก็ได้ คนอื่นจะสังเกตได้หรือไม่ก็ตาม และเป็นการกระทำที่ผู้อื่นจะเห็นได้หรือไม่ได้ก็ตาม ย่อมมีผลต่อผู้กระทำทั้งนั้น

2. ประเภทพฤติกรรม

ทางฝ่ายพระพุทธศาสนาว่าพฤติกรรมมีความหมายถึงการกระทำทางกาย วาจา และใจ

นักจิตวิทยาส่วนใหญ่เชื่อว่า อารมณ์มีอิทธิพลหรือพลังมากกว่าสติปัญญา ทั้งนี้เพราะมนุษย์ทุกคนยังมีความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำให้พฤติกรรมส่วนใหญ่เป็นไปตามความรู้สึกและอารมณ์เป็นพื้นฐาน นักจิตวิทยาได้แบ่งพฤติกรรมมนุษย์ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. พฤติกรรมที่มีมาแต่กำเนิด ซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่มีการเรียนรู้มาก่อน ได้แก่ ปฏิกริยาสะท้อนกลับ (reflect action) เช่นการกระพริบตาและสัญชาตญาณ (instinct) เช่นความกลัว การเอาตัวรอด เป็นต้น

2. พฤติกรรมที่เกิดจากอิทธิพลของกลุ่ม ได้แก่ พฤติกรรมที่เกิดจากการที่บุคคลติดต่อกับสังคมและมีความสัมพันธ์กับบุคคลในสังคม

สจวน สุทธิเลิศอรุณ (2543, หน้า 5) กล่าวว่า พฤติกรรมที่สามารถควบคุมและจัดระเบียบได้ และพฤติกรรมที่เกิดจากอิทธิพลของกลุ่ม ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาพฤติกรรมการรักษาศีลห้าได้ เนื่องจากนักจิตวิทยาเชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์ส่วนใหญ่จะประพฤติตามแบบแผนของกฎระเบียบหรือวิธีการที่มีอยู่ในสังคม รวมทั้งวัฒนธรรมที่มีอยู่ในสังคมนั้น ๆ ซึ่งมนุษย์ย่อมเข้าใจในสถานภาพ และบทบาทตามที่กลุ่มสังคมคาดหวัง ศีลห้าก็อยู่ในเป้าหมายเดียวกัน นอกจากนี้พฤติกรรมมนุษย์ยังแบ่งได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. พฤติกรรมภายนอก (overt behavior) ประกอบด้วย

1.1 พฤติกรรมที่ไม่ต้องอาศัยเครื่องมือในการสังเกต เช่น การเคลื่อนไหวของแขน ขา เป็นต้น เรียกว่า พฤติกรรมโมลาร์ (molar behavior)

1.2 พฤติกรรมที่ต้องอาศัยเครื่องมือในการสังเกต เช่น การทำงานของคลื่นสมอง จะต้องใช้เครื่องมือวัด เรียกว่า พฤติกรรมโมเลกุล (molecular behavior)

2. พฤติกรรมภายใน (covert behavior) ประกอบด้วย

2.1 พฤติกรรมที่เป็นความรู้สึกจากการสัมผัส (sensitive) เช่นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรับรู้ การสัมผัส และการมีความสุข

2.2 พฤติกรรมที่เป็นการเข้าใจหรือตีความ (interpreting) เช่นเมื่อเรามองตามเพื่อนก็เข้าใจเพื่อนได้

2.3 พฤติกรรมที่เป็นความจำ (remembering) เช่น เมื่อเรารับโทรศัพท์ครั้งแรก เราอาจจำเสียงคนโทรเข้ามาได้

2.4 พฤติกรรมที่เป็นความคิด (thinking) เช่น การคิดสร้างสรรค์ หรือการคิดเพื่อหาเหตุผล

3. สาเหตุของการเกิดพฤติกรรม

นักจิตวิทยาสังคม มองสังคมมนุษย์ทั่วไปประกอบขึ้นด้วยตัวบุคคล ในการวิเคราะห์พฤติกรรมมนุษย์ว่ามีสาเหตุของการเกิดพฤติกรรม หรือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมาจากปัจจัยอะไรบ้างนั้น กรีน, และคนอื่น ๆ (Green, et al.) ได้แบ่งแนวคิดในการวิเคราะห์ออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยภายในตัวบุคคล (intra individual causal assumption) กลุ่มนี้มีแนวคิดที่ว่า สาเหตุของการเกิดพฤติกรรมหรือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม

มาจากองค์ประกอบภายในบุคคล ได้แก่ ความรู้ เจตคติ ความเชื่อ ค่านิยม แรงจูงใจ หรือความตั้งใจใฝ่พฤติกรรมเป็นต้น

กลุ่มที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยภายนอกบุคคล (extra individual casual assumption) กลุ่มนี้มีแนวคิดที่ว่าสาเหตุของการเกิดพฤติกรรมมาจากปัจจัยภายนอกตัวบุคคล ซึ่งเป็นปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมและระบบโครงสร้างทางสังคม เช่น ระบบการเมือง การเศรษฐกิจ การศึกษา การศาสนา องค์ประกอบด้านประชากร และลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นต้น

กลุ่มที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยหลายปัจจัย (multiple casual assumption) กลุ่มนี้มีแนวคิดที่ว่าพฤติกรรมของบุคคลมีสาเหตุจากทั้งปัจจัยภายในบุคคลและปัจจัยภายนอกบุคคล

แนวคิดดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม (KAP) ทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับตัวแปร 3 ตัว คือความรู้ (knowledge) ทักษะ (attitude) และการยอมรับปฏิบัติ (practice) ของผู้รับสารอันอาจมีผลกระทบต่อสังคมต่อไปจากการได้รับสารก็จะทำให้เกิดความรู้ เมื่อเกิดความรู้ขึ้นก็จะไปมีผลทำให้เกิดทักษะ และขั้นสุดท้าย คือการก่อให้เกิดการกระทำ ทฤษฎีนี้อธิบาย การสื่อสาร หรือสื่อมวลชนว่า เป็นตัวแปรต้นที่สามารถเป็นตัวนำ การพัฒนาเข้าไปสู่ชุมชนได้ ด้วยการอาศัย KAP เป็นตัวแปรตามในการวัดความสำเร็จของการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญด้านต่างๆ 6 ประการ คือ

1. การเรียนรู้ (learning)
2. ค่านิยม (value)
3. บรรทัดฐานทางสังคม (norms)
4. ทักษะ (attitude)
5. ความเชื่อ (belief)
6. การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social intersection)

สรุปได้ว่า ในการวิเคราะห์พฤติกรรมมนุษย์ว่ามีสาเหตุของการเกิดพฤติกรรม หรือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมจากปัจจัยอะไรบ้างนั้น แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยหลายปัจจัย (multiple casual assumption) แสดงให้เห็นว่า พฤติกรรมของบุคคลมีสาเหตุจากทั้งปัจจัยภายในบุคคล และปัจจัยภายนอกบุคคล เช่น การสะดุ้งเมื่อถูกเข็มแทง การกระพริบตา เป็นพฤติกรรมที่มีมาแต่กำเนิด ซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่มีการเรียนรู้มาก่อน ได้แก่ ปฏิกริยาสะท้อนกลับ (reflect action) เช่น การกระพริบตา และสัญชาตญาณ (instinct) เช่น ความกลัว การเอาตัวรอดเป็นต้น

ส่วนพฤติกรรมที่เกิดจากอิทธิพลของกลุ่ม ได้แก่ พฤติกรรมที่เกิดจากการที่บุคคลติดต่อกับสังคมและมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคมด้วยการเรียนรู้ ค่านิยม บรรทัดฐานของสังคม ทักษะ ความเชื่อ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ผู้วิจัยนำแนวคิดดังกล่าวไปเป็นกรอบ

แนวคิดในการศึกษาคือ พฤติกรรมการรักษาปี 5,8,10 และ227 การปฏิบัติและร่วมกิจกรรมทางศาสนา การขัดเกลาเรื่องศีล

การเรียนรู้ทางสังคมเกิดจากพัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคล และทำนองเดียวกันพัฒนาการทางจริยธรรมเป็นผลของการฝึกฝนอบรมที่เด็กได้รับจากสังคม จริยธรรม (morality) หมายถึงลักษณะทางสังคมหลายลักษณะของมนุษย์และรวมถึงการกระทำของมนุษย์ประกอบด้วย (สถิต วงศ์สวรรค์, 2529, หน้า 61)

1. เป็นลักษณะที่สังคมต้องการให้มืออยู่ในสมาชิกสังคมนั้น ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อคนอื่น สังคมส่วนใหญ่ชอบและให้การสนับสนุน ผู้กระทำส่วนใหญ่เกิดความพอใจรู้สึกได้ว่าสิ่งที่ตนกระทำนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้อง และเหมาะสม ผู้มีจริยธรรมสูงจะมีลักษณะและการกระทำที่กล่าวนี้มาก

2. เป็นลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้มืออยู่ในสมาชิกของสังคมนั้นซึ่งตรงข้ามกับข้อ 1 ผู้ที่มีจริยธรรม คือผู้ที่แสดงแต่พฤติกรรมในทางที่ดี เช่น มีสัมมาคารวะ เมตตา กรุณา ซื่อสัตย์ เสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดังนั้นพัฒนาการทางจริยธรรม (ดวงเดือน พันธุมนาวิน, และเพ็ญแข ประจันปัจจนิก, 2520, หน้า12) หมายถึงการเจริญเติบโตในการเข้าเป็นสมาชิกของสังคม เริ่มตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงวัยผู้ใหญ่ ก็จะต้องรู้และเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตนพึงควรมีต่อบุคคลอื่น และสังคมส่วนรวม จุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความสงบสุขต่อสังคม แหล่งที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทางจริยธรรมจึงอยู่ที่การเรียนรู้ทางสังคมเป็นสำคัญ

4. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม

นักสังคมวิทยา เชื่อว่า พฤติกรรมมนุษย์ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมหรือสภาวะภายนอกทั้งปวง (external conditions) ที่อยู่รอบตัวของมนุษย์ ซึ่งเป็นปัจจัยเอื้อทั้งสิ่งที่มีรูปร่างชัดเจนจนพลังงานต่างๆ ที่จับต้อง รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ อากาศ แสงแดด ความร้อน ความเย็น แร่ธาตุ กระแสไฟฟ้า เครื่องมือสื่อสาร เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ถือว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลเหนี่ยวนำมนุษย์ทั้งในแง่ที่อำนวยความสะดวกและผลร้าย โดยที่มนุษย์ไม่มีทางเลือกหนี อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมต่างๆ เหล่านี้ ทำให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่หาทางต่อสู้และเอาชนะทำให้เกิดวัฒนธรรม รูปแบบต่างๆ ขึ้น เช่น การคิดประดิษฐ์สิ่งต่างๆ การเพาะปลูก การสร้างถนนหนทาง การสร้างเครื่องมือสื่อสาร รวมทั้งการสร้างวัฒนธรรม ประเพณี สถาบันทาง เป็นต้น ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์แบ่งเป็น 4 ปัจจัย ดังนี้

1. ปัจจัยทางชีวะ ร่างกายและจิตใจของมนุษย์นั้น เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่ทำให้มีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรม แบ่งเป็น 3 ระบบ คือ ระบบประสาท (nervous system) ระบบกล้ามเนื้อ (muscle system) ระบบต่อม (gland system)

2. ปัจจัยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ สภาพภูมิอากาศ และสภาพแวดล้อมในถิ่นที่อยู่

3. ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน กลุ่มอาชีพ สื่อมวลชน สถาบันศาสนาและหน่วยสังคมอื่นๆ เช่น องค์กรปกครองท้องถิ่น กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

4. ปัจจัยทางจิตวิทยาและจริยธรรม จำแนกเป็น 4 กลุ่ม

4.1 กลุ่มที่คิดว่ามนุษย์เลวมาตั้งแต่เกิด คือ ซุนอื้อ (Hsun-tzu) นักจิตวิทยาชาวจีน มีแนวคิดที่มนุษย์เลวมาแต่กำเนิด ถ้าปล่อยให้อยู่ในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติมนุษย์จะมีพฤติกรรมเลว เช่น เดิม ฉะนั้นจะต้องควบคุมและจัดสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสม

4.2 กลุ่มที่คิดว่ามนุษย์ดีมาตั้งแต่เกิดคือ เกสเซล (Gessel) มีแนวคิดที่มนุษย์เกิดมาดี ถ้าอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีก็จะดียิ่งขึ้น ถ้าอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี ก็ยังปรับตัวได้

4.3 กลุ่มที่คิดว่ามนุษย์ไม่ดีไม่เลวคือ จอห์น ลอค (John Lock) มีแนวคิดที่มนุษย์เกิดมาจิตใจว่างเปล่า เหมือนแผ่นกระดาษหรือผ้าขาว ถ้ามนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมดี มนุษย์จะเป็นคนดี ในทางตรงกันข้าม ถ้ามนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมไม่ดี อาจจะเป็นคนเลวได้

4.4 กลุ่มที่คิดว่าพฤติกรรมมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้คือ วัตสัน (Watson) มีแนวคิดที่พฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้ และฝึกฝนจากสิ่งแวดล้อม เช่น พฤติกรรม การหายใจ มีสาเหตุจากการที่ร่างกายต้องการออกซิเจน และการควบคุม มีสาเหตุจากการที่ร่างกายต้องการอาหาร เป็นต้น

5. การวัดพฤติกรรม

การศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในปัจจุบันกลายเป็นศาสตร์สาขาหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า พฤติกรรมศาสตร์ (behavioral science) โดยอาศัยวิชาการทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา ประสาทวิทยา มาศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมเพื่อให้เข้าใจการกระทำของมนุษย์มากขึ้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2546, หน้า 371) เชื่อว่ามนุษย์พยายามค้นหาเกณฑ์ในการประเมินค่าพฤติกรรมที่ถูกต้องและเหมาะสม การทำความดี ได้แก่ การทำตามจารีตประเพณี การกระทำตามจิตสำนึกหรือมโนสำนึก การกระทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย การกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมหรือองค์กร ส่วนแนวคิดในการพัฒนาคน เชื่อว่าการสร้างคนให้มีสุขภาพกายแข็งแรง สุขภาพจิตดี มีทักษะ และเป็นมิตรกับคนอื่นคือการพัฒนาคนที่สมบูรณ์ การพัฒนาคนตามแนวคิดพระพุทธศาสนา หมายถึงการพัฒนาคน 4 ด้านพร้อมกันได้แก่

1. พัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางร่างกาย หรือทางวัตถุ

2. พัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือเพื่อนมนุษย์

3. พัฒนาจิต คือ การทำจิตใจให้คุณธรรมเจริญงอกงามขึ้นในใจ และความเบิกบาน ผ่องใสสงบสุข

4. พัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ และการหยั่งรู้ความจริง

ภักตรา นิคมานนท์ (2543, หน้า 208) ได้กล่าวถึงการวัดพฤติกรรมไว้ว่า เป็นเครื่องมือที่ใช้วัดทักษะพิสัย ได้แก่ การทดสอบ การสังเกต แบบสำรวจรายการ มาตรฐานประมาณค่า ซึ่งแต่ละประเภทมีความเหมาะสมแตกต่างกัน ในวัตถุประสงค์หนึ่ง อาจใช้วิธีเดียวหรือหลายวิธีก็ได้ หากวิธีใดวิธีหนึ่งไม่ชัดเจน

การทดสอบ สามารถใช้ได้ทั้งสอบปากเปล่าและข้อเขียน ซึ่งมีลักษณะต่างกันคือ

การสอบข้อเขียน จะใช้ต่อเมื่อการวัดการปฏิบัติที่เป็นการทดลอง เช่น ทักษะทางภาษา ทักษะการคิดคำนวณ กรณีสอนนักเรียนกลุ่มใหญ่ผู้สอนดูแลไม่ทั่วถึงสถานการณ์ที่ผู้สอนจัดให้มีการปฏิบัติแต่ผู้สอนไม่สามารถสังเกตเห็นการทำงานของนักเรียน งานที่ให้ทำเป็นกลุ่มแต่ต้องการวัดทักษะการทำงานเป็นรายบุคคล

การสอบปากเปล่า เป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้วัดความสามารถในการปฏิบัติงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเปรียบเทียบกับ การสอบข้อเขียนแล้ว การสอบปากเปล่านั้นจะมีความเป็นปรนัยน้อยกว่า

การสังเกต (observation) เป็นการวัดทักษะการปฏิบัติที่เหมาะสมที่สุด คือ การให้ผู้เรียนปฏิบัติจริง และผู้วัดผลใช้วิธีการสังเกตพฤติกรรมการทำงานของปฏิบัติ เครื่องมือที่ใช้ประกอบการสังเกต คือ การบันทึกข้อมูล การใช้แบบสำรวจ (checklist) มาตรฐานประมาณค่า

แบบสำรวจรายการ (checklist) เป็นเครื่องมือที่ใช้วัดพฤติกรรมที่ต้องการวัดโดยบันทึกข้อมูลในแบบตรวจสอบรายการกิจกรรม และพฤติกรรมในการปฏิบัติงานว่า รายการใดไม่มีรายการใดมีมาก รายการใดมีน้อย

มาตรฐานประมาณค่า (rating scale) เป็นเครื่องวัดทักษะการปฏิบัติทั้งด้านกระบวนการ และผลงาน มาตรฐานมีหลายระดับ ได้แก่ มาตรฐานประมาณค่าแบบตัวเลข มาตรฐานประมาณค่าแบบภาษา มาตรฐานประมาณค่าโดยการจัดอันดับ

วิธีการสร้างเครื่องมือวัดด้านทักษะพิสัย

1. ศึกษาหลักสูตร กำหนดวัตถุประสงค์
2. วิเคราะห์ธรรมชาติของงานที่ให้ปฏิบัติ
3. วิเคราะห์ธรรมชาติของงานที่ให้ปฏิบัติ
4. กำหนดน้ำหนักความสำคัญของคุณลักษณะที่ต้องการวัด
5. ลงมือสร้างเครื่องมือ

สรุป พฤติกรรมทางกาย วาจา หมายถึง การกระทำทางกาย เรียกว่ากายกรรม การกระทำทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม องบุคคลเป็นการกระทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นการกระทำ

ไปโดยรู้ตัว มีเจตนา หรือไม่รู้ตัว ไม่มีเจตนา ก็ได้ คนอื่นจะสังเกตเห็นหรือไม่ก็ตาม และเป็น การกระทำที่ผู้อื่นจะเห็นได้หรือไม่ก็ตาม ย่อมมีผลต่อผู้กระทำทั้งนั้น

เจตคติ

การวัดผลทางการศึกษามีลักษณะที่สำคัญอยู่ 3 ด้าน คือ ด้านการรู้คิด (cognitive domain) ด้านความรู้สึก (effective domain) และด้านการปฏิบัติ (psychomotor domain) ทั้ง สามด้านดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการศึกษาคณะลักษณะของคน โดยเฉพาะด้านความรู้สึก เป็นด้านที่วัดได้ยากที่สุด เนื่องจากต้องเกี่ยวข้องกับพฤติกรรม ความคิด ความรู้สึกของคน เป็น สิ่งยากที่จะทำการวัดพฤติกรรมความคิด ความรู้สึกของคนได้ถูกต้องครบถ้วนส่วนหนึ่งของการ วัดความรู้สึกคือเจตคติ หรือทัศนคติ (attitude) นักการศึกษาและนักจิตวิทยาส่วนใหญ่เชื่อว่า เจตคติเป็นปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับพฤติกรรม อาจเป็นสาเหตุของพฤติกรรมที่ แสดงออกหรือพฤติกรรมที่แสดงออกเป็นส่วนหนึ่งของเจตคติ เจตคติเป็นพฤติกรรม การ เตรียมพร้อมทางสมองในการกระทำ ที่บ่งชี้ถึงสภาพทางจิตใจหรืออารมณ์อันซับซ้อนก่อนที่ บุคคลจะตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง

1. ความหมายเจตคติ

คำว่า เจตคติ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Attitude มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Aptus แปลว่า โน้มเอียง เหมาะสม มีผู้ใช้คำอื่นที่มีความหมายเดียวกัน เช่น ทัศนคติ หรือ เจตคติ ซึ่งมีนักการศึกษาและนักจิตวิทยาให้นิยาม หรือคำจำกัดความ สรุปได้ดังนี้

เจตคติ หมายถึง สภาพความพร้อมของสมองและประสาทอันได้จากประสบการณ์ และการตอบสนองทั้งทางตรง และอทธิพลของแต่ละบุคคลที่มีต่อสิ่งต่างๆ และสถานการณ์ ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกัน (Allport, 1935, p. 810)

เจตคติ หมายถึง แนวโน้มที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ ในอันที่จะตอบสนองอย่างถาวร ต่อสิ่งเร้าให้เห็นด้วยกับท่าทีที่ชอบหรือไม่ชอบ (Kiesler, & et al. 1969, Fishbein, & Alzen, 1967, p. 6)

เจตคติ หมายถึง ความโน้มเอียงหรือความพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมทางใดทางหนึ่ง (McDonald, 1959, p. 564)

เจตคติ หมายถึง ความรู้สึกความนึกคิดและพฤติกรรมของแต่ละบุคคลต่อสภาพ แวดล้อม (Secord, & Backman, 1964, p. 97)

เจตคติ หมายถึง รูปแบบของความรู้สึกหรือพฤติกรรม ที่บุคคลมีความโน้มเอียงที่จะ ตอบสนองวัตถุทางสังคม (Mehrens, & Lehmann, 1978, p. 375)

เจตคติ หมายถึง ความโน้มเอียงที่จะแสดงในทางที่ชอบหรือไม่ชอบต่อสิ่งเร้าอย่างใด อย่างหนึ่ง เป็นต้นว่า กลุ่มชน ประเพณี หรือสถาบันต่างๆ (Anastasi, 1982, p. 552)

เจตคติ หมายถึง ความรู้สึกที่แสดงออกอย่างมั่นคงต่อบุคคลหรือสถานการณ์ใดๆ ที่อาจเป็นไปในทางที่ดี (positive) ชัดแย้ง (negative) หรือเป็นกลาง (neutral) ก็ได้ ที่เป็นผลของการรับรู้ลักษณะที่ดีหรือเลวของบุคคล (ดวงเดือน พันธุมนาวิน, 2518, หน้า 3)

เจตคติ หมายถึง ความรู้สึกภายในของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันเป็นผลมาจากประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้น และความรู้สึกดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลนั้นแสดงพฤติกรรม หรือแนวโน้มของการตอบสนองต่อสิ่งนั้นในทางใดทางหนึ่ง อาจเป็นทางสนับสนุน หรือโต้แย้งคัดค้าน (ไพศาล หวังพานิช, 2526, หน้า 146)

เจตคติ หมายถึง ความรู้สึกพอใจ ชอบ ไม่พอใจ หรือไม่ชอบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (สงบ ลักษณะ, 2529 หน้า 42)

สรุปเจตคติหมายถึง ความคิดที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันเป็นผลมาจากประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้น และความรู้สึกหรือความคิดหรือใจดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลนั้นแสดงพฤติกรรม หรือแนวโน้มของการตอบสนองต่อสิ่งนั้นในทางใดทางหนึ่ง อาจเป็นทางสนับสนุน หรือโต้แย้งคัดค้านขึ้นอยู่กับพื้นฐานของจิตของบุคคลนั้นว่าจะตั้งอยู่ในหลักธรรมหรือหลักปรัชญาอะไร

2. องค์ประกอบของเจตคติ

องค์ประกอบของเจตคติได้มีนักวิชาการหลาย ๆ ท่านได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2546, หน้า 247) ได้กล่าวว่า โดยทั่วไปเจตคติประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. องค์ประกอบด้านความรู้ความเข้าใจ (cognitive component) เป็นองค์ประกอบด้านความรู้ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้านั้น ๆ เพื่อเป็นเหตุผลที่จะสรุปความและรวมเป็นความเชื่อหรือช่วยในการประเมินสิ่งเร้านั้น ๆ

2. องค์ประกอบด้านความรู้สึก หรืออารมณ์ (affective component) เป็นองค์ประกอบด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ของบุคคล ที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เป็นผลเนื่องมาจากการที่บุคคลประเมินผลสิ่งเร้านั้นแล้วว่า พอใจหรือไม่พอใจ ต้องการหรือไม่ต้องการดีหรือเลว

3. องค์ประกอบพฤติกรรม (behavioral component) เป็นองค์ประกอบทางด้านความพร้อมหรือความโน้มเอียง ที่บุคคลจะประพฤติปฏิบัติ หรือตอบสนองต่อสิ่งเร้าในทิศทางที่จะสนับสนุนหรือคัดค้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อหรือความรู้สึกของบุคคล ที่ได้จากการประเมินผลพฤติกรรมที่คิดจะแสดงออกมา จะสอดคล้องกับความรู้สึกที่มีอยู่เช่น คนที่มีเจตคติที่ไม่ดีต่อศาสนา ก็จะไม่เข้าวัดฟังธรรม หรือผู้ที่มีเจตคติต่อการเรียนดีก็จะมานะพยายามที่จะเรียนให้ดี และเรียนต่อในระดับสูงขึ้นไป

ธีรวิมล เอกะกุล (2549, หน้า 10) กล่าวว่าไว้ว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้คนเราเกิดเจตคติขึ้นได้นั้นมีอยู่ 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1. ความรู้ (cognitive component) บุคคลใดจะมีเจตคติต่อสิ่งใดได้บุคคลนั้นจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในสิ่งนั้นก่อน เพื่อใช้เป็นรายละเอียดสำหรับให้เหตุผลในการที่จะสรุปประเด็นความเชื่อต่อไป

2. ความรู้สึก (feeling component) เป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวกับความรู้สึกหรืออารมณ์ของบุคคลที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดหลังจากรู้และเข้าใจสิ่งนั้น กล่าวคือเมื่อบุคคลได้รู้และเข้าใจเรื่องใด จะสรุปเป็นความเห็นในรูปการประเมินผลว่าสิ่งนั้นเป็นที่พอใจหรือไม่ สำคัญหรือไม่ ดีหรือเลว ซึ่งเท่ากับเกิดอารมณ์ หรือความรู้สึกต่อสิ่งนั้น

3. ความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติ (action tendency component) เป็นองค์ประกอบสุดท้ายที่รวมตัวมาจากความรู้และความรู้สึกที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จนทำให้ความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติ หรือตอบสนองต่อสิ่งนั้น ในทิศทางที่สนับสนุน คล้อยตาม หรือขัดแย้งตามความรู้และความรู้สึกที่เป็นพื้นฐานนั้น

ไตรแอนดิส (Triandis, 2003, pp. 2-3) ได้แบ่งองค์ประกอบของเจตคติเป็น 3 ประการคือ

1. ด้านปัญญา (cognitive component) เป็นองค์ประกอบด้านความรู้ ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้า เพื่อเป็นเหตุผลในการที่จะสรุปรวมเป็นความเชื่อหรือประเมินสิ่งเร้านั้น

2. ด้านความรู้สึก (affective component) เป็นองค์ประกอบด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ของบุคคลที่มีความสัมพันธ์ต่อสิ่งเร้านั้น

3. ด้านพฤติกรรม (behavioral component) เป็นองค์ประกอบด้านความโน้มเอียงของบุคคลที่จะตอบสนองต่อสิ่งเร้าในทิศทางเป็นบวกหรือลบ เป็นผลเกิดจากความเข้าใจและความรู้สึก

จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า องค์ประกอบของเจตคตินั้นมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) องค์ประกอบทางด้านความรู้ความเข้าใจ 2) องค์ประกอบทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ 3) องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรมหรือการกระทำ ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 3 ด้านนี้มีความปฏิสัมพันธ์กันตามลำดับ

3. ลักษณะของการวัดเจตคติ

เจตคติเป็นความรู้สึกที่ซับซ้อนบ่งบอกลักษณะทางด้านจิตใจ อารมณ์ของบุคคล ซึ่งอาจเป็นลักษณะที่ไม่แสดงออกมามากมายนอกให้บุคคลอื่นเห็นหรือเข้าใจก็ได้ ซึ่งมีลักษณะทั่วไปที่สำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. เจตคติเป็นเรื่องของอารมณ์ (feeling) อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามเงื่อนไข หรือสถานการณ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลจะมีการกระทำที่เสแสร้งโดยแสดงออกไม่ตรงกับความรู้สึกของคนเมื่อเขาารู้ตัวหรือรู้ว่ามีคนสังเกต

2. เจตคติเป็นเรื่องเฉพาะตัว (typical) ความรู้สึกของบุคคลอาจเหมือนกัน แต่รูปแบบการแสดงออกแตกต่างกันไป หรืออาจมีการแสดงออกที่เหมือนกัน แต่ความรู้สึกต่างกัน ได้

3. เจตคติมีทิศทาง (direction) การแสดงออกของความรู้สึกสามารถแสดงออกได้ 2 ทิศทาง เช่น ทิศทางบวกเป็นทิศทางที่สังคมปรารถนา และทิศทางลบเป็นทิศทางที่สังคมไม่ปรารถนา ได้แก่ ชื่อสัตย์-คดโกง, รัก-เกลียด, ชอบ-ไม่ชอบ, ชยัน-ชี้เกียรติ เป็นต้น

4. เจตคติมีความเข้ม (intensity) ความรู้สึกของบุคคลอาจเหมือนกันในสถานการณ์เดียวกัน แต่อาจแตกต่างกันในความเข้มที่บุคคลรู้สึกมากน้อยต่างกัน เช่น รักมาก, รักน้อย, ชยันมาก, ชยันน้อย เป็นต้น

5. เจตคติต้องมีเป้า (target) ความรู้สึกจะเกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ เช่น รักพ่อรักแม่, ชยันเข้าชั้นเรียน, ชี้เกียรติทำการบ้าน เป็นต้น

การวัดเจตคตินับว่าเป็นการยุ่งยากพอสมควร เพราะเป็นการวัดคุณลักษณะภายในของบุคคล ซึ่งเกี่ยวข้องกับอารมณ์และความรู้สึก หรือเป็นลักษณะทางจิตใจ คุณลักษณะดังกล่าวมีการแปรเปลี่ยนได้ง่าย ไม่แน่นอน แต่อย่างไรก็ตาม เจตคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดยังสามารถวัดได้ ซึ่งต้องอาศัยหลักการสำคัญดังต่อไปนี้

1. ต้องยอมรับข้อตกลงเบื้องต้น (basic assumptions) เกี่ยวกับการวัดเจตคตินี้

1.1 ความคิดเห็น ความรู้สึก หรือเจตคติของบุคคลนั้น จะมีลักษณะคงที่หรือคงเส้นคงวาอยู่ช่วงเวลาหนึ่งนั้นคือความรู้สึกนึกคิดของคนเรา มาได้เปลี่ยนแปลงหรือแปรผันอยู่ตลอดเวลา อย่างน้อยจะต้องมีช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งซึ่งความรู้สึกของคนเรามีความคงที่ ซึ่งทำให้สามารถวัดได้

1.2 เจตคติของบุคคลไม่สามารถวัดหรือสังเกตได้โดยตรง การวัดจะเป็นแบบวัดทางอ้อมโดยวัดจากแนวโน้มที่บุคคลจะแสดงออก หรือประพฤติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ

1.3 เจตคตินอกจากแสดงออกในรูปทิศทางของความคิดความรู้สึกเช่น สนับสนุนหรือคัดค้าน ยังมีขนาด หรือปริมาณของความคิดความรู้สึกนั้นด้วย ดังนั้นในการวัดเจตคติ นอกจากจะกระทำให้ทราบลักษณะหรือทิศทางแล้ว ยังสามารถบอกระดับความมากน้อยหรือระดับความเข้มข้นของเจตคติได้ด้วย

2. การวัดเจตคติด้วยวิธีการใดก็ตาม จะต้องมีสิ่งประกอบ 3 อย่าง คือ ตัวบุคคลที่จะวัด มีสิ่งเร้าเช่นการกระทำเรื่องราวที่บุคคลจะแสดงเจตคติตอบสนอง และสุดท้ายต้องมีการตอบสนองซึ่งจะออกมาเป็นระดับสูงต่ำมากน้อย ดังนั้นในการวัดเจตคติเกี่ยวกับสิ่งใดของบุคคลสามารถวัดได้โดยนำสิ่งเร้า ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข้อความเกี่ยวกับรายละเอียดในสิ่งนั้น ไปเร้าให้บุคคลแสดงท่าทีความรู้สึกต่างๆ ที่มีต่อสิ่งนั้นออกมาเป็นระดับ หรือความเข้มของความรู้สึก คล้อยตามหรือคัดค้าน

3. สิ่งเร้าที่จะนำไปใช้เร้า หรือทำให้บุคคลได้แสดงเจตคติที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดออกมา ที่นิยมใช้ คือข้อความวัดเจตคติ (attitude statements) ซึ่งเป็นสิ่งเร้าทางภาษาที่ใช้อธิบายถึง คุณค่า คุณลักษณะของสิ่งนั้น เพื่อให้บุคคลตอบสนองออกมา เป็นระดับความรู้สึก (attitude continuum หรือ Scale) เช่น มาก ปานกลาง น้อย เป็นต้น

4. การวัดเจตคติเพื่อทราบทิศทางและระดับความรู้สึกของบุคคลนั้น เป็นการสรุปผล จากการตอบสนองของบุคคลจากรายละเอียด หรือแง่มุมต่างๆ ดังนั้นการวัดเจตคติของบุคคล เกี่ยวกับเรื่องใดสิ่งใดจะต้องพยายามถามถึงคุณค่า และลักษณะในแต่ละด้านของเรื่องนั้นออกมา แล้วนำผลซึ่งเป็นส่วนประกอบหรือรายละเอียดปลีกย่อย มาผสมรวมเป็นเจตคติของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่การวัดนั้นๆ จะต้องครอบคลุมคุณลักษณะต่างๆ ครบถ้วนทุก ลักษณะ เพื่อให้การสรุปผลตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด

5. การวัดเจตคติต้องคำนึงถึงความเที่ยงตรง (validity) ของผลการวัดเป็นพิเศษ กล่าวคือ ต้องพยายามให้ผลการวัดที่ได้ตรงตามสภาพความเป็นจริงของบุคคลทั้งในแง่ทิศทาง ระดับ หรือช่วงของเจตคติ

การมองเจตคติมองได้หลายแง่หลายมุม แต่จากการศึกษา ชอร์, และไรท์ (Shaw, & Wright, 1967) กล่าวถึงลักษณะของเจตคติไว้ดังนี้

1. เป็นผลหรือการที่บุคคลประเมินผลสิ่งเร้า แล้วแปรเปลี่ยนมาเป็นความรู้สึก ภายในที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจในการแสดงพฤติกรรม
2. เจตคติแปรค่าได้ทั้งด้านความเข้มข้นและทิศทาง โดยจะครอบคลุมช่วงของเจตคตินั้น จะแปรค่าได้ทั้ง มาก ปานกลาง และน้อย นั่นคือเจตคติจะมีค่าทั้งทางบวกและทางลบ
3. เจตคติเกิดขึ้นจากการเรียนรู้มากกว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง
4. เจตคติขึ้นอยู่กับเป้าเจตคติ หรือสิ่งเร้าเฉพาะอย่างทางสังคม
5. เจตคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้าที่เป็นกลุ่มเดียวกัน อาจมีความสัมพันธ์กัน
6. เจตคติเป็นการตระเตรียมหรือความพร้อม ในการตอบสนองต่อสิ่งเร้าในทางที่ ชอบหรือไม่ชอบต่อสิ่งนั้นๆ ซึ่งการตระเตรียมนั้นจะเป็นการตระเตรียมภายในของจิตมากกว่า ภายนอกที่จะสังเกตเห็นได้
7. สภาวะของความพร้อมที่จะตอบสนองในลักษณะที่กล่าวในข้อ 1 นั้น เป็นลักษณะซับซ้อนที่บุคคลจะยอมรับ หรือไม่ยอมรับ ชอบหรือไม่ชอบต่อสิ่งต่างๆ จะเกี่ยวข้องกับ สัมพันธ์กับอารมณ์ด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่อธิบายไม่ค่อยจะได้ และบางครั้งไม่มีเหตุผล
8. เจตคติไม่ใช่พฤติกรรม แต่เป็นสภาวะทางจิตใจ ที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิด และเป็นตัวกำหนดแนวทางในการการแสดงออกของพฤติกรรม
9. เจตคติไม่สามารถวัดได้โดยตรง แต่สามารถสร้างเครื่องมือวัดพฤติกรรมที่แสดงออกมาเพื่อเป็นแนวทางในการทำนาย หรืออธิบายเจตคติได้

10. เจตคติเกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์ บุคคลจะมีเจตคติในเรื่องเดียวกัน อาจมีความคิดเห็นแตกต่างกันได้ด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ และสังคม ระดับอายุ เพศ วัฒนธรรม เป็นต้น

11. เจตคติมีความคงที่และแน่นอนพอสมควร แต่อาจเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อประสบกับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมใหม่ ที่แตกต่างไปจากเดิม

ในการวัดเจตคตินอกจากจะคำนึงถึงเนื้อหาของเจตคติ เกี่ยวกับอะไร อยู่ในทิศใดแล้วยังคำนึงถึงความเข้ม (intensity) ของเจตคติอีกด้วย ความเข้มข้นของเจตคติหมายถึงปริมาณของความรู้สึกว่ามีมากน้อยเพียงใด โดยถ้ามีความเข้มสูงไม่ว่าจะเป็นทิศทางใด จะมีความรู้สึกรุนแรงมากกว่าพวกที่มีเจตติกลางๆ ความเข้มของเจตคติเปรียบได้เช่นเดียวกับความเข้มของสนามแม่เหล็กที่จะมีกำลังดึงดูดสารได้มากที่สุดที่ปลายขั้วทั้งสองของแม่เหล็ก

นอกจากจะมองความสัมพันธ์ในทางเดียวหรือขึ้น-ลง ซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ หรือเจตคติที่อยู่ในระดับเดียวกัน ซึ่งค่อนข้างจะมีสิ่งที่คล้ายคลึงกันอยู่มาก เช่น เจตคติที่ไม่ดีต่อชนกลุ่มน้อย ทำให้เกิดการเหยียดหยามและมีเจตคติที่ไม่ดีต่อคนเชื้อสายอื่นอีกด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งความเชื่อบางอย่างไม่จำเป็นต้องเป็นพื้นฐาน หรืออาจมีเหตุผลหรือไม่มีเหตุผลและความรู้สึกเหล่านี้ อาจเกิดจากความต้องการ หรือความรู้สึกที่จะปกป้องหรือปิดบังความต้องการที่แอบแฝงของบุคคล

สรุปได้ว่า ลักษณะของการวัดเจตคตินั้นสามารถวัดได้หลายทางทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่การวัดเจตคตินั้นต้องประกอบด้วย 3 สิ่งนี้คือ ตัวบุคคลที่จะวัด สิ่งเร้าที่บุคคลแสดงออก และต้องมีการตอบสนองซึ่งจะออกมาเป็นระดับสูงต่ำ

4. วิธีเขียนข้อความวัดเจตคติ

เครื่องมือที่ใช้วัดเจตคติหรือที่เรียกว่ามาตราการวัดเจตคติ(attitude scale) จะประกอบด้วยข้อความหรือคำถาม โดยทำหน้าที่เป็นตัวเร้า ให้บุคคลแสดงความเห็นหรือความรู้สึกออกมา ดังนั้นการวัดเจตคติจะได้ผลถูกต้องและเชื่อถือได้มากเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับคุณภาพของข้อความที่ใช้ถาม หรือนำไปเร้าว่ามีมากน้อยเพียงไร การเขียนข้อความเพื่อวัดเจตคติของบุคคล จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องพิจารณาโดยยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

1. ใช้ข้อความที่กล่าวถึงเหตุการณ์ หรือเรื่องราวที่เป็นปัจจุบัน เพราะจะช่วยให้ทราบเจตคติของบุคคลในสภาวะปัจจุบัน การกล่าวถึงอดีตหรือสิ่งที่ผ่านมาอาจทำให้ทราบเจตคติของบุคคลนั้นซึ่งปัจจุบันอาจเปลี่ยนแปลงไปแล้ว

2. หลีกเลี่ยงข้อความที่ถามข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องนั้น เพราะจะกลายเป็นการตอบสนองตามความเป็นจริง ทำให้ไม่ทราบความรู้สึกหรือความคิดเห็นของบุคคล

3. ข้อความที่ใช้ต้องให้คำตอบที่สามารถแปลความหมายได้ คือสามารถบ่งบอกทิศทางและระดับของความรู้สึกของบุคคลได้ ข้อความที่ดีจึงควรถามความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณค่าคุณลักษณะของสิ่งเหล่านั้น

4. ข้อความนั้นต้องมีความเป็นปรนัย คือมีความชัดเจน มีความหมายแน่นอน ไม่ใช้ภาษาทวนหรือคลุมเครือ

5. ข้อความหนึ่งๆ ควรถามความคิดเห็นเพียงอย่างเดียวถ้ามีหลายความคิดเห็นในข้อความเดียวกันจะกลายเป็นข้อความที่กำกวมยุ่งยากต่อการเสนอความคิดเห็น เช่น ไม่ควรให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็นด้วยข้อความที่ว่า "การสอนแบบบรรยายทำให้น่าเบื่อเสียเวลามาก ได้ผลการเรียนไม่ดี" เพราะมีหลายเรื่องในข้อความเดียวกัน ควรแยกข้อความนี้ออกเป็นหลายๆ ข้อความ เช่น

- การสอนแบบบรรยายทำให้ผู้เรียนเบื่อ
- การสอนแบบบรรยายทำให้เสียเวลาการสอนมากเกินไป
- การสอนด้วยวิธีบรรยายทำให้ผู้เรียนขาดความคิดริเริ่ม

6. ข้อความที่ใช้ควรมีลักษณะกลางๆ ไม่โน้มเอียงไปทางใดทางหนึ่ง เพื่อให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็นได้ทั้งในทางบวกและทางลบ จึงควรใช้ข้อความที่กล่าวทั่ว ๆ ไป โดยพยายามหลีกเลี่ยงการใช้คำบางคำ เช่น เสมอ ทั้งหมด ไม่เคยเลยเท่านั้น เพียงแต่ เพียงเล็กน้อย เป็นต้น

7. พยายามหลีกเลี่ยงข้อความที่ไม่อาจแสดงความคิดเห็นได้ หรือไม่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่จะพิจารณา เช่น ข้อความที่กล่าวนอกเรื่องที่จะศึกษา ดังนั้นก่อนลงมือเขียนข้อความควรศึกษาขอบข่ายเรื่องที่จะถามเสียก่อนโดยให้พิจารณาว่าเรื่องนั้นๆ มีขอบเขตขนาดไหน ควรเน้นหรือถามด้านใด

สรุปได้ว่า วิธีการเขียนข้อความวัดเจตคตินั้น ต้องเขียนให้กระชับ อ่านง่าย ไม่กำกวม โดยเมื่อจะเขียนนั้นต้องศึกษาขอบข่ายเรื่องที่จะทำการวัดให้เข้าใจต้องแท้เสียก่อนโดยให้พิจารณาว่าเรื่องนั้น ๆ มีขอบเขตขนาดไหนควรเน้นหรือถามด้านใด

5. วิธีการวัดเจตคติ

เนื่องจากเจตคติเป็นมโนภาพที่วัดได้ยาก เมื่อเทียบกับการวัดด้านอื่นนักจิตวิทยาและนักวัดผลได้พยายามหาวิธีการวัด และสร้างเครื่องมือวัดที่มีคุณภาพที่จะกระตุ้นให้ได้มาซึ่งความรู้สึกที่แท้จริงของผู้ถูกวัด การวัดเจตตินั้นนักวิชาการได้กล่าวไว้ว่า

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2546, หน้า 252-253) ได้กล่าวว่า การวัดเจตคติไม่สามารถจะวัดได้โดยตรง แต่วัดได้จากแนวโน้มของบุคคลที่แสดงออกทางภาษา และวัดในรูปของความเห็น การวัดเจตคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดและผู้ใด อาจจะใช้วิธีการสังเกตจากการกระทำ คำพูด การแสดงสีหน้าท่าทางหรือสัมภาษณ์ ความรู้สึกนึกคิดของเขา แต่แบบวัดหรือเครื่องมือที่นักจิตวิทยานิยมใช้กันจะอยู่ในรูปของแบบสอบถามหรือแบบสำรวจ

ธีรวุฒิ เอกะกุล (2549, หน้า 19) วิธีการวัดเจตคติสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การสัมภาษณ์ (interview) เป็นวิธีที่ง่าย และตรงไปตรงมามากที่สุด การสัมภาษณ์ผู้สัมภาษณ์จะต้องเตรียมข้อรายการที่จะซักถามไว้อย่างดี ข้อรายการนั้นต้องเขียนเน้นความรู้สึกที่สามารถวัดเจตคติให้ตรงเป้าหมาย ผู้สัมภาษณ์จะได้ทราบความรู้สึก หรือ

ความคิดเห็นของผู้ตอบที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่มีข้อเสียว่า ผู้ถามอาจจะไม่ได้รับคำตอบที่จริงใจจากผู้ตอบ เพราะผู้ตอบอาจบิดเบือนคำตอบ เนื่องจากอาจเกิดความเกรงกลัวต่อการแสดงความคิดเห็น วิธีแก้ไขคือ ผู้สัมภาษณ์ต้องสร้างบรรยากาศเป็นกันเอง ให้ผู้ตอบรู้สึกสบายใจ ไม่เคร่งเครียด เป็นอิสระและแน่ใจว่าคำตอบของเขาจะเป็นความลับ

2. การสังเกต (observation) เป็นวิธีการที่ใช้ตรวจสอบบุคคลอื่นโดยการเฝ้ามองและจดบันทึกพฤติกรรมของบุคคลอย่างมีแบบแผน เพื่อจะได้ทราบว่าบุคคลที่เราสังเกตมีเจตคติ ความเชื่อ อุปนิสัยเป็นอย่างไร ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตจะถูกต้องใกล้เคียงกับความจริง หรือเป็นที่เชื่อถือได้เพียงใดนั้น มีข้อควรคำนึงหลายประการ กล่าวคือควรมีการศึกษาหลาย ๆ ครั้ง ทั้งนี้เพราะเจตคติของบุคคลมาจากหลาย ๆ สาเหตุ นอกจากนี้ตัวผู้สังเกตจะต้องทำตัวเป็นกลาง ไม่มีความลำเอียงและการสังเกต ควรสังเกตหลาย ๆ ช่วงเวลา ไม่ใช่สังเกตเฉพาะเวลาใดเวลาหนึ่ง

3. การรายงานตนเอง (self-report) วิธีการนี้ต้องการให้ผู้ถูกสอบวัดแสดงความรู้สึกของตนเองตามสิ่งเร้าที่เขาได้สัมผัส นั่นคือ สิ่งเร้าที่เป็นข้อคำถามให้ผู้ตอบแสดงความรู้สึกออกมาอย่างตรงไปตรงมา แบบทดสอบหรือมาตรวัดที่เป็นของแนว เทอร์สโตน (Thurstone) กัทท์แมน (Guttman) ลีเคอร์ท (Likert) และออสกู๊ด (Osgood) นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้ยังมีแบบให้ผู้สอบรายงานตนเองและอื่น ๆ อีกมากแล้วแต่จุดมุ่งหมายของการสร้างและการวัด

4. เทคนิคจินตนาการ (projective techniques) วิธีนี้อาศัยสถานการณ์หลายอย่างไปเร้าผู้สอบ เช่น ประโยคไม่สมบูรณ์ ภาพแปลก ๆ เรื่องราวแปลก ๆ เมื่อผู้สอบเห็นสิ่งเหล่านี้จะจินตนาการออกมาแล้วนำมาตีความหมาย จากการตอบนั้น ๆ พอจะรู้ได้ว่ามีเจตคติต่อเป้าเจตคติอย่างไร

5. การวัดทางสรีระภาพ (physiological measurement) การวัดด้านนี้อาศัยเครื่องมือไฟฟ้าแต่สร้างเฉพาะเพื่อจะวัดความรู้สึกอันจะทำให้พลังไฟฟ้าในร่างกายเปลี่ยนแปลง เช่น ถ้าดีใจเข็มจะช้อย่างหนึ่ง เสียใจเข็มจะช้อย่างหนึ่ง ใช้หลักการเดียวกับเครื่องจับเท็จ เครื่องมือแบบนี้ยังพัฒนาไม่ดีพอจึงไม่นิยมใช้เท่าใดนัก

สรุปได้ว่าการวัดเจตคตินั้นประกอบด้วย การวัดด้วยการสัมภาษณ์ การสังเกต การรายงานด้วยตนเอง เทคนิคการจินตนาการ และการวัดทางสรีระภาพ แต่ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยวัดเจตคติด้วยวิธีการสังเกตพฤติกรรมและแบบสอบถามเจตคติ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

สุนทรียา สุนทรวิภาค (2525, หน้า ข) ได้ศึกษาเรื่อง "การศึกษาความสำคัญของการบวชในพุทธศาสนาที่มีผลต่อสังคมไทยในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีในกรุงเทพมหานครและจังหวัดสุพรรณบุรี" ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่มีความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของการบวช

ที่สอดคล้องกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาและมองเห็นถึงความสำคัญของการบวชว่า การบวชเป็นเรื่องที่มีความสำคัญทั้งต่อตัวผู้บวชเอง คือ การบวชเป็นการตอบแทนบุญคุณของบิดามารดา และผู้มีพระคุณ ทั้งยังทำให้ผู้บวชได้มีโอกาสศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเต็มที่

พัฒน์ เฟิงผลา (2530, หน้า 1) ศึกษาเรื่อง "การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก" สรุปว่า นิบาตชาดกในแต่ละเรื่องในจำนวน ๕๔๗ เรื่อง นั้น เป็นการบำเพ็ญบารมีข้อใดในชั้นใดของบารมีทั้งสามชั้นของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจัดเป็นหมวดหมู่ตามบารมี ๑๐ ได้ดังนี้ ทานบารมี มี ๓๕ ชาดก ศีลบารมี มี ๓๓ ชาดก เนกขัมมบารมี มี ๘๐ ชาดก ปัญญาบารมี มี ๒๕๖ ชาดก วิริยบารมี มี ๗ ชาดก ขันติบารมี มี ๒๕ ชาดก สัจจบารมี มี ๙ ชาดก อธิษฐานบารมี มี ๖ ชาดก เมตตาบารมี มี ๖๘ ชาดก และอุเบกขาบารมี มี ๒๖ ชาดก รวมเป็น ๕๔๗ ชาดก

ภมริน เชาวณจินดา (2540, บทคัดย่อ) ศึกษาลักษณะทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุพบว่า ผู้สูงอายุที่ปฏิบัติทางพุทธศาสนามาก มีคุณภาพชีวิต 3 ด้าน คือ ด้านครอบครัว ด้านสุขภาพและด้านสังคมสูงกว่าผู้ที่ปฏิบัติทางพุทธศาสนาน้อย สอดคล้องกับจิรวัดนา มั่นยืน ศึกษาประสบการณ์ในมหาวิทยาลัยที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพระพุทธศาสนาและทางจิตของนิสิตในกรุงเทพมหานคร พบว่า ผู้มีประสบการณ์ในมหาวิทยาลัยมากมีความเชื่อและการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา มากเป็นผู้มีสุขภาพดี มีจริยธรรมสูง และเป็นพลเมืองดี สอดคล้องกับฉาง ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน (2523) ศึกษาจิตลักษณะทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการบวชทางพุทธศาสนาของชายไทยในภาคใต้ โดยเปรียบเทียบพระสงฆ์จำนวน 712 รูป สามเณรจำนวน 175 รูป และเพื่อนของพระสงฆ์และสามเณรที่ไม่ได้บวชจำนวน 541 คนพบว่าพระสงฆ์และสามเณรเมื่อบวชใหม่มีคะแนนใช้เหตุผลทางจริยธรรมไม่แตกต่างจากเพื่อนของท่านที่ไม่ได้บวช แต่เมื่อวัดการใช้เหตุผลทางจริยธรรมหลังผ่านการบวชไปแล้ว 4 เดือนพบว่า คะแนนการใช้เหตุผลทางจริยธรรมของพระสงฆ์ และสามเณรสูงกว่ากลุ่มเพื่อนของท่านที่ไม่ได้บวชอย่างชัดเจนโดยปรากฏในรายละเอียดว่าถ้าพระสงฆ์มีการสำรวจกาย วาจา ให้อยู่ในศีลธรรมอันดีงามแล้ว พระสงฆ์นั้นจะมีเหตุผลทางจริยธรรมสูงขึ้นตามไปด้วย และสอดคล้องกับอินชา จริงจ้ง ที่ศึกษาผลของการบวชชีพราหมณ์ของนักศึกษาหญิงในภาคกลาง พบว่าผู้ที่ผ่านการบวชชีพราหมณ์มีเหตุผลเชิงจริยธรรมสูงกว่ากลุ่มที่ไม่ได้บวช

พระมหาพิชิตชัย ยมพาลไฟ (2542, หน้า 146) ศึกษากรณีการฆ่าสัตว์ สัมภาษณ์ประชาชนทั่วไปพบว่าปัจจุบันจะดำเนินชีวิตโดยไม่ต้องฆ่าสัตว์ชนิดใดเลยนั้นเป็นไปได้ เพราะการฆ่าสัตว์ไม่ใช่สิ่งผิดธรรมชาติ มีเพียงพนักงานรัฐวิสาหกิจส่วนใหญ่ที่เชื่อว่าจะดำเนินชีวิตได้โดยไม่ต้องฆ่าสัตว์ และเห็นว่า การฆ่าสัตว์ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดล้วนแต่ผิดศีลทั้งนั้น ต่างกันแต่เพียงมีโทษมากหรือมีโทษน้อยเพราะคนหรือสัตว์ที่ถูกฆ่านั้นมีคุณ เสวริย์ ตะโพทอง และกุลกัญญา ณ ศิลห่า แปลว่า ปกติร้อยละ 84.2 ระบุว่าร้อยละ 1 ว่าการฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษหนัก

กว่าการฆ่าสัตว์เล็กร้อยละ 32.7 รับประทาน 5 จากสิ่งแวดลอมทางสื่อโทรทัศนมากที่สุดร้อยละ 72.3 รองลงมาจากพระสงฆ์ พ่อแม่ ผู้ปกครอง อาจารย์เพื่อนร้อยละ 71.1 และเขาร่วมพิธีกรรม ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนามากที่สุดร้อยละ 68.0 รองลงมาเป็นกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระ ร้อยละ 52.2 สอดคล้องกับณัฐสุดา เต้พันธ์ และวัชรภาภรณ์ เฟ่งจิตต์ (2547, หน้า 38) ศึกษา รูปแบบความผูกพัน ค่านิยมทางวัตถุ และเจตคติต่อพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ในวัยเรียน ของ นิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร พบว่านิสิตนักศึกษาเคยมีเพศสัมพันธ์แล้วร้อยละ 37.1 เป็นชายร้อยละ 21.4 มากกว่าหญิงร้อยละ 15.7

เทพพร มังขานี (2543, หน้า 25-26) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ "พระเจ้าสิบชาติ" ว่าการที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้อย่างแท้จริง จะต้องอาศัยปัญญาพิจารณาเห็นโทษของการอยู่ครองเรือนอย่างลึกซึ้ง ดังที่พระเคมีย์กุมารทรงพิจารณาเห็นว่า หากพระองค์อยู่เป็นฆราวาสต่อไป ก็ต้องทำบาปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะถ้าอยู่ในฐานะภษัตริย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของประชาชนทั้งเมืองแล้ว ยิ่งจะมีโอกาสได้ทำบาปมาก เพราะหน้าที่บังคับ มีหนทางเดียวที่จะออกจากบาปเชิงโครงสร้างดังกล่าวได้ คือ การออกบวชเสีย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2543, หน้า ก) ทรงศึกษาเรื่อง "ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท" ทรงกล่าวสรุปว่า ยุคแรก ๆ ในระยะต้นนั้น คำว่า บารมี หมายถึงความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ ต่อมา ความหมายของศัพท์แคบเข้า คือ จะหมายถึงความเป็นเลิศหรือความบริบูรณ์ในหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา ในที่สุดจะหมายถึงความเป็นเลิศ หรือเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

เรณู ศรีภาค (2544, บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง "การวิเคราะห์บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท" สรุปได้ว่า การบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการจะเกิดผลดีนั้น ผู้ปฏิบัติควรมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง มีความจริงใจ ตั้งใจจริง และมีเป้าหมายในการปฏิบัติ เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจเป็นกำลังใจในการต่อสู้ และสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ ทั้งยังเป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีวิธีการหรือหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง และให้ผลได้จริง คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงที่สามารถนำไปใช้ในการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการ อันจะปรากฏผลได้อย่างชัดเจน

ไพลิน องค์กรพรณ (2546, หน้า 156-157) ศึกษาเรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก" สรุปได้ว่าการบำเพ็ญบารมีเป็นกระบวนการศึกษาพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืนขาด ให้เจริญก้าวหน้าขึ้นในการทำความคิดทั้งหลาย โดยสละตน มิใช่เพียงไม่เห็นแก่ตนแต่สละทุกอย่างที่เนื่องด้วยตน ทั้งทรัพย์สินเงินทอง แม้ถึงชีวิตของตนได้ มุ่งทำประโยชน์แก่ทุกชีวิตเสมอมา เพื่อให้ทั้งโลกหรือสรรพสัตว์ตั้งงามเป็นสุข ทำความคิดทั้งหลายอย่างไม่มีความเห็นแก่ตัวจนชั่วของบริบูรณ์ ให้ปัญญาเจริญเต็มเปี่ยมเป็นโพธิซึ่งรู้แจ้งเห็นความจริง

ของสิ่งทั้งหลาย ฟังปฏิบัติด้วยปัญญาทำให้ความยึดมั่นและกิเลสหมดไป บรรลุความบริสุทธิ์ หลุดพ้น สว่างไสวเบิกบานเป็นอิสระ มีสันติสุขอย่างแท้จริง

พระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์ (2549, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรม ค่ายคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี ผลการวิจัยพบว่า 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พบว่า องค์กรต่าง ๆ ชุมชนสถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนาร่วมกันจัดการศึกษา โดยการพัฒนาศูนย์จัดการเรียนรู้ในชุมชนของคนในขอบข่ายที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนท้องถิ่น และจุดเน้นของหลักสูตรฝึกอบรม มุ่งให้การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับศีลธรรม คุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตนักเรียน รวมทั้งส่งเสริมสถาบันพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของประเทศชาติ ส่วนบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความต้องการในการพัฒนาศูนย์ โดยมึเนื้อหาสาระให้เหมาะสมกับบริบท นำไปใช้ในการดำรงชีวิตได้ ผู้เรียนเกิดความรู้คู่คุณธรรมจริยธรรม และส่งเสริมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตนักเรียนให้เป็นคนเก่ง เป็นคนดี และอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข โดยรูปแบบการฝึกอบรมเน้นให้ความรู้พร้อมกับฝึกปฏิบัติจริง 2) การพัฒนาศูนย์ (ฉบับร่าง) ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล จุดมุ่งหมายหลักสูตร เนื้อหาสาระ วิธีการฝึกอบรม สื่อและวัสดุอุปกรณ์ และการวัดประเมินผล โดยเนื้อหาของหลักสูตรแบ่งเป็นภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และกิจกรรม ซึ่งมีแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้จำนวน 11 แผน ผู้เชี่ยวชาญประเมินหลักสูตรฝึกอบรม พบว่า หลักสูตรฝึกอบรมมีความสอดคล้องและเหมาะสม 3) การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรมกับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี จำนวน 2 ค่าย 3 วัน โดยการบรรยาย สาธิต และฝึกปฏิบัติจริง ตามแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า นักเรียนมีความสนใจ และตั้งใจ สามารถปฏิบัติกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของกระบวนการฝึกอบรม ได้เป็นอย่างดี 4) การประเมินและปรับปรุงหลักสูตร พบว่า นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนการใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนการประเมินระหว่างฝึกอบรม พบว่า นักเรียนมีทักษะปฏิบัติได้เป็นที่น่าพอใจ และการประเมินหลังการใช้หลักสูตรฝึกอบรมที่พัฒนาขึ้นมีความสอดคล้องและเหมาะสมที่จะนำไปใช้

พระมหาประนอม ทองไพบูลย์ (2549, บทคัดย่อ) ได้สร้างหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดความทุกข์ เพิ่มความสุข สำหรับอุบาสก อุบาสิกา ผลการวิจัยพบว่า 1) การศึกษาความต้องการพื้นฐานในการสร้างหลักสูตรฝึกอบรม พบว่า อุบาสกอุบาสิกาที่มีทั้งเพศหญิงและเพศชายเท่ากัน ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 20-29 ปี ระดับการศึกษาส่วนมากอยู่ในระดับมัธยมศึกษา มีอาชีพเป็นเกษตรกร รายได้ภายในครอบครัวส่วนใหญ่ไม่พอใช้ ส่วนใหญ่เคยเข้าร่วมการฝึกอบรม เรื่องที่ต้องการฝึกอบรมครั้งนี้ คือ การลดความทุกข์ เพิ่มความสุข สำหรับจำนวนวันที่ต้องการให้จัดฝึกอบรมครั้งนี้ อยู่ระหว่าง 3 วัน 2 ค่าย และอุบาสก อุบาสิกาทั้งหมดมีความต้องการเข้าร่วมหลักสูตรครั้งนี้ 2) การสร้างหลักสูตรฝึกอบรม พบว่า หลักสูตรการฝึกอบรมลด

ความทุกข์ เพิ่มความสุข ประกอบด้วยโครงสร้างดังนี้ 1)หลักการและเหตุผล 2)วัตถุประสงค์ 3) แนวการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม 4)สื่อการฝึกอบรม 5)การวัดและการประเมินผล 6)เกณฑ์การผ่านหลักสูตรการฝึกอบรม 3) การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม พบว่า การทดลองใช้หลักสูตรครั้งนี้ทดลองใช้จำนวน 3 วัน 2 คืน มีกิจกรรม 3 ชั้นตอน คือ ก่อนการฝึกอบรม ระหว่างดำเนินการฝึกอบรม และหลังการฝึกอบรม 4) การประเมินและปรับปรุงหลักสูตรฝึกอบรม พบว่า 4.1) ความรู้เกี่ยวกับการลดความทุกข์ เพิ่มความสุข ของอุบาสก อุบาสิกา หลักการฝึกอบรม ระหว่างดำเนินการฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 4.2) เจตคติโดยภาพรวมของอุบาสก อุบาสิกา ที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม อยู่ในระดับมากที่สุด 4.3) พฤติกรรมเกี่ยวกับการลดความทุกข์ เพิ่มความสุข ของอุบาสก อุบาสิกา หลังการฝึกอบรม เรื่อง ลดความทุกข์ เพิ่มความสุข สูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 4.4) หลังการประเมินหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดความทุกข์ เพิ่มความสุข สำหรับอุบาสก อุบาสิกาครั้งนี้ได้ปรับปรุงในส่วนของคุณค่าตัวอักษรในเอกสารประกอบการฝึกอบรม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยให้มีขนาดใหญ่ขึ้น และปรับแผนการจัดการฝึกอบรมให้มีเวลาที่เหมาะสมกับความสนใจของผู้เข้ารับการฝึกอบรม

พระมหากิตติธัมมฐิ กิมชาตกุล (2550, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง ต้นแบบชาวพุทธ สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา สุพรรณบุรี เขต 3 ผลการวิจัยพบว่า 1) ความต้องการพื้นฐานในการสร้างหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง ต้นแบบชาวพุทธ พบว่า ผู้เข้ารับการฝึกอบรม ต้องการระยะเวลาในการฝึกอบรมครั้งนี้จำนวน 3 วัน 2 คืน ด้านเนื้อหาสาระ ผู้ตอบแบบสอบถามต้องการให้อบรมในหัวข้อ สุตรอบครัว ชาวพุทธ วิถีของชาวพุทธ วิถีแห่งสติและเจริญภาวนา ทำวัตรสวดมนต์แม่เมตตา มารยาทชาวพุทธและศาสนพิธี การเข้าถึงพระรัตนตรัย พิธีสู่ความเป็นยุวพุทธ ทางแห่งความสำเร็จ และพิธีอธิษฐานจิตเพื่อชีวิตใหม่ ในการจัดกิจกรรมนักเรียนต้องการให้ฝึกปฏิบัติในสถานที่จริง 2) การสร้างหลักสูตรฝึกอบรม พบว่า หลักสูตรฝึกอบรมยุวพุทธ เรื่อง ต้นแบบชาวพุทธ ประกอบด้วยโครงสร้าง ดังนี้ 1)หลักการและเหตุผล 2)วัตถุประสงค์ 3)แนวการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม 4)สื่อการฝึกอบรม 5)การวัดและประเมินผล 6)เกณฑ์การผ่านหลักสูตรฝึกอบรม 3) การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม พบว่า การทดลองใช้หลักสูตรครั้งนี้ทดลองใช้จำนวน 3 วัน 2 คืน มีกิจกรรม 3 ชั้นตอน คือ ก่อนการฝึกอบรม ระหว่างดำเนินการฝึกอบรม และหลังการฝึกอบรม 4) การประเมินและปรับปรุงหลักสูตรฝึกอบรมยุวพุทธ พบว่า 4.1) ความรู้เกี่ยวกับต้นแบบชาวพุทธ ของนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 4.2) เจตคติโดยภาพรวมของนักเรียนที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรมยุวพุทธ เรื่อง ต้นแบบชาวพุทธ อยู่ในระดับมาก 4.3) ผลการสังเกตพฤติกรรมการปฏิบัติตนของนักเรียนระหว่างการฝึกอบรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับดี 4.4 ปรับปรุงหลักสูตรฝึกอบรมยุวพุทธ เรื่อง ต้นแบบชาวพุทธ ดังนี้ 4.4.1 ปรับแผนให้นักเรียนได้ศึกษาชีวิตดี เรื่อง เด็กดี 5 อย่าง เป็นต้น 4.4.2 ปรับ

แผนการจัดการฝึกอบรมให้มีเวลาที่เหมาะสมกับความสนใจของผู้เข้ารับการฝึกอบรม เช่น การดูวีซีดี การเดินจงกรมของหลวงพ่ोजริญฐิตฺมโม โดยเพิ่มเวลามากขึ้นเป็นต้น 4.4.3 ปรับกิจกรรมในตอนเช้าทุกวัน จากที่เป็นกิจกรรมออกกำลังกายประกอบสมาธิก็เพิ่มเป็นการเดินจงกรมเข้าไปด้วย 4.4.4 ปรับกิจกรรมในวันที่สองช่วงเวลา 17.00-19.00 น. เป็นช่วงเวลา 18.30-20.00 น. ในการสวดมนต์ทำวัตรเย็น

จิตตกานต์ มณีนาถ (2550, บทคัดย่อ) พบว่า การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ของพระเดมีย์นั้น บารมีเป็นคุณความดีที่ทำให้พระองค์เป็นผู้ที่เหนือกว่า ผู้อื่น เป็นผู้ที่ยึดประกอบด้วยคุณธรรม มีขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เป็นต้น เป็นผู้เห็นทุกข์ภัยต่างๆ จึงได้บำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ และช่วยเหลือให้ผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วย ผู้ที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้นจะต้องเห็นโทษของการไม่บำเพ็ญบารมี และอันสืบผลของการบำเพ็ญบารมี เพื่อเป็นแนวทางในการบำเพ็ญเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ สู่อุณหภูมิที่เกิดจากความสงบเย็นและเป็นปัจจัยให้สิ้นอาสวะกิเลสในเบื้องต้น

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องหรือใกล้เคียงกับพฤติกรรมกรรมการรักษาศีล ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาพฤติกรรมกรรมการรักษาศีลของเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

2. งานวิจัยต่างประเทศ

อัลฟอร์ด (Alford, 1975, p. 4970-A) ได้พัฒนารูปแบบของการฝึกอบรมครูประจำการ ซึ่งคำนึงถึงความสำคัญของลักษณะเฉพาะตัวครูแต่ละคน กระบวนการในการพัฒนารูปแบบของการฝึกอบรมครูประจำการของอัลฟอร์ด แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ 1) สำรวจความต้องการเกี่ยวกับการฝึกอบรมครูประจำการ และการพัฒนาหลักสูตร 2) พัฒนารูปแบบชั่วคราวของการฝึกอบรมครูประจำการ 3) ค้นหาและกำหนดทฤษฎีหลักในด้านปรัชญาและพฤติกรรมศาสตร์ 4) สังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดเข้าด้วยกันเป็นรูปแบบของการฝึกอบรมครูประจำการ ซึ่งกระตุ้นและเปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมและรูปแบบสุดท้ายที่อัลฟอร์ดพัฒนาขึ้นมาเป็นรูปแบบของการฝึกอบรมครูประจำการซึ่งกระตุ้นและเปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมแต่ละคนมีอิสระในการเลือกดำเนินการประเมินผลและรายงานถึงกิจกรรมที่จะนำไปสู่การพัฒนาสูงสุดตามเอกภาพของแต่ละบุคคล

ฟูแลน, และ พอมเฟรท (Fullan, & Pomfret, 1977, p. 560-A) ได้ศึกษาการนำหลักสูตรใหม่ไปใช้ในโรงเรียนประถมศึกษาที่อยู่ในเมือง จำนวน 8 โรงเรียนและมีโรงเรียนละ 11 ห้องเรียน โดยอาศัยการสังเกตพฤติกรรมของครูผู้สอนที่เปลี่ยนแปลงและสอดคล้องกับรูปแบบพฤติกรรมที่หลักสูตรใหม่ต้องการ ซึ่งมี 12 พฤติกรรม วิธีการวัดที่ใช้แบบสังเกต ซึ่งเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า แบ่งเป็น 5 ระดับ คือ จากไม่ทั้งหมดถึงสมบูรณ์ที่สุด พบว่า ความพยายามในการใช้หลักสูตรอยู่ในขั้นต่ำมาก คือ ครูเพียงร้อยละ 16 ที่แสดงพฤติกรรมสอดคล้องกับพฤติกรรมที่ต้องการใช้หลักสูตรใหม่

วิตเทอร์ (Wither, 2000, p. 2176) ศึกษาเรื่องพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและการจัดพื้นฐานทางการศึกษามีจุดประสงค์เพื่อพิจารณาข้อมูลเพื่อการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของสถาบันการศึกษา (Yviei) ซึ่งพบว่า ทางโรงเรียนมีการวิเคราะห์ถึงพื้นฐานของหลักสูตรว่าควร จะปรับปรุงให้เกิดสัมผัสทุกส่วนจากตัวเด็กกับสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาอยู่ด้วย จัดหาโอกาสให้ นักเรียนได้แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชุมชน ซึ่งหลักสูตรนี้ได้พัฒนาทุกระดับโดยเฉพาะ ป.6 เน้นในเรื่องของระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัดโดยการร่วมกันจัดระหว่างครู สมาชิกของชุมชน และ นักเรียน ซึ่งผู้นำชุมชนจะจัดเนื้อหา กิจกรรมการเรียนการสอนตามมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของ โรงเรียน

จิวเวลล์ (Jewell, 2001, p. 646) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาทางจริยธรรม ความรู้สึก การคิด และการกระทำ บทความนี้ศึกษา ว่าบุคคลที่พัฒนาทางจริยธรรมแล้วเป็น บุคคลที่รู้สึกเกี่ยวกับประเด็นปัญหาจริยธรรมหรือไม่หรือปฏิบัติอย่างมีจริยธรรมอย่างเข้มแข็ง หรือไม่หรือเข้าใจประเด็นปัญหาจริยธรรมหรือไม่หรือปฏิบัติอย่างมีจริยธรรมหรือไม่เมื่อจัดการ กับคนอื่นมีประเด็นโต้แย้งกันว่า ความหมายของคำว่าจริยธรรมเกี่ยวข้องกับวิธีที่คนควรจะ กระทำต่อกันอย่างไรและโต้แย้งกันว่าการศึกษาจริยธรรมควรจะจัดการกับการกระทำของคนใน ฐานะที่คนทำงานอยู่ภายในกลุ่มแนวโน้มนำในการศึกษาสำหรับคนมีความสามารถพิเศษเพื่อ มุ่งเน้นสภาพทางความรู้ของแต่ละบุคคลเมื่ออภิปรายเรื่องการพัฒนาจริยธรรม เช่นความรัก ความยุติธรรม หรือแนวโน้มที่จะวัดการพัฒนาทางความรู้ความเข้าใจ เช่นการรู้จักหลักจริยธรรม สาทกลพิจารณาเห็นว่าเป็นเรื่องเฉพาะตัวเกินความจำเป็นและเป็นเรื่องไม่เพียงพอทางแนวคิด บทความนี้ทำสังเขปขึ้นตอน 6 ชั้นตอน ในการพิจารณาคัดสินจริยธรรมตามแบบของลอว์เรนซ์ โคห์ลเบิร์ก คือ การลงมือทำและการเชื่อฟังความมุ่งหมายทางเครื่องมือของแต่ละบุคคล และ การแลกเปลี่ยนความคาดหวังร่วมกันระหว่างบุคคลความสัมพันธ์และความเป็นไปตามความ คาดหวังระบบสังคมและการรักษาความสำนึกทางสังคมสิทธิที่มีก่อนและสัญญาทางสังคมหรือ สาธารณประโยชน์ และหลักจริยธรรมสากล ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า งานวิจัยของ Kohlberg คนคิดอย่างไร ไม่ใช่ คนประพฤติอย่างไร

ออสทริช (Oestereich, 2003, abstract) ได้ทำการศึกษา การพัฒนาหลักสูตรสังคม ศึกษาในเบอร์ลิน โดยการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับบุคลากรด้านโบราณคดีและครูชาว เบอร์ลิน ผลการวิจัยพบว่า ในด้านอุปกรณ์การเรียนการสอนไม่เหมาะสมการพัฒนาบุคลากรครู มีข้อจำกัดเกี่ยวกับการสื่อสารของรัฐบาลที่ด้อยประสิทธิภาพ ขาดครูที่มีประกาศนียบัตรรับรอง และหลักสูตรไม่สอดคล้อง ส่วนความก้าวหน้าในการพัฒนาหลักสูตรสังคมนั้น พบว่า ชาวเบอร์ ลิน ต้องการที่จะใส่หลักสูตรสังคมอย่างจำกัดและจำกัดตำราที่จัดให้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติของ ชาวเบอร์ลินช่วงก่อนเกิดลัทธิอาณานิคม ซึ่งเกี่ยวกับวัฒนธรรมในปัจจุบันและอนาคต

จากหลักการ แนวคิด ทฤษฎี ตลอดถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าหลักสูตรเป็นสิ่ง สำคัญอย่างยิ่งที่นำมาใช้ในการจัดการศึกษา เป็นทั้งเครื่องมือหรือการกำหนดแนวทางปฏิบัติใน

การจัดการเรียนการสอน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ หลักสูตรจึงต้องมีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลาตามสภาพชุมชน สังคม และระบบเศรษฐกิจที่เจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 4 วรรคแรกที่บอกความหมายของการศึกษาไว้ว่า หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการการสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต หรือตามความมุ่งหมายและหลักการในมาตรา 7 ที่ว่า ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพ กฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง หรือตามแนวการจัดการศึกษาใน มาตราที่ 24 ที่บอกว่า การจัดการบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการดังต่อไปนี้...(4) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้ สดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งการปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ ในทุกวิชา (5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัย เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษาพระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติ พุทธศักราช 2542 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และจากรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของไทเลอร์ (Tyler, Ralph) ซึ่งซีวีคินน์ สาลีประเสริฐ (2545, บทคัดย่อ) ได้สรุปไว้ว่ากระบวนการพัฒนาหลักสูตรมี 4 ขั้นตอนและทาบ (Hilba, Taba) ซึ่ง ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539, หน้า 19) ได้สรุปไว้ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาเอกสารหลักสูตรมี 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1)สำรวจปัญหาความต้องการจำเป็นต่าง ๆ ของสังคม 2)กำหนดจุดมุ่งหมายของ หลักสูตร 3)คัดเลือกเนื้อหาที่จะนำมาสอน 4)จัดลำดับเนื้อหา 5)คัดเลือกประสบการณ์เรียนรู้ 6)จัดลำดับประสบการณ์การเรียนรู้ 7)กำหนดวิธีการประเมินผลและแนวทางปฏิบัติ ในส่วน รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของเซเลอร์และอเล็กซานเดอร์ ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539 หน้า 21-23) ได้สรุปไว้ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาหลักสูตรที่ครบวงจรและคำนึงถึงบริบทของโรงเรียน และท้องถิ่นมี 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1)เป้าหมาย จุดมุ่งหมาย และขอบเขต 2)การออกแบบหลักสูตร 3)การใช้หลักสูตร 4)การประเมินผลหลักสูตร ส่วนรูปแบบการพัฒนาหลักสูตร สุนีย์ ภูพันธ์

(2546, หน้า 162-165) ได้นำเสนอแนวคิดขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรของไทเลอร์ (Ralph W. Tyler) ดังนี้ 1) การกำหนดจุดมุ่งหมาย 2) การเลือกและจัดประสบการณ์ 3) การประเมินผล ส่วนข้อสรุปของชาตรี มณีโกศล (2539, หน้า 63) ที่นำเสนอแนวคิดของโอลิวา (Oliva) ว่า การพัฒนาหลักสูตร โดยการนำแนวคิดของไทเลอร์มาปรับปรุงเพิ่มเติม คือ 1) กำหนดจุดมุ่งหมายชั่วคราว โดยวิธีเน้นแหล่งข้อมูลจากผู้เรียน จากสภาพสังคม และจากเนื้อหาวิชา 2) พิจารณากลับกรองโดยยึดหลักปรัชญาการศึกษาและจิตวิทยาการเรียนรู้ 3) กำหนดจุดมุ่งหมายการเรียนการสอนโดยแบ่งเป็นการคัดเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ การรวบรวมมวลประสบการณ์การเรียนรู้ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ และการประเมินผลประสบการณ์การเรียนรู้และตั้งข้อเสนอของกาญจนา คุณารักษ์ (2540, หน้า 320) ที่กล่าวว่าขั้นตอนการพัฒนาเชิงระบบต้องมีขั้นตอนการพัฒนา ดังนี้ 1) ศึกษาสภาพความต้องการของสังคม 2) วิเคราะห์ความต้องการของผู้เรียน 3) ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญ นักปรัชญา และนักจิตวิทยา 4) ตั้งคณะกรรมการเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ หลักการ โครงสร้าง และเนื้อหาสาระของหลักสูตร 5) วิเคราะห์ตัวผู้เรียน 6) การจัดประสบการณ์ตามลำดับ 7) วิเคราะห์เนื้อหาสาระ โครงสร้างเนื้อหาสาระ เรียงลำดับขั้นตอนเพื่อจัดลำดับประสบการณ์ 8) อภิปรายกับนักวิชาการเพื่อปรับปรุงเนื้อหาสาระ 9) แบ่งหน่วยการเรียนเพื่อสะดวกในการพัฒนาสื่อ 10) ปรับปรุงสื่อ กำหนดจุดมุ่งหมายการเรียนเฉพาะอย่าง 11) พัฒนาสื่อการเรียนเพื่อเปิดโอกาสให้ทางเลือกกับผู้เรียน 12) ทดลองใช้ ตรวจสอบเพื่อปรับปรุงลำดับขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร นอกจากนี้กรมวิชาการ (กรมวิชาการ 2540, หน้า 11) ได้กล่าวว่า การปรับปรุงหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการมีขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ คือ 1) ศึกษาสำรวจปัญหา สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง 2) ศึกษาวิเคราะห์ วิจัยหลักสูตร และสภาพการใช้หลักสูตร 3) ศึกษาแนวคิดรูปแบบในการพัฒนาหลักสูตร และกำหนดรูปแบบหลักสูตร 4) ยกร่างหลักการ จุดหมายโครงสร้าง แนวดำเนินการตลอดจนเกณฑ์การใช้หลักสูตร 5) กำหนดจุดประสงค์ และรายละเอียดของกลุ่มวิชา รายวิชา 6) กำหนดระเบียบว่าด้วยการวัดประเมินผล 7) จัดทำเอกสารประกอบการใช้หลักสูตรและสื่อการเรียนการสอน 8) ทดลองและประเมิน การนำหลักสูตรไปใช้ปรับปรุงแก้ไขจากผลการทดลอง 9) ประกาศใช้หลักสูตรทั่วประเทศ 10) ติดตามและประเมินผลการใช้หลักสูตร และพร้อมกันนี้ สจัด อุทรานันท์ (2532, หน้า 38-43) ได้นำเสนอขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรไว้ 7 ขั้นตอน คือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน 2) การกำหนดจุดมุ่งหมาย 3) การคัดเลือกและจัดลำดับเนื้อหาสาระ 4) การกำหนดมาตรการวัดและประเมินผล 5) การดำเนินการใช้หลักสูตร 6) การประเมินผลการใช้หลักสูตร 7) การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคม

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ประยุกต์แนวคิดของชีวรัตน์ สาธิ์ประเสริฐ (2545, บทคัดย่อ) โจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539, หน้า 19) สุนีย์ ภูพันธ์ (2546, หน้า 162-165) ชาตรี มณีโกศล (2539, หน้า 63) กาญจนา คุณารักษ์ (2540, หน้า 320) กรมวิชาการ (2540, หน้า 11) และสจัด อุทรานันท์ (2532, หน้า 38-43) เพื่อมากำหนดเป็นรูปแบบในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม

คุณลักษณะอันพึงประสงค์ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยกำหนดเป็น 4 ขั้นตอน คือ 1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2. การพัฒนาหลักสูตร 3. การทดลองใช้หลักสูตร 4. การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสิทธิชัย เสร้ไทรรัตน์ (2549, บทคัดย่อ) พระมหาประนอม ทองไพบุลย์ (2549, บทคัดย่อ) ที่ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเป็น 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร